

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ANDRÁS ISTVÁN
BALÁZS IMRE JÓZSEF
BALOGH MARGIT
BERTÉNYI IVÁN
IFJ. BERTÉNYI IVÁN
BODÓ MÁRTA
CODĂU ANNAMÁRIA
CSAPODY MIKLÓS
GYARMATI GYÖRGY
LIVIU JITIANU
KLANICZAY GÁBOR
KOVÁCS ANIKÓ
LAKATOS LÁSZLÓ
MAGYAR ZOLTÁN
MARTON JÓZSEF
NÉMETH LÁSZLÓ IMRE
VIRT LÁSZLÓ
VÖRÖS ISTVÁN
ZSOLDOS ATTILA

8

MAGYAR SZENTEK
ÉS BOLDOGOK

III. FOLYAM
2016.
AUGUSZTUS

XXII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXVII/8. • 2016. AUGUSZTUS

TARTALOM

KLANICZAY GÁBOR • Új eredmények a szentkultusz középkori történetének kutatásában	3
MARTON JÓZSEF • A szentté/boldoggá avatás elméleti megközelítése	11
ZSOLDOS ATTILA • A szent király	14
BERTÉNYI IVÁN • Szent István és a heraldika	21
MAGYAR ZOLTÁN • Szent László a magyar művelődéstörténetben	30
BODÓ MÁRTA • Árpád-házi szentek, az égi és földi hatalom letéteményesei	38
LIVIU JITIANU • Szent és szentség a katolikus egyházban	45
Ifj. BERTÉNYI IVÁN • IV. (Boldog) Károly	54
NÉMETH LÁSZLÓ IMRE • Boldog Apor Vilmos vértanú, püspök	64
BALOGH MARGIT • Mindszenty József a boldogok között?	72
VIRT LÁSZLÓ • Márton Áron és az emberi jogok	81
ANDRÁS ISTVÁN • Horizontálódás, avagy a szent mai kultuszáról	89
BALÁZS IMRE JÓZSEF • A hang (<i>vers</i>)	96
VÖRÖS ISTVÁN • Ádám és Éva, Mi, az utókor, A méz, Az üregiember, A közös ismeretlen (<i>versek</i>)	97
■ HISTÓRIA	
GYARMATI GYÖRGY • Bibó István – százöt éve	100
■ TÉKA	
CODĂU ANNAMÁRIA • Kísérlet az „emésztésre”	108
FABIAN RÓBERT-DONÁT • Érdekrend nélküli értékrend	110
GYARMATI GYÖRGY • Egy új rendtörténeti munkáról	112
CSAPODY MIKLÓS • Kétszer száz év Erdély	115

KOVÁCS ANIKÓ • A hagyományok vonzásában	120
VÉCSEI HUNOR • Egy újabb kolozsvári szobrászmonográfiáról	122

■ **TALLÓ**

TELEGDI-CSETRI ÁRON • Hét előadás a hatalomról	124
--	-----

■ ABSTRACTS	126
--------------------------	-----

■ **KÉP**

LAKATOS LÁSZLÓ

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Susținem
CLUJ-NAPOCA 2021
Capitală Culturală Europeană
oraș candidat

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Elnök: KÁNTOR LAJOS ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk-Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT ■ Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, EGYED PÉTER, ILIA MIHÁLY, POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC,
TETTAMANTI BÉLA, ZALÁN TIBOR

■ A megjelenéshez támogatást nyújt a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Bethlen Gábor Alap,
a Kolozsvári Városi Tanács, a Kolozs Megyei Tanács, a Nemzeti Kulturális Alap,
a Romániai Magyar Demokrata Szövetség és a Communitas Alapítvány, az Új Budapest Filmstúdió.

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.

Telefon: 0264-375-035; Fax: 0264-375-093 ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;

Internet: www.korunk.org; e-mail: korunk@gmail.com; korunk@korunk.org

■ Nyomda: ALUTUS, Csikszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés 50, félévi előfizetés díja 26 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 0036-709-429-332, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com.

■ Revistă finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii

■ Proiect realizat cu sprijinul Primăriei – Consiliului Local Cluj-Napoca

Proiectul susține candidatura orașului Cluj-Napoca la titlul de Capitală Culturală Europeană 2021.

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

KLANICZAY GÁBOR

ÚJ EREDMÉNYEK A SZENTKULTUSZ KÖZÉPKORI TÖRTÉNETÉNEK KUTATÁSÁBAN

A szentek tisztelete a késő antikvitástól a középkor végéig (s a katolicizmusban napjainkig) a kereszténység egyik legfontosabb kultuszformája. Történetét kutatva nemcsak a különböző korok vallásos világgképéről kapunk színes képet, hanem az egész társadalomról, annak jogszokásairól, hétköznapi életéről, ideáljairól és hiedelmeiről, az egyházi és világi hatalom – a modern korban egyház és politika viszonyáról is. Nem véletlen, hogy a történeti kutatás a rokon diszciplínákkal – művészettörténettel, irodalomtörténettel, vallástörténettel, régészettel, néprajzzal – karöltve megkülönböztetett figyelmet szentelt neki. Az utóbbi évtizedekben, a történettudomány interdiszciplináris átalakulása során ez lett az egyik legnépszerűbb területe a művelődéstörténeti kutatásoknak mind Magyarországon, mind nemzetközi viszonylatban. A következőkben ezekről az eredményekről adok egy rövid áttekintést – ebbe az együttesbe illeszkedik, ezt gazdagítja a *Korunk* jelen számának tematikus összeállítása is.

A szentkultusz kutatása új korszakának bemutatását az amerikai Peter Brown angolul 1980-ban megjelent *A szentkultusz kialakulása a latin kereszténységben* (magyar fordítás: 1993) című könyvével kezdem, mely iskolát teremtett a keresztény mártírok kultuszából a 3–4. században kialakuló késő antik szenttisztelet és ereklyekultusz történeti antropológiai szempontú vizsgálatában. Az ő kutatásai nyomán irányult a figyelem a szentkultuszt felkaroló késő antik püspökök (Athanasziosz, Szent Ágoston, Szent Ambrus) központi szerepére a szent-patronus tiszteletének fellendítésében, továbbá a csodás közvetítőszereppel felruházott szent ereklyéket

A 13. századtól kezdve a szentek életét, csodáit nemcsak a szentté avatási eljárások gazdag dokumentációja örökítette meg a korábbiaknál sokkal részletesebben, megsokszorozódott a róluk készített legendák, liturgikus költemények, képi ábrázolások száma is. A szentek példájának felmutatása az új stílusú prédikáció egyik legfontosabb hivatkozási pontja lett.

körülvevő szertartások és hiedelmek elemzésére. Peter Brown magyar tanítványa, Sághy Marianne két könyvet is publikált e témában: *Versek és vértanúk. A római mártírkultusz Damasus pápa korában 366–384* (2003) és *Isten barátai. Szent és szentéletrajz a késő antikvitásban* (2005). A késő antik és kora középkori szentkultusz Magyarországhoz is kötődő emblemikus alakját, Tours-i Szent Mártont, születése 1700. évfordulója alkalmából két nagyszabású tudományos konferencia tárgyalta, 2015-ben Szombathelyen, 2016-ban Budapesten és Pannonhalmán. Ebből az alkalomból megjelent Dejcsics Konrád új, kiegészített fordításában a róla készült klasszikus forrás, Sulpicius Severus: *Szent Márton Élete – Levelek – Dialógusok* (2016).

A kora középkorban Közép- és Kelet-Európa 8–9. századi megtérítése új jelentőséget adott az ebben kulcsszerepet játszó, kolostoralapító, gyakran vértanúhalált halt misszionáriusoknak. E csoportba tartozott többek között Szent Bonifác (+754), Germánia apostola, Szent Adalbert (+997), a pogány poroszok által megölt prágai püspök, Lengyelország, Csehország és Magyarország majdani védőszentje, valamint az ő tisztelője, életrajzírója és követője Querfurti Szent Brúnó (+1009), végül pedig az 1046-os magyar pogánylázadásban életét veszítő Szent Gellért csanádi püspök. Szent Adalbert és Querfurti Brúnó legendája a közelmúltban jelent meg egy kétnyelvű forráskiadványban: Klaniczay Gábor (szerk.): *Saints of the Christianization Age of Central Europe* [Közép-európai szentek a kereszténységre térítés időszakából] (2013), ahol Cristian Gaşpar értő bevezető tanulmánya képet ad a Szent Adalbert személye és legendái körül az évezredfordulós ünnepek kapcsán kibontakozott intenzív lengyel–német polémiákról. Querfurti Brúnó életéről a szegedi Halmágyi Miklós jelentetett meg érdekes új elemzést (Belvedere Meridionale 2008). Szent Gellért munkásságáról, legendáiról és kultuszáról 2015-ben rendeztek konferenciát Temesvárott; a közép-európai szentlegendák latin–angol szövegét a CEU Pressnél publikált sorozat megjelenés előtt álló második kötetében Cristian Gaşpar bevezető tanulmányától várható érdekes új meglátások Gellért „Kislegendája” és „Nagylegendája” sokat vitatott datálásának a kérdésében.

A mártírhálalt vállaló misszionáriusok mellett a vallásos aszkézis bajnokai, a civilizált világnak hátat fordító remeték is jelenős figyelmet kaptak a 10–11. századi szentkultuszokban. A fent említett *Saints of the Christianization Age* kötet tartalmazza a legkorábbi magyar földön született szentlegenda, a két Szent István kori zobori remete, Szent Zoerard-András és Benedek a pécsi Mór püspök által írt legendája latin–angol szövegét, a horvát Marina Miladinov fordításával és kommentárjaival, melyek összefoglalják a legújabb lengyel és szlovák kutatás velük kapcsolatos eredményeit is. A két remetéről szóló legrészletesebb mű a pannonhalmi bencés Sólomos Szilveszter könyve: *Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon* (1996).

Míndezen után térjünk rá a középkori magyar szentkultusz legjelentősebb szereplőire: az Árpád-házból származó szent királyokra, akiknek legendáit Kurcz Ágnes és Csóka J. Gáspár szép új magyar fordításában jelentette meg Érszegi Géza (1982, 2000²). A magyarságot „apostolként” megtérítő Szent István (+1038) legendáival, kultuszával a magyar történeti kutatás sokat foglalkozott már (Bartoniék Emma, Guoth Kálmán, Györffy György, Kristó Gyula és Gericz József nevét emelném ki). A millennium körüli ünnepek során több konferencia is foglalkozott Szent István kultuszával – 2000-ben Tihanyban a történészekkel együtt irodalmárok, művészettörténészek, néprajzkutatók vitatták meg e kultusz hosszú évszázadait: Bene Sándor (szerk.): *„Hol vagy, István király?” A Szent István-hagyomány évszázadai* (2006). Ugyancsak az évfordulóra Veszprémy László kitűnő antológiát állított össze a róla szóló forrásokból és tanulmányokból: *Szent István és az államalapítás* (2003). Magyar Zoltán a folklór és a néprajz oldaláról közelítette meg a kultuszt *Szent István a*

néphagyományban (2000) című könyvében. Az István-legendáról Thoroczkay Gábor elemzéseiben születtek a legújabb eredmények, melyeket az *Írások az Árpád-korról* (2009) című kötetében tett közzé. Egy újabb jelentős kötet jelent meg a Székesfehérvárott Szent István halálának 975. évfordulóján, 2013-ban rendezett kiállítás alkalmából: *István, a szent király* címmel.

Szent Istvánt 1083-ban avatták szentté, egy olyan ünneppsorozatban, amelyben négy másik magyar szentet, a már említett Zoerard-Andrást, Benedeket, Gellértet, valamint a szent apostol-király fiát, Imre herceget emelték az oltárra. A szentté avatások kezdeményezője, I. László egy bő évszázaddal később (1192-ben) maga is szentté lett avatva. A három Árpád-házi uralkodószent szinte minden más szentét elhomályosító magyarországi kultuszát elemezve a 20. századi kutatás (Deér József, Dümmerth Dezső) a szakrális királyság eszmekörének sajátosan magyar, keresztény változatát vélte felismerni. Ezt a megközelítést kritikusan tovább gondolva *Az uralkodók szentsége a középkorban. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek* (2000) című könyvemben (átdolgozott angol változat: *Holy Rulers and Blessed Princesses. Dynastic Cults in Medieval Central Europe* – 2002) amellett érveltem, hogy e szenttípus, mint azt a cseh František Graus, a német Erich Hoffmann vagy a francia Robert Folz bemutatták, a középkorban frissen kereszténységre tért országokban szinte mindenütt felbukkant, és az egyház és a királyi hatalom együttműködésének záloga lett. I. István szent „kortársai” közé tartozott az angol Hitvalló Edvárd (†1066), II. Henrik német-római császár (†1024), a cseh Szent Vencel (†936), a norvég Szent Olaf (†1030), a dán Szt. Knud (†1086), a svéd Szt. Erik (†1160), sőt a 12. században, a császárság és a pápaság közötti viszályok idején, egy ellenpápa által 1165-ben szentté avatott Nagy Károly császár is. A magyarországi szent király kultuszokat ebben az európai összefüggésben, a többi e típusba sorolható uralkodószent anyagával összehasonlítva lehet igazán értékelni, felmérni az e téren mutatkozó kölcsönhatásokat, átvételeket és így fellelni az eredeti jellegzetességeket.

A szűziesség ideáljává formált Szent Imre herceg kultuszát például nehezen lehetne értékelni anélkül, hogy figyelembe vegyük nagybátyja, II. Henrik császár vagy Hitvalló Edvárd ugyanebben a korban gyökerező kultuszát. Szent Imre dokumentumainak kutatásában egyébként komoly előrelépést hozott születésének ezredik évfordulója 2007-ben: egy kiállítás és a Kerny Terézia által szerkesztett *Szent Imre 1000 éve* című tanulmánykötet tanúskodik erről, melyhez egy másik könyv is társult: Lőrincz Tamás (szerk.): *Az ezeréves ifjú. Tanulmányok Szent Imre herceg 1000 évéről* (2007).

A legnépszerűbb uralkodószent azonban Szent László (1077–1095) lett, az *Athleta Patriae* címmel kitüntetett „lovagszent”, akinek kultuszáról a (Mezey László és Gericz József által elemzett) legendák és a krónikák mellett egy igen gazdag ikonográfiai emléksor is tanúskodik. Mintegy félszáz középkori magyar templom falképei örökítették meg Szent László históriáját, a kerlési csatában a kun vitézzel folytatott harcát. E freskóciklus értelmezése már az elmúlt fél évszázadban szenvedélyes viták tárgya lett: keleti (pogány, samanisztikus) vagy nyugati (lovagi kultúrához kötődő) tradíciók nyilvánulnak-e meg ebben a különleges képsorozatban (az előbbi oldal mellett László Gyula és Vargyas Lajos, az utóbbi mellett Vizkelety András és Marosi Ernő érvelt). Az elemzésekhez érdekes művészettörténeti megfigyelésekkel járult hozzá a csehszlovák Vlasta Dvořáková és a román Vasile Drăguț is.

Az újabb kutatások egy első meghatározó összegzését László Gyula utolsó, Kerny Terézia által sajtó alá rendezett, *A Szent László-legendá középkori falképei* (1993) című könyvében olvashatjuk. E kötet azonban korántsem zárta le ezt a kutatást. Kerny Terézia szinte évente jelentkezett egy-egy új, Szent László kultuszával kapcsolatos tanulmánnyal – tragikusan korai halála miatt sajnos az általa évtizedeken át készí-

tett nagy Szent László-monográfia egyelőre kéziratban maradt – remélhetőleg hamarosan avatott sajtó alá rendezőre talál. A Szent László-freskók elemzésén sokat lendített számos új falkép felfedezése, közzététele, melyek vizsgálatával Wehli Tünde, Lángi József és Jékely Zsombor számos új elemmel tudta gazdagítani a korábbi megfigyeléseket. Legújabbán a szlovák Ivan Gerát Szent László és Szent György, a két „harcos szent” középkori kultuszának összefüggéseiről jelentetett meg könyvet (2011).

A Szent László kultuszával kapcsolatos kutatások másik nagy újdonsága a szent királyról készített prédikációk kiadása volt, ami Madas Edit nevéhez fűződik. Kétnyelvű, latin–magyar változatban közölte az általa feltárt 13 középkori prédikációt, Temesvári Pelbárt, Laskai Osvát és az Érdy-kódex már korábban ismert, középkor végi prédikációival együtt: *Sermones de Sancto Ladislao rege Hungariae – Középkori prédikációk Szent László királyról* (2004). E szövegeket később újra közzéadta, párosítva a Szent László-falképek jól összeállított gyűjteményével: Madas Edit – Horváth Zoltán György: *Középkori prédikációk és falképek Szent László királyról* (2008).

Tovább folyt a Szent László-legenda és a krónikák kapcsolatának vizsgálata is, ahol Szovák Kornél *Századok*-beli tanulmányát (2000) és a Gerics József és Klaniczay Gábor között a *Magyar Könyvszemle* hasábjain lefolytatott vitát (2000 és 2001) érdemes említeni. Egy további fontos vitát akörül folytattak a kutatók, hogy hol volt Szent László első sírhelye. Már a 20. század elejétől kezdve felvetődött egy olyan feltételezés, hogy ez nem Nagyvárad, hanem a László által alapított somogyvári apátság lehetett. Ezt támogatandó Magyar Kálmán egy érdekes tanulmánykötetet adott ki *Szent László és Somogyvár* címmel (1992). A művészettörténész Tóth Sándorral együtt én azok közé tartoztam, akik kételkedtek az erre utaló adatok értelmezésének helyességében – a közelmúltban (2011) azután Solymosi László minden kétséget kizáróan bizonyította, hogy László somogyvári temetkezésének feltételezése a vonatkozó latin források téves fordításán alapult.

A középkori szentkultuszok történetében új fejezetet nyitott, hogy a római Szent-szék a 13. század elején, III Ince (1198–1216) pápasága idején magához vonta a szentté avatás jogát, amit korábban minden püspök gyakorolhatott a saját egyházmezejében. A pápai „központosítás” egy új, sokkal bonyolultabb és bürokratizáltabb eljárásrendet vezetett be, a szentté avatási pert. A szentté avatási perrel létesített szentkultuszok sajátos forrásanyagának, kánonjogi szempontrendszerének, hatalmi mechanizmusainak korszerű vizsgálatát két nagymonográfia alapozta meg. Az egyik a francia André Vauchez alkotása: *La sainteté en Occident aux derniers siècles du moyen âge. D'après les procès de canonisation et les documents hagiographiques* [A szentség Nyugaton, a középkor utolsó évszázadaiban – a szentté avatási perek és a hagiográfia dokumentumai alapján] (1981); a másik az izraeli Michael Goodich műve: *Vita Perfecta: The Ideal of Sainthood in the Thirteenth Century* [Tökéletes élet: a szentség eszménye a 13. században] (1982) – sajnos egyik sincs magyarra lefordítva. E két munka nyomán Európa-szerte megsokszorozódott a késő középkori, ún. „modern” szentek bőséges dokumentációjának feltárása és kiadása.

Az új eljárás mód szerint lefolytatott szentté avatási perek a 13. század elején elsősorban a kolduló rendek vezetésével megújuló késő középkori kereszténység legnépszerűbb főszereplőinek tiszteletét alapozták meg. A legfontosabb köztük a legnagyobb hatású vallási reformer, az önkéntes szegénység ideáljának diadalra juttatója, a kortársai által „alter Christus”-ként tisztelt Assisi Szent Ferenc 1228. évi szentté avatása és páratlanul erőteljes kultusza volt. Miközben Szent Ferenc legendáit a „Ferencs források” sorozat gondos magyar fordításban publikálta, sőt megjelent magyar fordításban Jacques Le Goff *Assisi Szent Ferenc*-könyve is (2002), a „Poverello” kultuszának magyarországi megnyilvánulásával viszonylag keveset foglalkozott a

magyar történeti kutatás. Pedig a legkorábbi magyar nyelvű hagiográfiai írás, a Jókai-kódex Ferenc-legendája többet érdemelne, mint a neki szentelt egy-két újabb tanulmányt (Acél Zsuzsanna, Szörényi László). Remélhetőleg ezt a hiányt bepótolja Konrád Eszter e témában készülő doktori disszertációja.

Az önkéntes szegénység ideálját ferences inspirációra, de laikusként valósította meg Árpád-házi Szent Erzsébet (+1231), legnépszerűbb középkori női szentünk az irgalmasság, jótékonykodás, szegénygondozás, betegápolás középkori mintaképe. Kultuszának kutatását nagymértékben fellendítette a születése 800. évfordulója kapcsán Európa-szerte megrendezett konferenciák sora. Ezek között a legjelentősebbet Erzsébet élete központi színterén, a tübingiai Wartburg kastélyban szervezte Dieter Blume és Matthias Werner, melynek kétkötetes cikk-, dokumentum- és képgyűjteménye (*Elisabeth von Thüringen: Eine europäische Heilige*, 2007) valóban lenyűgöző. De érdekes eredményeket mutattak be az előadók 2007-ben a Magyar Tudományos Akadémián, valamint az ELTE konferenciáján. Az utóbbit Falvay Dávid állította össze tanulmánykötetté: *Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza a 13–16. században* (2009). Volt Erzsébetről szóló konferencia Csíksomlyón is, melynek anyagát megjelentette Gábor Csilla, Knecht Tamás és Tar Gabriella Nóra: *Árpád-házi Szent Erzsébet. Magyar–német kultúrkapcsolatok Kelet-Közép-Európában* (2009).

A közelgő Erzsébet-évforduló jegyében jelent meg legfontosabb legendáinak magyar fordítása: *Magyarország virága. 13. századi források Árpád-házi Szent Erzsébet életéről*, szerk. Horváth Tamás, Szabó Irén (2001). Golarits István és Prokopp Mária szép dokumentációt állított össze Szent Erzsébet ikonográfiájáról (2003). A legjelentősebb új kutatási eredmény a Szent Erzsébetről szóló több mint száz prédikáció felkutatása és kiadása volt, Gecser Ottó munkája, mely angolul került kiadásra: *The Feast and the Pulpit. Preachers, Sermons and the Cult of St. Elizabeth of Hungary, 1235-ca. 1500* [Az ünnep és a szószék. Prédikátorok, sermók és Árpád-házi Szent Erzsébet kultusza, 1235–1500k.] (2012).

A Szent Erzsébet példáját követő női szentek közül unokahúga, Árpád-házi Szent Margit (1242–1270) volt – számunkra – a legjelentősebb. A 13. századi szent hercegnők történeténél ismét fontos az összehasonlító szemlélet: ugyanis a közép-európai udvarokban legalább egy féltucatnyi hasonló életpályát befutott szent életű hercegnő volt (köztük Erzsébet nagynénje, Sziléziai Szent Hedvig, unokatestvére, Csehországi Szent Ágnes, unokahúga a Kis-Lengyelországban élt Szent Kinga, ugyanott élt sógornője a szintén szentként tisztelt Salome s élete végén egy másik szentség hírében meghalt unokahúga, az özvegy Nagy-Lengyelországi hercegnő, Jolán). *Az uralkodók szentsége* című, már idézett könyvben részletesen megvizsgáltam ezeknek a ferences és domonkos barátok által felkarolt udvari kultuszoknak az összefüggéseit. E kapcsolatok egy részét Erzsébet, Margit, Kinga és Salome magyar fordításban is elérhetővé tett legendái alapján is tanulmányozni lehet (*Szentek a magyar középkorból. II. Legendák és csodák (13–16. század)*, kiad. Madas Edit, Klaniczay Gábor – 2001).

IV. Béla király leánya, Szent Margit volt Erzsébet után a második magyar szent, akinek szentté avatása ügyében a pápaság az új procedura szerinti, tanúkihallgatásokra támaszkodó szentté avatási pert lefolytatta. 1270. évi halála után két évvel, V. István király kérésére, X. Gergely pápa rendeletére indult meg szentsége ügyében az első vizsgálat – ennek az eredményeit őrzi Margit legrégebbi legendája. Az 1276. júl. 23. és okt. 12. között Uberto Bianchi és La Corre legátusok által lefolytatott újabb tanúkihallgatásnak, bár némi hiányokkal, fennmaradt a jegyzőkönyve (110 részletes tanúvallomás), mely az egyik legbecsesebb középkori magyarországi vallástörténeti forrás. Fraknói Vilmos 19. század végi kiadásának magyar fordítása *Árpád-házi Szent Margit legrégebbi legendája és szentté avatási pere* 1999-ben készült el. Hamarosan

várható egy latin–angol kétnyelvű kiadás is, melyben az 1276-os dokumentumok ki-egészülnek a Péterfi Bence által a közelmúltban, a római Orsini levéltárban felfedezett egyéb, Margit szentté avatásával kapcsolatos dokumentumokkal, egyebek között a Mátyás király idején a Margitszigeten gyűjtött újabb csodák leírásával.

A szentté avatási per egész a 20. századig húzódott, Margitot végül 1943-ban avatták szentté, de tisztelete már halála óta folyamatos. A középkor során több legenda örökítette meg életét, köztük az egyik legbecselesebb nyelvemlékünk, a Nyulak szigetén levő zárdában élő domonkos nővér, Ráskai Lea 1510 körül készített másolatában fennmaradt magyar Margit-legenda – e szöveg kritikai vizsgálatán külön munkacsoport dolgozik Debrecenben, M. Nagy Ilona vezetésével.

A Margit-legendák hagiográfiai, filológiai és művelődéstörténeti vizsgálatával már hosszú ideje foglalkozik a magyar történeti kutatás, a legjelentősebb 20. századi írások Lovas Elemér, Mályusz Elemér, Bóle Kornél és Mezey László nevéhez kötődnek. E vitákat újraértékelte és a legendák egymás közti összefüggésére egy új rendszert állított össze Klaniczay Tibor, s bebizonyította, hogy Margit legrészletesebb 14. századi élettörténete, amelyet korábban tévesen „Nápolyi legenda” néven ismert a kutatás (s a feltételezett keletkezési helyéből több téves következtetést vont le), valójában Avignonban íródott, és a másik ismert Margit-legenda szerzőjének, a dominikánus Garinusnak a munkája. Klaniczay Tibor ugyanekkor, Bánfi Florio nyomán, ráirányította a figyelmet arra is, hogy Margitnak az itáliai domonkosok körében volt egy meglepő attribútuma: egy 14. századi pisai legendavariáns alapján azt hirdették, hogy Assisi Szent Ferenchez hasonlóan ő is stigmatizált lett, egy imája közben történt elragadtatás során (vö. Klaniczay Tibor és Klaniczay Gábor: *Szent Margit legendái és stigmái*. 1994). Deák Viktória Hedvig OP részletes elemzést készített Garinus Nagylegendájáról, arról, hogy az miként illeszkedett a női szentségről kialakított Domonkos-rendi ideálok tradíciójába, és hogyan használta fel forrásként a szentté avatási per szövegét: *Árpád-házi Szent Margit és a domonkos hagiográfia. Garinus legendája nyomában* (2005) – átdolgozott francia változat: *La légende de sainte Marguerite de Hongrie et l'hagiographie dominicaine* (2013).

A 13. századtól kezdve a szentek életét, csodáit nemcsak a szentté avatási eljárások gazdag dokumentációja örökítette meg a korábbiaknál sokkal részletesebben, megsokszorozódott a róluk készített legendák, liturgikus költemények, képi ábrázolások száma is. A szentek példájának felmutatása az új stílusú prédikáció egyik legfontosabb hivatkozási pontja lett. Ebből a célból prédikációs segédkönyvként állították össze azokat a nagy legendagyűjteményeket, melyek közül a 13. sz. utolsó harmadában a Domonkos-rendi Jacobus de Voragine által készített *Legenda aurea* lett a leghíresebb, magyarul Madas Edit válogatása tette közzé e legendák jelentős részét (1990) – e legendagyűjtemény azóta is a történeti kutatás középpontjában van, 1998-ban jelent meg Giovanni Paolo Maggioni gondozásában a kritikai kiadása.

Hasonló népszerűségről beszélhetünk a képi ábrázolások terén: a miniatúrákon, freskóciklusokon, oltárra helyezett táblaképeken, üvegablakokon ábrázolt szentek ikonográfiája (tipikus ismertető jegyei, szimbólumai, a legendájukból kiemelt kulcsfontosságú jelenetek) egy másik, az írástudókénál sokkal szélesebb publikum számára jelenítik meg a szentek tiszteletét. A középkori magyarországi szentkultusz egyik legjelentősebb képi dokumentuma a 14. századi *Anjou-legendárium*, melyben a *Legenda aurea* történeteinek egy jelentős részét a bolognai miniatúrafestészet stílusát követő mesterek mintegy 700 miniatúrában, képekben elbeszélt legendákká alakították át egy feltételezhetően igen magas rangú megrendelő kérésére. Ezt a páratlan képes legendáriumot a későbbi századokban feldarabolták, legnagyobb részét egy vatikáni kódex tartalmazza, további darabokat a világ további négy nagy könyvtárában fedezett fel a 20. századi magyar kutatás (Vayer Lajos, Levárdy Ferenc, Török Gyön-

gyi). Szakács Béla Zsolt készítette az első alapos monográfiát e műremekről, rekonstruálva az eredeti struktúrát, kiszámítva, hogy a fennmaradt 133 teljes és 9 töredékes kódexlap 532 miniatúrája eredetileg egy mekkora műbe illeszkedett, annak mekkora hányadát képviseli, és minden szent esetében elemezve, hogyan illeszkedett azok ikonográfiája a szélesebb középkori tradícióba, és hogyan értelmezzük a legendárium fennmaradt részében található magyar szentek legendáit (László, Imre, Gellért és a királyi párhoz kapcsolódó Anjou Lajos és Szent Szaniszló képeit). *A Magyar Anjou Legendárium képi rendszerei* (2006) című könyvének most jelent meg átdolgozott angol fordítása: *The Visual World of the Hungarian Angevin Legendary* (2016).

A késő középkor részletesebb írásos és képi dokumentációja e kor kutatói számára lehetővé tették a magyar szent királyok és általában a magyar szentek kultuszának együttes vizsgálatát. Itt a legfontosabb újabb megfigyelések a művészettörténet oldaláról érkeztek: Marosi Ernő, Kerny Terézia, Lővei Pál, Poszler Györgyi, Endródi Gábor, Prokopp Mária, Elena-Dana Prioteasa, Dragoș Năstăsoiu tanulmányai képet adnak, hogyan terjedt a „szentkirályok” kultusza Magyarországon és külföldön (Itáliában, német földön), hogyan vették át a 15. században még ortodox környezetben is. A szent királyok kultuszáról Magyar Zoltán, e tárgy körben írt több magyar nyelvű könyvére támaszkodva, 2012-ben megjelentetett egy angol nyelvű összefoglalást *Hungarian royal saints. The saints of the Arpadian dynasty* [A magyar szent királyok. Az Árpád-ház szentjei] címmel.

A középkor utolsó szakaszában, a 15. században felemelkedő obszerváns ferences rend próbált új erőt adni a szentkultusz hagyományos formáinak. Figyelemre méltó lendülettel próbálta újra népszerűvé tenni és példaként szembeszegezni a kor egyre inkább elvilágiasodó városi társadalmával a csodatévő, gyógyító, karizmatikus szentek kultuszát. Ehhez kapcsolódott az obszerváns mozgalom vezéregyéniségének, Sienai Szent Bernardinnak 1450-ben elért kanonizációja. A szentté avatást kiharcoló küzdőtárs, Kapisztrán Szent János, Itáliát elhagyva szenvedélyes prédikációs körutakon harcolt német, lengyel, cseh és magyar földön a világi kultúra hívságai, az eretnekek, majd a kereszténységet leginkább fenyegető törökök ellen, az általa toborzott keresztiesekkel jelentősen hozzájárult az 1456-os nándorfehérvári győzelemhez, és Hunyadi Jánoshoz hasonlóan a csata utáni járványban veszítette életét. Az ő sírjánál, Újlakon kibontakozó csodagyűjtés az egyik utolsó nagyszabású kísérlet volt Magyarországon egy új, kortárs szent tiszteletének diadalra juttatására. Ennek bőséges dokumentumait elemezte Stanko Andrić könyve: *Kapisztrán Szent János csodái* (2009).

A magyar vagy itt élő, itt meghalt szentek kultusza mellett a középkori egyház egyetemes szentjeinek kultusza is igen jelentős volt Magyarországon, és ezekről is született több fontos új feldolgozás. Közéjük tartozik Orbán Imre: *„Ecce iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon* (2001); Kakucs Lajos: *Santiago de Compostela. Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon* (2006); Tóth Péter (szerk.): *Szent Demeter. Magyarország elfeledett védőszentje* (2007). Alexandria Szent Katalin és a középkori „mártír szüzek” (Margit, Dorottya, Borbála) kultuszának középkori magyarországi népszerűségével Uhrin Dorottya készülő doktori disszertációja foglalkozik. A legjelentősebb „importált” szent Remete Szent Pál volt, a magyar pálos rend védőszentje, akinek az ereklyéit 1381-ben Nagy Lajos megszerezte Velencétől, és Budaszentlőrincre szállíttatta. Az itt történt csodás gyógyulásokat dokumentáló Hadnagy Bálint mirákulumoskönyvét (1511), amit Knapp Éva tanulmányozott korábban, Sarbak Gábor adta ki (2003). Az univerzális szentkultuszok sorában végül említeni kell a késő középkorban felemelkedő Mária-kultuszt, melynek részletes összehasonlító feldolgozása még mindig várat magára. Szűz Mária tiszteletéhez kapcsolódott édesanyja, Szent Anna igen népszerű magyarországi kultusza, mely Nagy Emőke 2015-ben megvédett doktori értekezésének tárgya.

A szentek kultuszát nagymértékben terjesztette a középkori zarándoklat, a „vallási turizmus” e népszerű formája. A Szentföldre, Rómába, a hispániai Compostelába, Szent Patrik írországi „purgatóriumába” vagy Mariazellbe, Aachenbe zarándokló magyarok dokumentumait Csukovits Enikő *Középkori magyar zarándokok* (2003) és Fedeles Tamás: *„Isten nevében utazunk” Zarándokok, búcsújárás, kegyhelyek a középkorban* (2015) című könyve elemezte.

A szentek tisztelete túlélte a középkor végének konfliktusait, és bár a kereszténység reformációt követő felében eltörölték e kultuszformát, a katolikus reform új keretekbe foglalta, és új, napjainkig tartó fejezetet nyitott a szentkultuszok történetében. Az e téren született fontos újabb kutatási eredményeket – a Bálint Sándor által kidolgozott alapokon továbbhaladó Szilárdffy Zoltán, Knapp Éva, Tüskés Gábor, Barna Gábor, Serfőző Szabolcs, Szörényi László és mások munkáit itt már nincs tér bemutatni.

A *Korunk* itt közreadott tematikus összeállítása ebbe az eleven kutatási tradícióba illeszkedik, ezt gazdagítja tovább. Zsoldos Attila például bemutatja a Szent István-kultusznak a középkori magyar jogi intézményrendszerre gyakorolt hatását, Bertényi Iván a képi források egy e szempontból még feltáratlan részét, a heraldika, a városi címerek információit gyűjti össze Szent István kultuszához, Magyar Zoltán a Szent Lászlóhoz kapcsolódó – általa már korábban részletesen tárgyalt – néphagyományokról ad új összefoglalást, Bodó Márta áttekinti az Árpád-ház férfi és női szentjeinek kultuszát. A szentkultusz elméleti, tipológiai megközelítésével foglalkozó írások (Marton József, Liviu Jitianu, András István) és a modern kor mártírhalált halt vagy üldöztetést szenvedett katolikus szentjelöltjei, IV. Károly, Apor Vilmos, Márton Áron és Mindszenty József példaszerű életét bemutató tanulmányok (ifj. Bertényi Iván, Németh László Imre, Virt László, Balogh Margit) arról tanúskodnak, hogy a szentkultusznak a napjaink emberei számára is számos tanulsága van. A szentek élete a vallási és az általában vett emberi értékek fontos mintaképet adják az eljövendő generációk számára is.

MARTON JÓZSEF

A SZENTTÉ/BOLDOGGÁ AVATÁS ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSE

A szentté/boldoggá avatás érvényben lévő gyakorlata – vi. ünnepélyes pápai kijelentés, mellyel a pápa valakiről megállapítja, hogy a mennyországban a megdicsőültek között van, s tisztelete az Egyházban megengedett – hosszas folyamat eredménye. Ma a katolikus egyházban a szentté avatást megelőzi a boldoggá avatás, melynek alapja Isten valamelyik elhunyt szolgájának emberemlékezetet meghaladó tisztelete, s ezt a boldoggá avatási egyházzjogi eljárás (beatificatio) hivatalosan megerősíti. Általában a rendes boldoggá avatást hosszú és szigorú eljárás előzi meg, mely kiterjed az illető személy életére, erényeire, írásaira, szentségi hírére vagy vértanúságának körülményeire. Ha a szentszéki (Szentek Ügyeinek Szent Kongregációja) vizsgálatok kedvezően zárultak, az érintett személyt tiszteletre méltó (venerabilis) névvel illetik (pl. Erdélyben Márton Áron pere is ezen a szinten áll, tehát ő is „tiszteletre méltó”), ami azonban nem jelenti a nyilvános tisztelet engedélyezését. Ezt csak a boldoggá avatottak élvezhetik, akiknek viszont nyilvános tiszteletüket a Szentszék bizonyos korlátozásokkal egy kisebb (ország, szerzetesrend) területre engedélyezi, a szentté avatottakét viszont az egész egyházban.

A boldoggá avatáshoz szükséges, hogy az illető személyről megállapítást nyerjen: hősiességben gyakorolta az erényeket, s közbenjárására legalább egy csoda történt. A csodák elismerése két hatóság illetékességi körébe tartozik: az egyik a lourdes-i orvosi iroda és a hozzá kapcsolódó nemzetközi orvosi bizottság, a másik pedig a Szentek Ügyeinek Szent Kongregációja. Ez a szentszéki intézmény

Tény, hogy jó 300 év óta nagy változás, hangsúlyeltolódás állt be a szentek tiszteletének formájában. Ma már nem annyira az égi közbenjárásukat hangoztatjuk, hanem életpéldájukat, életküzdelmüket, erényeiket, hősiességüket, magatartásukat az élet kis és nagy történései között.

végzi a csodáknak mondott esetek tudományos vizsgálatát. A csoda isteni jelnek tekinthető, s ezért azt is bizonyítani kell, hogy a jelölt közbenjárására történt. A csodának mondott esemény vizsgálatára első fokon az adott egyházmegyében kerül sor. Ezt követően kerül az ügy Rómába, ahol nagyon szigorúan kezelik a csodák bizonyítását. A Szentszék számtalan dokumentumot őriz el nem ismert csodákról. Hadd említsük meg a csodának minősített jelenségek kritériumait: 1.) a jelenségnek észlelhetőnek kell lennie; 2.) az eseménynek bizonyíthatónak kell lennie (akár törvényszék előtt), pl. a látomások nem tartoznak a csodák közé; 3.) olyan eseménynek kell lennie, amely még sohasem vagy csak nagyon ritkán történt meg; 4.) tudományosan megmagyarázhatatlannak kell lennie; 5.) Isten „kézjegyét” kell hordoznia, vagyis a hit és imádság valóságában bekövetkezett jelenségnek kell lennie.

Ha a szentté avatás történelmét tekintjük, megállapíthatjuk, hogy kezdetben, az apostolok által alapított közösségekben a megkereszteltek egymást „szentnek” neveztek és tisztelték. Ez a megnevezés szerepel az Újszövetségi Szentírás könyveiben is a Krisztusban megkereszteltekre vonatkozóan. De már az első század végén a keresztények különbséget tettek a *szentek* és nem szentek között („élő szentekről” nincs tudomásunk), s csak a Krisztus feltámadása hite mellett tanúskodó *vértanúkat* (elsősorban az apostolokat) tekintették szenteknek. Közbenjárásukat hathatósak mondták, őket külön tiszteletben részesítették, emléküket haláluk napján megülték, nevüket a naptárban rögzítették.

A szentek kilétének megítélésében a 4. század végén váltás következett, nemcsak a vértanúkat tisztelték szentként, hanem a szeretet erényeit hősiek fokon gyakorló hitvallókat (confessor) is: az első nem vértanú szent Keleten Remete Szent Antal (251/52–356) és Nyugaton a mai Szombathelyen született Tours-i Szent Márton (316/17–397). A szentek nyilvános tiszteletének elrendelése a 12. századig a megyéspüspök jogkörébe tartozott, aki névjegyzékbe (canon) vette fel a jelöltet, az eljárásnak (tulajdonképpen szentté avatásnak) innen a latin megnevezése: *canonisatio*.

A virágzó középkorban, a pápai kúria kifejlődésének idején, a pápák a szentté avatás procedúráját magukhoz ragadták, ők hagyták jóvá a névjegyzékbe való fölvételt. III. Sándor pápa (1159–1181) az első, aki 1170-ben a pápának tartotta fenn a kanonizáció jogát, nyilván a visszaélések elkerülése végett. V. Sixtus pápa (1585–1590) a szentté avatást megelőző eljárást 1587-ben a Rítus Kongregációra bízta. XIV. Benedek (1740–1758), a nagy jogász pápa részletesen szabályozta a boldog- és szentté avatási eljárást, ami gyakorlatilag ma is érvényben van.

Ma szenteknek azokat az életszentségben elhunyt embereket tekintjük és tiszteljük, akik földi életük során mindent megtettek, hogy hűségesek legyenek keresztségi fogadalmukhoz és a keresztségi kegyelemhez. Életükben sikerült megvalósítaniuk az istengyermekség lelkületét, helyesebben a krisztusi életet. Pedig ők is az áteredő bűn következményeitől szenvedtek, ugyanazoknak a kísértéseknek, az emberi ingatlanság veszélyeinek voltak kitéve, mint minden ember. De tudtak úrrá lenni önmagukon, és elsősorban tudtak szeretetben élni. „Másságuk” (titokzatoságuk), a közönséges emberektől való különbözőségük elsősorban az Istennel való állandó kapcsolatukban mutatkozik meg. Tehát másságuk az istenes életükben keresendő. Szent Pállal mondhatjuk, hogy *élnék, de nem is ők, hanem Krisztus él bennük* (Gal 2,20). Krisztusban és Krisztus által valósították meg azt a szeretetet, melyet Krisztus hirdetett és a világ felé megélt. Jézus a kíváncsiskodó fiatalembernek mondta: *Szeresd Uradat, Istenedet, teljes szívedből, teljes lelkedből és minden erődből; szeresd embertársadat, mint önmagadat* (Mk 12,30.) A szentek e kettős irányultságú parancsot váltották valóra: embertársuk iránt megélt szeretetüket az istenszeretetükből merítették; és a kereszten megmutatkozott istenszeretetet áldozatvállalásukon és szenvedé-

sükön keresztül élték az emberek elé. A szentek Krisztus szavait és tetteit magukban életté válva lettek Krisztus-utánzók, Krisztus-hordozók, nagy tanúságtévők.

Nem véletlenül tisztelték és tisztelik (de sohasem imádták!) a katolikus (és ortodox) hívek kezdetektől napjainkig a szenteket. Még a katakombai korszakban is számon tartották haláluk napját mint a mennyei születésnapot, ezen a napon évente szentmiseáldozatot mutattak be, felidéztek életüket, és mennyei segítségükért esdekeltek. Szent Ágoston szerint „Róluk úgy emlékezünk meg, hogy inkább ők imádkozzanak miérettünk, hogy mi is az ő nyomdokaikba szegődhessünk, ők ugyanis beteljesítették azt a szeretetet, amelyről az Úr jelentette ki, hogy annál senki sem szeret jobban” (Szent János evangéliumáról szóló fejtegetés 84, 2).

A szentek iránti tisztelet kivitelezésében viszont egyháztörténelmünk folyamán voltak és vannak hangsúlyeltolódások. A középkorban például az *égi közbenjáró* szerepüket emelték ki jobban, manapság *életpéldájuk* felidézésével erényeik követését szorgalmazza az egyház. Kivételt képez Jézus Krisztus édesanya, Szűz Mária, mert Nála a szenteknek kijáró tisztelet mind a két formája (közbenjárásának kérése és életpéldájának követése) az egyháztörténelem folyamán nem változott, illetve megmaradt.

Amint említettem, a középkor folyamán a szentek tiszteletében a mennyei közbenjárásukra helyeződött a hangsúly. Életrajzaikban, a népet tanító és nevelő papok és szerzetesek prédikációikban a szentek közbenjárására összpontosítottak, a közbenjárásuk következtében történt csodákat foglalták írásba, és felidéztek újra és újra szentbeszédekben.

A középkor végére kialakultak a tipikus közbenjáró, a különféle nehéz helyzetbe került emberek segítőszentjei. Régióinkban 500 évvel ezelőtt népszerű és közzismert szentek közé tartozott Szent Anna, a szülőanyák védelmezője; Szent Zsófia, az elnyomatás idején segítséget nyújtó szent; Szent Farkas, az ellenség cseleit felismerni segítő szent; Szent Grácián, a tolvajok ellen védelmet biztosító szent. A sorból nem hiányzik Páduai Szent Antal sem, aki halálától napjainkig közkedvelt közbenjáró szent volt és marad. És még sorolhatnánk a különféle bajokban segítő szenteket, akiknek az életéről ma már nemigen beszélünk, és tiszteletük is elhalványult.

Tény, hogy jó 300 év óta nagy változás, hangsúlyeltolódás állt be a szentek tiszteletének formájában. Ma már nem annyira az égi közbenjárásukat hangoztatjuk, hanem életpéldájukat, életküzdelmüket, erényeiket, hősiességüket az élet kis és nagy történései között. Életszentségük követendő példa minden megkeresztelt ember számára, hiszen minden Krisztus-hívő meghívást kapott saját állapotának tökéletesítésére. A szentek léte inkább bátorítóan és ösztönzően hathat számunkra, esendő földi emberek számára. Mert ha nekik nehézségekkel küszködve és a szeretetben élve sikerült „szentekké” válniuk, akkor bennünk is győzedelmeskedhet a jó és a szeretet.

ZSOLDOS ATTILA

A SZENT KIRÁLY

Az általánosan használt „szent király” megnevezés félreérthetetlenül utal arra, hogy István tiszteletében a „szent” és a „király” kultusza elválaszthatatlanul összefonódott.

A középkori magyar krónikák egyik rövidebb változata a következő megjegyzést fűzte I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) leányának, a néhány évig önállóan, majd férjével, Luxemburgi Zsigmonddal (1387–1437) együtt uralkodó Máriának (1382–1395) a halálhíréhez: „Ebben a Mária királynőben végül is kihalt a szent királyok mindkét nemű ága.”¹ A lakonikus mondatban a „szent királyok” kifejezés – könnyű kitálatni – azt a dinasztiát jelöli, amelyet a 18. század óta Árpád-ház néven ismerünk, a francia eredetű, Magyarországra azonban Dél-Itáliából érkező Anjoukat pedig azért tekintette a krónikás az Árpádok leányágának, mert a család tagjai közül az Árpádok trónjára elsőként felülő I. Károly (1301–1342) – akit Károly Róbert néven is szokás emlegetni – V. István magyar király (1270–1272) leányának, Máriának volt az unokája. Károly egyébként, miként tették azt utódai is, kezdettől fogva erre a családi kapcsolatra vezette vissza a maga magyarországi uralmát: az Árpádok örökösének s nem egy idegen dinasztia tagjának tekintette magát. A magyar Anjouk ezen álláspontját politikai érdekeik alakították ki, mindazonáltal, amint az az ismeretlen krónikás megjegyzése alapján megítélhető, idővel elfogadottá vált. Utóbb mégis feledésbe merült, így aztán a kései utókor már jó ideje 1301-től s nem 1395-től számítja a „vegyes házi királyok korát”.

Az Árpád-ház számos tagja kiérdemelte – ki még a középkorban, ki jóval később – a szentek glóriáját, azok közül azonban, akik királyi koronát is viseltek, csak a keresztény magyar monarchiát megalapító I. (Szent) Istvánt (1000–1038), valamint az országot éppen az István halálát követő

évtizedek zűrzavarából kivezető I. (Szent) Lászlót (1077–1095) avatták szentté: előbb 1083-ban, utóbbit 1192-ben. Kettejük közül azonban „a” szent király minden kétséget kizáróan István volt. Ez a felfogás olyan hétköznapi tevékenységben is tetten érhető, mint amilyenek a dátum meghatározása számított. A középkori magyar írásbeliségben az időpont megjelölésének általános, bár korántsem kizárólagos módszere volt valamely egyházi ünnephez, így például egy közismert szentéhez viszonyítani azt a napot, amelyet meg kívántak adni. Az így meghatározott dátumok között gyakran feltűnik a „szent király ünnepe” – az egyik legismertebb példája az 1222. évi Aranybullában olvasható –, s kétség sem férhet hozzá, hogy ilyenkor a szöveg megfogalmazója számára a „szent király” az államalapító István királyt jelentette, azaz augusztus 20-ról van szó. Ugyanez a helyzet, ha egy település a „Szentkirály” nevet viseli vagy csak templomát szentelték a „szent király” tiszteletére: mindkét esetben Szent István emlékezetének nyomára bukkantunk.

Az általánosan használt „szent király” megnevezés félreérthetetlenül utal arra, hogy István tiszteletében a „szent” és a „király” kultusza elválaszthatatlanul összefonódott. Nem István volt az első uralkodó, akit szentté avattak, hasonló eljárásokra már korábban is sor került Európa távoli vidékein, csak hogy azok a királyok keresztény hitükért vértanúhalált szenvedtek. István esetében, amint ez köztudomású, nem erről van szó, s a legendáiban megörökített csodák is – melyeknek az életszentiség megfellebbezhetetlen bizonyítékaiként kellene szolgálniuk – meglehetősen vérszegény, sablonos történetek. István elsősorban uralkodói teljesítményével vívta ki a vallási formában is megmutatkozó tiszteletet,² így kultuszában kezdettől fogva sokkal erőteljesebbek az „állami” vonások, mint az egyháziak.

István tiszteletének ezen kétarcúsága világosan megmutatkozik a magyar királyok koronázásával kapcsolatos előírások rendszerében, valamint a középkori magyar országgyűlés egyik előzményének, a székesfehérvári törvénytábla az intézményében.

A koronázásra vonatkozó szabályok három feltétel egyidejű teljesítéséhez kötötték annak érvényességét: a szertartást Esztergom érsekének kellett elvégeznie, ám nem saját székesegyházában, hanem a székesfehérvári bazilikában, mégpedig azzal a koronával, amelyről a közfelfogás úgy tartotta, hogy egykoron az első magyar király, Szent István uralkodói fejéke volt.³ A szabályok bármelyikének betartásán esett csorba az egész eljárást érvénytelenítette, mint történt az a 14. század elején a már említett I. Károly esetében, aki két sikertelen kísérlet (1301, 1309) után csak a harmadik alkalommal (1310) tudott eleget tenni az említett követelményeknek.⁴

A koronázás törvényességéhez kapcsolódó előírások egyes elemei vélhetően fokozatosan alakultak ki s álltak össze egységes rendszerré. Amikor egyáltalán adataink vannak arról, hogy hol zajlott a koronázás, a szertartás színhelye mindig Székesfehérvár volt egészen a török hódításig.⁵ Adatok híján is feltételezhető, hogy az esztergomi érseket kezdettől fogva megillette a király koronázásának előjoga: a 12. század közepére mindenestre már bizonyosan kialakult ez a szabály, hiszen amikor 1172-ben Esztergom akkori érseke, Lukács megtagadta III. Béla királytól (1172–1196) a koronázás elvégzését, s ezért a szertartást a kalocsai érseknek kellett végrehajtania, mind a király, mind a pápa szükségesnek tartotta kinyilvánítani, hogy ez az eset a jövőben nem szolgálhat alapul a mindenkori esztergomi érsek koronázási jogának megkérdőjelezéséhez.⁶ A koronázás törvényességét biztosító szabályok harmadik eleme viszonylag későn bukkan fel forrásainkban: 1293-ban III. András király (1290–1301) állította egyik oklevelében azt, hogy uralkodói fejéke „Szent István koronája”.⁷

Nem nehéz felismerni, hogy a királyavatás törvényességét biztosítani hivatott szabályok mindegyike – ilyen vagy olyan módon – az államalapító király személye-

hez kapcsolódott. A korona – legalábbis a közzélekedés szerint – István fejét ékesítette egykor, s István volt az, aki az általa alapított magyar egyház fejévé Esztergom érsekét tette. István alapította végezetül a székesfehérvári prépostságot, s utóbb az ennek templomaként felépített székesegyházban őrizték a királyi kincstárat az uralkodói felségjelvényekkel együtt. A székesfehérvári bazilikában temettette el István fiát, az 1083-ban szintén szentté avatott Imre herceget, s ide temetkezett maga és számos utóda.⁸ A székesfehérvári bazilika a koronázások és a királyi temetkezések színhelyeként ily módon a középkori Magyar Királyság egyfajta szakrális központja lett. A koronázással kapcsolatos előírások rendszere tehát azt a célt szolgálta, hogy közvetlen kapcsolatot teremtsen az éppen trónra lépő uralkodó és Szent István között.

Nincs abban semmi csodálatos, hogy egy olyan nagy fontosságú eseményt, mint amilyen az uralkodó koronázása volt, minden lehetséges módon igyekeztek Szent István személyéhez kapcsolni. A magyarság ugyanis – mind a középkorban, mind azt követően – Szent István személyében nem egyszerűen az első magyar királyt, még csak nem is az egyház egyik szentjét tisztelte, hanem elsősorban azt a mitikus személyt, akitől a királyok hatalma és az alattvalók jogai erednek. István tekintélye megfellebbezhetetlennek számított, s ezért ki-ki igyekezett a maga kiváltságait vagy jogait Szent István tényleges vagy vélt intézkedéseire visszavezetni.⁹ Az 1222. évi Aranybulla a várjobbágyok jogait vezette vissza Szent István király állítólagos rendelkezésére, miként az 1437. évi erdélyi parasztfelkelés vezetői is kételkedés nélkül hittek abban, hogy léteznie kell olyan okleveleknek, amelyekben Szent István minden részletre kiterjedően szabályozta jogait és kötelességeiket. Valójában, persze, sem a várjobbágyok, sem a jobbágyparasztok társadalmi rétege nem létezett még Szent István korában – az előbbi közel száz évvel az államalapító halála után, az utóbbi pedig a 13. század második felében alakult ki –, így a király nem is intézkedhetett felőlük.

Míg a koronázáshoz kapcsolódó előírások István kultuszának „állami” vonásait emelik ki, a székesfehérvári törvénynap esetében az egyházi és az „állami” elemek egyensúlya figyelhető meg. Az intézményről a 13. század törvényei festik a legvilágosabb képet. Az 1222. évi Aranybulla azt írja elő, hogy az uralkodó a szent király ünnepét – azaz az 1083-ban szentté avatott államalapító István király egyházi ünnepnapját, augusztus 20-át – Fehérváron tartozik megülni, hogy az az idő tájt királyi szervienseknek nevezett független kisbirtokosok előadhassák neki esetleges panaszait, amelyeket – ha a király valamely okból mégsem tudna személyesen jelen lenni – a nádor fog meghallgatni. Az Aranybulla 1231. évi megújítása lényegét tekintve megismétli ezt a rendelkezést, ám kiegészíti egyfelől azzal, hogy ezen alkalommal az érsekek és püspökök is kötelesek megjelenni, másfelől arra is módot ad, hogy a hivatalát nem megfelelő módon ellátó nádor ellen panasszal lehessen élni. Az 1267. évi törvény szintén előírja a királynak – illetve az Erdélyt és Szlavóniát kormányzó fiainak, István és Béla hercegeknek –, hogy augusztus 20-án Fehérvárott ünnepeljenek, ahová megyénként két-három nemesnek is el kell mennie, hogy jelenlétükben a különféle jogtalanságok elkövetői büntetést kapjanak, elszenvedői pedig orvoslást nyerjenek sérelmeikre. Végezetül hasonló intézkedés olvasható III. András 1290. évi törvényében, melynek szövege azonban erősen hiányos formában maradt ránk. Ide vágó cikkelyéből annyi mindenesetre kiderül, hogy évente egyszer Fehérvárott gyűlést kell tartani, ahol minden bírói joghatósággal rendelkező személy, illetve a nemesek is megjelennek azért, hogy az ország állapotáról tárgyaljanak, illetve hogy a királyi méltóságok viselőinek tetteit megítéeljék: jutalmazzák vagy büntessék őket érdemeik, illetve vétkeik szerint.¹⁰ Ez utóbbi törvénycikkely ma ismert szövegéből hiányzik ugyan a Szent István ünnepére való utalás, általános vélekedés szerint azonban ez esetben is az augusztus 20-i gyűlésről van szó.

Mindezek alapján aligha lehet kétséges, hogy az augusztus 20-án Fehérvárott tartott gyűléseknek, melyek szerepe a jelek szerint főként a különböző sérelmek előterjesztése és azok elintézése lehetett, megkülönböztetett jelentőséget tulajdonítottak a 13. században. Szerfelett valószínű azonban, hogy maga az intézmény már jóval korábban kialakult.

Az persze magától értetődik, már csak időpontja miatt is, hogy a fehérvári gyűlés, legalábbis a maga kifejtett, 13. századi alakjában, semmi esetre sem származhat Szent István korából, ez azonban nem jelenti azt, hogy más elemei vagy legalább azok előképei ne származhatnának az államalapítás idejéből. S valóban: a királlyal kapcsolatos forrásanyagban találunk olyan motívumokat, amelyek a fehérvári törvényt nap forrásvidékéhez kalauzolnak el bennünket. A magyar krónikahagyomány szerint „Szent István királynak bevett szokása volt, hogy az általa alapított valamennyi egyházat évente legkevesebb három alkalommal felkereste”.¹¹ Nincs okunk kételkedni abban, hogy István valóban sűrűn meglátogatta országának egyre gyarapodó számú egyházait – Szent Imre herceg legendája megőrizte például a király és fia egyik pannonhalmi látogatásának emlékét –, az utazások azonban nem csupán jámbor célokat szolgáltak, legalább ennyire hozzátartoztak a hatalom gyakorlásához is. Így nyílt mód arra, hogy egyfelől az uralkodó és kísérete felélje a királyi birtokon felhalmozott javakat, másfelől pedig a király személyesen intézze el mindazon ügyeket, melyek az ő döntésére vártak. Szent Gellért nagyobb legendája további részlettel is szolgál a kérdésre vonatkozóan, amikor elbeszélésének egy pontján megjegyzi: „történt pedig, hogy midőn Szent István király Fehérvárra érkezett a Boldogságos Szűz évenkénti ünnepének megülnésére, az akkori szokás szerint egybehívták az apátokat és a püspököket, hogy e szent ünnepet együtt töltsék ott el”.¹² Bár a két, egymást kiegészítő szöveg évszázadokkal Szent István kora után nyerte el ma ismert formáját, nincs okunk kételkedni abban, hogy valós alapokon nyugvó hagyományt rögzítettek. Más forrásaink szintén megerősítik ugyanis, hogy a 11–12. század magyar uralkodói országjáró útjaik szervezésekor arra törekedtek, hogy a fontosabb egyházi ünnepeket lehetőség szerint valamely nagyobb egyházban üljék meg, nagyon is hihető tehát, hogy Mária mennybemenetelének napját — azaz augusztus 15-ét — István valóban Fehérvárott ünnepelte. Bár a Gellért-legenda csak a főpapok jelenlétét említi, okkal feltételezhető, hogy a király kíséretében a világi előkelőségek is ott voltak, s mivel az ünnep, illetve a király jelenléte nyilván jelentősebb tömeget is a városba csábított, minden feltétel adott volt ahhoz, hogy az egyházi szertartások előtt vagy után világi, azaz kormányzati ügyek elintézésére is sor kerülhessen szűkebb körben a királyi tanács ülésén, nagyobb tömeg esetén a város piacterén vagy éppen a Fehérvár melletti szabad térségek valamelyikén. Ha valóban így történt, akkor a következő lépés az lehetett, hogy a fehérvári gyűlés időpontját, nyilván István 1083. évi szentté avatását követően valamikor, áthelyezték a szent király ünnepének napjára, azaz augusztus 20-ra, amelynek megülnését már az 1092. évi szabolcsi zsinat előírta.

Mindez tagadhatatlanul nem több pusztá feltevésnél, alaptalannak viszont aligha mondható. Tény mindenestre, hogy jóval a fehérvári törvényt nap megtartását elrendelő 1222. évi Aranybulla előtt rendelkezünk adatokkal részint augusztus 20-án, részint Fehérvárott tartott különféle gyűlésekre. Nem számítva a koronázásokat, a sort az I. Béla (1060–1063) által Fehérvárra összehívott gyűlés nyitja meg, amely aztán a pogányság visszaállítását követelő lázongásba torkollott. A történeteket a krónika viszonylag részletesen elbeszéli, az előadás ugyanakkor semmiféle olyan utalást nem tartalmaz, amelynek alapján arra következtethetnénk, hogy ennek az eseménynek valóban helye van a fehérvári törvényt nap előtörténetében: nem tudjuk például, hogy az év mely időszakában került sor a gyűlésre. Egyedül a fehérvári helyszín az,

amely alapján arra lehet gyanakodni, hogy ez az epizód talán mégis kérdésünkhöz tartozik. Valamivel többet árul el a következő adatunk. II Géza (1141–1162) egyik, minden bizonnyal 1151-ben kiadott, okleveléből arról értesülhetünk, hogy bizonyos, az uralkodó által a pannonhalmi monostornak adott királyi szolganépek egy csoportja gyűlést tartva a szent király ünnepén tiltakozott az eladományozás ellen,¹³ forrásunk azonban nem tér ki arra, hogy mindez hol történt. Az mindenesetre bizonyosnak tűnik: aligha lehetett véletlen, hogy az elégedetlenkedők éppen Szent István ünnepén gyűltek össze. Az időpont alapján önkéntelenül is adódik annak feltételezése, hogy a színhely Fehérvár lehetett, s forrásunk megszővegezője talán azért nem nevezte meg a gyűlés helyét, mert magától értetődőnek tekintette, hogy egy Szent István napi gyűlés máshol, mint Fehérváron nem is lehet. Ezt a feltételezést némiképp alátámasztani látszik, hogy három évtizeddel később a fehérvári törvényt nap már a maga kiforrott formájában áll előttünk. III. Béla egyik 1181-ben kiadott oklevele számol be arról, hogy „midőn Szent István király ünnepét Fehérvárott töltöttem – így az uralkodó nevében megfogalmazott szöveg –, a zágrábi kanonokok saját szegénységükről és a nekik okozott jogtalanságokról panaszkodtak”. A király „az ország számos főemberének jelenlétében” meghallgatta és megtárgyalta az ügyet, s ennek során világossá vált, hogy a zágrábi egyház még II. Béla uralkodása idején (1131–1141) kapott egy birtokot, nem sokkal később azonban az egyik megyésispán azt hatalmasul elvette. A kanonokok azonban, „mivel Magyarország meghasonlásban volt – utal az oklevél az 1160-as évek belpolitikai válságára –, nem álltak elő panaszukkal, mert a megfelelő időre vártak. Végül is országglásunk idején felségünk színe előtt Fehérvárott [...] panasszal éltek.” III. Béla, miután megbizonyosodott a kanonokok által előadottak igazságáról, visszaitélte a földet nekik.¹⁴ A történetben már pontosan azok a motívumok tűnnek fel, amelyeket az idézett 13. századi törvények a fehérvári törvényt nap legjellemzőbb sajátosságaiként állítanak elénk: az uralkodó, „az ország főembereinek jelenlétében”, Fehérvárott üli meg Szent István király ünnepét, s ez alkalomból alattvalói elébe járulnak orvólásra váró panaszaiikkal, amelyekben a király, miután kivizsgálta azokat, döntést hoz. Mindebből világos tehát: az 1222. évi Aranybulla – miként az számos más rendelkezése esetében szintén megfigyelhető – nem valamiféle újonnan hozott rendelkezésként vezette be az augusztus 20-i fehérvári törvényt nap intézményét, hanem ellenkezőleg, egy korábban már létező szokást foglalt törvénybe.

Az Aranybullával kapcsolatban gyakran emlegetett történeti közhely, hogy annak rendelkezéseit – ide értve a fehérvári törvényt napra vonatkozót is – utóbb sem a törvényt kibocsátó II. András király, sem utódai nem tartották be. A rendelkezésünkre álló források azt kétségtelenné teszik, hogy a törvényt nap megtartására, legalábbis abban a formájában, ahogy azt az Aranybulla előírta, valóban ritkán került sor. Másfelől azonban az is kétségtelen, hogy a törvényt napot mégiscsak megülték esetenként. Ennek találjuk a bizonyosságát Mihály királyi pohárnokispán 1253. évi oklevelében, mely szerint egy, a királyi pohárnokok körében felmerült birtokperben az ítélethozatalra azt követően került sor, hogy a pohárnokok Szent István napi fehérvári gyűlésén kiderítették az igazságot.¹⁵ Szerfelett valószínű az is, hogy valójában a törvényt nap alkalmával került sor arra, hogy 1282-ben Máté nádor a királyi udvarnokok egyik csoportjának a kiváltságait írásba foglalja: a nádor oklevele ugyanis Fehérvárott, Szent Bertalan ünnepének másnapján, azaz augusztus 25-én kelt.¹⁶

Ez a két adat ugyanakkor segítségünkre van egy, a fehérvári törvényt nappal kapcsolatos tévedés eloszlatásában is. Az 1222. évi Aranybulla csak a királyi szerviensekről tesz említést a törvényt napról szólván, s mivel a királyi szerviensek – e helyütt nem részletezhető társadalomtörténeti folyamatok eredményeként – utóbb beolvadtak a középkori magyar nemességbe, az a látszat alakulhat ki, miszerint a fe-

hérvári törvénynapon való megjelenés kifejezetten a királyi szerviensi, illetve több nemesi előjogok közé tartozott volna. Valójában azonban, amint arra az előzőekben felidézett adatok nyomatékosan figyelmeztetnek, erről szó sincs. A pohárnokok és az udvarnokok például a királyi szolgálónépek közé tartoztak, s mint láthattuk, ők éppoly magától értetődő természetességgel használták fel a Szent István ünnepén tartott gyűlést panaszaik előadására, mint tették azt a zágrábi kanonokok. Nyilvánvalóan tűnik, hogy a fehérvári törvénynap jogállásra és társadalmi helyzetre való tekintet nélkül, minden alattvaló számára lehetőséget biztosított arra, hogy a király (vagy az őt helyettesítő előkelő előtt) igazát keresse.

Nem a fehérvári volt azonban az egyetlen olyan törvénynap, amely azt a célt szolgálta, hogy az egész évben az országot járó uralkodó egy-egy meghatározott ünnep alkalmából közismert helyen tartózkodjék, ahol alattvalói felkereshetik ügyes-bajos dolgaikkal. Éppen az Aranybulla kiadása körüli évtizedekben, a húsvét előtti nagyobb időszakában Óbudán tartózkodott mind II. András, mind utóda, IV. Béla hasonló célból, s nyilván voltak más alkalmak is, amelyek nem hagytak nyomot maguk után forrásainkban. Az Aranybullában azonban nem az óbudai vagy valamely más törvénynap szerepel, hanem éppen a fehérvári. Ennek a törvénynapnak az adhatott különös jelentőséget, hogy ez volt az, amely sokszoros szállal kapcsolódott ahhoz a Szent Istvánhoz, akiben, amint arról már szó esett, a kor embere minden jog forrását kereste. Az István által a dinasztia szakrális központjává tett Fehérvár és a szentté avatott királynak szentelt ünnep ily módon különösen alkalmas hely és időpont lehetett arra, hogy nagy fontosságú ügyekben döntés születne.

Nem véletlen tehát, hogy a 13. század végén, III. András törvénye az archaikus fehérvári törvénynapkal kapcsol össze egy, az idő szerint újnak számító intézményt, az országos gyűlést.

A középkor felfogása szerint az uralkodó legfőbb kötelessége az volt, hogy kinek-kinek kiszolgáltassa az őt megillető igazságot. Az igazságszolgáltatás eme középkori fogalmába nemcsak a megsértett jogrend helyreállítása, azaz a bíraskodás tartozott bele, hanem a követendő jogi normák megállapítása, azaz a mai fogalmaink szerinti törvényhozás is. Egy-egy törvénynap ezért nemcsak bíraskodásra adott alkalmat, hanem az országos ügyek megtárgyalásának keretében is szolgált. A tárgyalásra a királyi tanácsban került sor, ahol az uralkodón kívül a főpapok – az érsekek és a püspökök –, valamint a király főbb tisztségviselői – köztük értve az Árpád-korban a megyésispánokat is – foglaltak helyet. Ha különösen nagy jelentőségű ügyek kerültek sorra, akkor az éppen méltóságokat nem viselő előkelőkkel is kibővítették a tanácskozássra meghívottak körét. Ezek a gyűlések alkották meg az Árpád-kori törvények zömét is. Az országos gyűlés – vagy ahogy a korban általában nevezték: „általános gyűlés” – annyiban tért el ezektől, hogy azon, általában képviselői útján, a nemesség is részt vett. Az első ilyen gyűlésekre IV. László uralkodása idején került sor, s ebből az intézményből fejlődött ki III. András korára a rendi országgyűlés, melyre a király már említett 1290. évi törvénye is utal. A tényleges helyzet azonban az országos gyűlések esetében is ugyanaz, mint a törvénynapokéban: valójában nem minden országos gyűlést tartottak Fehérvárott és Szent István napján, sőt éppenséggel az ment ritkaságszámba, ha a gyűlés valóban Fehérvárott és augusztus 20. körül ült össze. Az időpontot illetően a legváltozatosabb megoldásokkal találkozunk, a gyűlések helyszínként pedig leggyakrabban Buda környéke merül fel: maga Buda (1287) mellett, a Rákosmező (1277, 1286, 1299), Pest (1298), Óbuda (1290), Tétény (1279), de volt ilyen gyűlés Szegeden (1282) is. Az Árpád-kor folyamán mindössze két alkalommal adott helyt Fehérvár országos gyűlésnek. 1299-ben szeptember 1. körül tartott gyűlésről van tudomásunk (ami nagy valószínűséggel kapcsolható az 1290. évi törvényben is előírt Szent István-napi gyűléshez), 1300-ból azonban már júniusban került

sor hasonló összejövételre. Némi jóindulattal az 1289-ben, igaz, június végén tartott fővenyi gyűlést is a fehérváriak közé sorolhatjuk. Nem sok változást tapasztalunk e téren a 14. század első évtizedeinek országos gyűléseit illetően. Ez idő tájt is inkább Rákos (1307, 1318), Buda (1313) és Pest (1314) a kedvelt helyszín, mindazonáltal 1314-ben – ráadásul augusztus végi időpontban – és 1320-ban, igaz, ekkor novemberben, Fehérvárott is országos gyűlésre került sor. A későbbiekben aztán I. Károly király felhagyott az országos gyűlések tartásával. Mindenesetre figyelemre méltó: I. Lajos király 1351-ben megújította és – némi változtatásokkal és kiegészítésekkel – saját törvényeként kiadta az 1222. évi Aranybullát, s lám, a következő évből újra adatunk van arról, hogy Fehérvárott országos gyűlésre került sor, amelynek alkalmával a nádor szolgáltatott igazságot az elébe járulóknak,¹⁷ mindenben az Aranybulla előírásainak megfelelő módon.

Mind a koronázás szabályainak kifejlődése, mind az országgyűlés egyik előzményének tekinthető fehérvári törvénynap kialakulása háttérében Szent István személyes döntései sejthetők, s mindkét esetben keverednek egymással a szakrális és a világi elemek, melyek merev elhatárolása egymástól azonban aligha lehetséges. Mert az igaz ugyan, hogy a király megkoronázása eredendően egyházi szertartás volt, mégis könnyen belátható, hogy nagyon is világi volt az a hatalom, amellyel felruházták a trónra lépő uralkodót. S fordítva: a sajátos bíraskodási alkalmat biztosító fehérvári törvénynap alapvetően világi jellegű intézmény volt, melyet azonban a hely és az időpont szakrális jelleggel ruházott fel.

■ JEGYZETEK

1. *Krónikáink magyarul*. III/1. Válogatta és fordította Kulcsár Péter. Balassi Kiadó, Bp., 2006. 73.
2. Klaniczay Gábor: *Az uralkodók szentsége a középkorban*. Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek. Balassi Kiadó, Bp., 2000. 122–133.
3. Fügedi Erik: *A magyar király koronázásának rendje a középkorban*. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Székely György. Akadémiai Kiadó, Bp., 1984. 255–273.
4. A kérdésre legutóbb I. Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon*. I. (I. Károly és uralkodása 1301–1342). Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Bp., 2012. 59–61.
5. Vö. Engel Pál: *Temetkezések a középkori székesfehérvári bazilikában*. Századok 121. (1987) 632–633.
6. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. I–III. Collegit et edidit Ferdinandus Knauz, Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1874–1924. IV. Ad edendum praeparaverunt Gabriel Dreska, Geysa Érszegi, Andreas Hegedűs, Tiburcius Neumann, Cornelius Szovák, Stephanus Tringli. Strigonii–Budapestini, 1999. I. 123, 187–189.
7. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Stud. et op. Georgii Fejér. Budaë, 1829–1844. (a továbbiakban CD) VI/1. 237.
8. Engel P.: *Temetkezések...* i. m. 613–626.
9. Tringli István: *A szent királyok szabadsága*. A középkori történelmi tudat és a történelem-hagyományozódás sajátosságai. Századok 137. (2003) 809–848.
10. *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526*. Szerk. Bertényi Iván. Osiris Kiadó, Bp., 2000. 269, 274, 279, 288.
11. *Az államalapítás korának írott forrásai*. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Műhely, Szeged, 1999. 375. (Kristó Gyula ford.).
12. Uo. 409. (Almási Tibor ford.)
13. *A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története*. I–XII. Szerk. Erdélyi László, Sörös Pongrác. Bp., 1902–1916. I. 600.
14. *III. Béla emlékezete*. A szöveganyagot válogatta, fordította, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc, a képanyagot válogatta Marosi Ernő. Magyar Helikon, Bp., 1981. 95–96.
15. CD VII/1. 298–299.
16. *Árpád-kori új okmánytár*. I–XII. Közzéteszi Wenzel Gusztáv. Pest–Budapest, 1860–1874. IV 243.
17. *Anjou-kori okmánytár*. I–VII. Szerk. Nagy Imre, Nagy Gyula. Bp., 1878–1920. V. 604–606.

BERTÉNYI IVÁN

SZENT ISTVÁN ÉS A HERALDIKA

Európa jó néhány országának a heraldikájában megjelenik a kereszténységet elterjesztő vagy valamely más cselekedetért szentté avatott uralkodó alakja. Hogy – távolról sem a teljesség igényével, inkább csak kontinensünk északi régiójából felhozott – példaként említsük, Stockholm a 14. században Szent Erik aranykoronás fejét emelte címerpajzsként kék mezejébe; az ugyancsak svéd város, Norrköping Szent Olaf vörös trónuson ülő, aranykoronás és hajú, ezüst dicsfényvel övezett, kék csatabárddal és országalmával megjelenített alakját ábrázolja címerpajzsán; míg a dán Odense az ország védőszentjeként tisztelt Knut király kékbe öltözött, zászlós-országalmás alakját választotta címerképül.¹

Szent István király személyisége a középkortól napjainkig élénken élt – és él ma is – a magyar történelmi köztudatban, közgondolkodásban.

Egyházszervező tevékenysége, a magyar állam központi és területi intézményeinek a kialakítása egy sereg olyan „újítást” hozott népünk életébe, amelyek a későbbi évszázadok hosszú változásai során továbbfejlődtek ugyan, többször átformálódtak, de lényegükben ma is élnek; a magyar történelem Szent István óta eltelt csaknem évezredének a számára keretként szolgáltak – és bizonyos értelemben szolgálnak ma is.

Első királyunk címeres megjelenítése már a 14. század derekán írt *Képes Krónikában* megfigyelhető. A Koppány elleni hadba vonulást elbeszélő fejezet kezdő S initialéjában a krónika festője feje körül dicsfényvel megörökíti államalapító uralkodónk vörössel és ezüsttel sávozott ruhába öltöztetett alakját. István baljában hármashalom közép-

**...a király alakja
a heraldikában is
mindig annak, az immár
évezredes, folyamatos
tisztületnek
megfelelően
formálódott, amely
személyét
a kereszténység
elterjedését követően
hazai történelmünk
során mindvégig övezte.**

István király hadi díszben, címeres öltözetben pajzzsal és zászlóval – *Képes Krónika* (14. század). Hasonmás kiadás. Magyar Helikon Könyvkiadó, Bp., 1964. 39. (f. 20/a)

kortársak a legtermészetesebbnek tartották, hogy már Szent István is használt címert. Ez a – téves – felfogás később elterjedt, s szinte napjainkig megfigyelhető.

Érdekes címerváltozatot mutat be Thuróczy János *Krónikája*, amely a sávozott-kettőskeresztes magyar címert nem hasított, hanem négyelt pajzsban ábrázolja Szent István képe mellett, 1–4. mezejében a zöld hármashalom közepsőjén álló kettőskereszttel, 2–3. mezejében a vörös-ezüst sávozattal.⁵

A Szent István ábrázolásával foglalkozó művészettörténeti irodalom forrásfeltárásai alapján újabban többféle értelmezése is megfigyelhető a magyar királyi (= mai fogalmaink szerint egyben állam-) címerábrázolásoknak.

Az uralkodó *magyar voltát* jelzi egy, 1508-ból származó esztergomi misekönyv országcímeres pajzzsal megörökített Szent István-fametszete. Hasonlóképpen István magyarságát jelzi Mathäus Raderus Münchenben 1638-ban megjelent *Bavaria Sancta* című munkája, ahol felesége, Gizella bajor, István magyar címerrel szerepel.⁶

István király legyőzi Keán vezért – címeres öltözetben, katonái címeres pajzzsal és zászlóval – Uo. 41. (f 21 a)

Szent István a *Thuróczi-krónikában* (1488) negyedelt magyar címeres pajzzsal – Helikon Kiadó, Bp., 1986. Facsimile kiadás, C oldal

I. Lipót (1657–1705) *legitimációját* szolgálja az 1664-ben Frankfurt am Mainban megjelent *Neue Ungarische und Siebenbürgische Chronik* (Új magyar és erdélyi krónika) címlapjának az ábrázolása, amely az uralkodó császárt magyar királyként, Szent István társaságában jeleníti meg. István és Lipót fölé Magyarország címerét helyezték, a még magasabb helyzetben ábrázolt, dicsfénytől övezett magyar Szent Koronát két angyal tartja.⁷

Tarnóczy István 1680-ban Bécsben, Esterházy Pál nádor támogatásával publikált *Idea coronata* című munkája címlapján a trónuson ülő Szent István előtt a *védelmező* Marsot szimbolizáló páncélos vitéz tartja Magyarország címerét, mellette a könyv *mecénására* utaló Minerva Esterházyét.⁸

Egy 1633-ban megjelent, Magyarország *dicsőségének* emléket állító könyv ábrája Szent Istvánt diadalkocsin mutatja be. Legyőzött, végtagjaitól megfosztott ellensége a földön fekszik, ő maga jobbáiban villámokat, baljában magyar kiscímeres pajzsot tart; fölötté egy angyal zárt koronát készül a fejére helyezni. Az angyal fölött a felhőben kettőskereszt lebeg.⁹

Címereslevél *ünnepélyességének* az emelésére is megjelenítik Szent István alakját Pekh Lipót 1598-ban kelt ármálisában, ahol a négyelt címerpajzs külső, építészeti jellegű díszítésében az egyik oldalon ő, a másikon a lovagszent László király látható. (Mivel nem közvetlenül a pajzs mellett állnak, a közeli címerpajzs ellenére aligha lehet a két királyalakot pajzstartónak felfognunk.) Hasonló szerepben fordul elő Szent István Elsenlander Jakab fél évszázaddal későbbi címereslevelében is, 1649-ben ugyancsak a korban szokásos, már nem a címerhez tartozó, külső díszítésként.¹⁰

Ha hihetünk Szendrei János feltételezésének, a Szent István-ábrázolások tárgykörében különös heraldikai csemegének tekinthetjük Miskolc címerében a királyalak előfordulását. A településnek, illetve az Avas-hegyi templomnak a 14. században Szent István király volt a védőszentje. Egy 1389. július 7-én kibocsátott oklevél rányomott pecsétjén Szendrei még a 19. században liliosomos koronájú királyfejet figyelt meg, s ezt – logikusan – Szent István személyével azonosította. Egy 1433-ban

PROFLIGATIO

Erdeodi G. A.: *Gloria virtutis Hungariae*. Douay, 1633. címloldal hátlapja

szerecsent, majd – nem tudván mire vélni a szerecsent – a szerecsenből István királyt csináltak úgy, hogy a félhold és a csillag helyett jogart és országalmat adtak a király kezébe. Ezt követően hajdú lett a város címerképe, a kezében búzakalászokkal, illetve szőlőfürttel. Az 1700-as évek elején a hajdús címerpajzs fölé ötágú, nyílt koronát helyeztek, s ez maradt a város címere a 20. század elejéig.¹¹ Az 1909-ben kelt új királyi címeradomány nyomán a hajdú, az ágaskodó oroszlán és griff pajzstartók által emelt, pántos sisakkal, sisaktakarókkal és koronával megrajzolt pajzs sisakdíszébe került, magát a címerpajzsot pedig Szent Istvánnak jobbáiban jogart, baljában országalmat, dicsfényvel övezett fején Szent Koronát viselő alakja foglalta el.¹²

Miskolc a Kádár-korban felvett, rövid ideig élő címere fekete hullámos sávban három kék hullámos pólyával vágott pajzsának alsó, történelmi hagyományokat őrző mezejében a Zsigmond vagy István királyt megörökítő, kétfelé fésült szakállas királyfejhez tért vissza, miközben a félhold helyett szőlőfürtöt helyezett a királyfej bal oldalára, a hajdú alakját pedig martinással helyettesítette.¹³

Miskolc jelenleg használatos címere Szent István-ábrázolással – (internetről letölthető: „Miskolc címere”)

kelt másik oklevél pecsétjén a +SIGILLUM CIVITATIS MISKOLZS körirattal övezve szakállas uralkodói mellkép tűnt fel, amelyet (heraldikailag) jobbról hatágú csillag, balról félhold kísért. Szendrei János szerint Zsigmond király saját arcképét adományozta a városnak, amely ekkor már „civitas” volt. A város történetének és címerének neves kutatója egyébként hasonlóan látta a pecsét királyképét ahhoz a képhez, amelyet Albrecht Dürer festett róla a nürnbergi városházára, s a pecséten még bizonyos portrészerűséget is megfigyelt. Minthogy azonban más kutatói vélemény vitatta a megállapításait, bizonyosnak csak azt tarthatjuk, hogy a város pecsétje a Zsigmond-korban királyfejet ábrázolt. Hasonló, de más nyomóval készült s a holdsarlót és a csillagot eltérő sorrendben feltüntető királyképet használt Miskolc 1624-ben is a pecsétjén. A 17. század vége felé aztán különböző új pecsétek tűntek fel. Tán egy kopott pecsétnyomó ábráját félreértve s a király kétfelé fésült szakállát lábagnak, a hosszúkás arcot deréknak nézve szétvetett lábú

De nem csupán arra van példa kommunális heraldikánkban, hogy egy város címerképének a királyalakjában hol Szent István, hol Zsigmond királyt látták. Első királyunk alakja Nagy Lajos királyéval is „cserélődött”. Újbánya (ma Nova Bana, Szlovákiában) városa a 14. században kezdett el pecsétet használni. Ennek mezejében Szűz Máriát ábrázolta, karján a kis Jézussal. E régi pecsét szfragisztikai szempontból is tanulságos, mert a városainknál viszonylag ritkább hatszögletű formát mutatja. Témánkat tekintve az az érdekes,

hogy a Madonna előtt koronát felajánló, térdelő királyalak figyelhető meg. Ezen uralkodóban eredetileg bizonyára Nagy Lajos személyét kell látnunk, hiszen a +SIGILLUM CIVITATIS N[OV]JE MONT[ANI]E REGIS köriratnak¹⁴ mintegy a folytatásaként a mezőben a király háta mögött lebegő szalagon – a köriratot kiegészítve – LUDOWIC olvasható.¹⁵ Ezt a körirat értelméhez kötve genitivusnak s így LUDOVICI-nek értelmezhetjük, de ha függetlenül a körirattól nominativusnak s így LUDOVICUS-nak vesszük is, az eredmény mindenképpen ugyanaz: a várostulajdonos király vagy egyszerűen Lajos király koronát ajánl fel a gyermekét tartó Szűz Máriának. Azt igen nehéz lenne feltételezni, hogy a szalagon olvasható LUDOWIC ellenére mégsem Nagy Lajos lenne a térdelő királyalak. Ugyanakkor a pecsétábrázolás így is a leggyakoribb, Szent Istvánhoz kapcsolt jelenetre emlékeztet, s aligha lehet véletlen, hogy a 18. században, miután a pecsét tipáriuma elkopott, már egyértelműen Szent Istvánt vélték felfedezni a koronát felajánló, térdelő alakban.¹⁶ Mint-hogy pedig az egyházat és országot az ég királynőjének felajánló Szent István király személye a Hartvik-legenda révén¹⁷ már a 13. század első felétől jól ismert volt Magyarországon, aligha kell a Szent Korona-eszme vagy a Regnum Marianum-gondolat tárgykörébe részletesebben belebocsátkoznunk ahhoz, hogy feltételezhessük: már a koronáját felajánló Nagy Lajos is mint a Szent István utódaként uralkodó magyar király kerülhetett Nagybánya pecsétjére, s nem is volt szükség nagyobb logikai csúszásra ahhoz, hogy később a pecsét, majd az annak az ábráját kissé megváltoztató, bővítő újbányai címer¹⁸ királyalakjában már nem Nagy Lajost, hanem Szent Istvánt lássák.

Szent Istvánt a barokk kortól kezdve (de olykor már korábban is) leggyakrabban abban, a Hartvik-legenda által megörökített jelenetben ábrázolják a művészek, ahol első királyunk Magyarország Patrónájának felajánlja az országát. E jelenet kísérő tárgyai között az uralkodói jelvények, a kereszt, a templom és az ország térképe mellett az országcímer is szerepelni szokott.

Egy Schoenvisner István által készített rézmetszeten a győri egyházat ajánlja fel a térdelő király, a felhőn ülő Madonnával szemben az országcímert egy puttó tartja.¹⁹ A koronafelajánlást ábrázolja egy vászonterítőn látható, ismeretlen szerző által készített, Bártfára került fametszet is. Heraldikai érdekessége, hogy a térdelő király lábánál látható hasított címerpajzs a megszokottal ellentétben az első mezőben ábrázolja a kettőskeresztet, s a másodikban a négy pólyát.²⁰ A szombathelyi püspöki palota 1759-re datált, ismeretlen festő által készített, Szent István felajánlását ábrázoló fogadalmi képén a féltérdre ereszkedő, dicsfényvel övezett fejű királyalak a kezében tartja a Szent Koronát, lábánál az országcímer látható.²¹

A székesfehérvári jezsuita templom Franz Caspar Sambach (1715–1795) által 1748-ban festett Szent István-freskóján a Szűz Máriának felajánlott Magyarországot a magyar királyi korona szimbolizálja, az ország címere csak másodlagos szerepet kap: a kazettás látszatkupola felett megnyíló égbolton, a képtér középpontjában Mária angyalok társaságában felhőkön trónol. Jobbra, kissé lejjebb Szent István térdel Mária felé fordulva, s az egy angyaltól párnán tartott Szent Koronára mutat. A kép bal szélén Szent Imre herceg látható zászlóval és az ország címerével, míg lent, középpütt hatalmas angyal lebeg.²² A soproni Stornó-gyűjtemény 1750-re datált, Schaller István által festett képén Szent István és Szent Imre (a lábuknál fekvő királyi, illetve hercegi koronával) együtt hódolnak a Szentháromság előtt, közöttük a magyar országcímert puttók emelik a magasba.²³ Tischler Antal 1770-es évekre datált rézmetszetén Szent István, Szent László és Szent Imre herceg (az egyháztörténeti hagyományban a Háromkirályok) veszik körül a gyermek Jézust tartó Szűz Máriát, akinek fejét dicsfényben PATRONA HUNGARIAE körirat övezi, fején korona, lábánál a magyar országcímer látható.²⁴ Az országát a Szent Koronával és az ország (egyben a

király) címerével felajánló Szent István mellett tehát a hódoló Szent Imre herceg és Szent László király is megjelenik a barokk kori művészetben.

Szent István alakja természetesen a nagy uralkodó temetkezési s egyben közép-kori utódai koronázási helyén és annak a környékén élt leginkább a köztudatban. Amikor I. Lipót király 1694-ben a török uralom alól felszabadított Fejér megyének pecsétet adományozott, annak az ábrája is István királyt s a gyermek Jézussal a karján megjelenített Máriát mutatta. Az eredeti, 1695-ben kihirdetett címeradománylevelet a Bach-korszakban elégették. Ennek okát – miként már a problémát egy évszázaddal ezelőtt vizsgáló Rexa Dezső sem tudta kideríteni – ma sem tudjuk.²⁵

A megsemmisített címereslevél ábrázolása minden bizonnyal azonos lehetett annak a pecsétadománynak az ábrájával, amelyet 1837-ben kapott Fejér megye, hiszen ez utóbbi kiállítására csupán a régi SIGILLUM COMITATUS ALBENSIS latin nyelvű körirat magyarításának, FEJÉR MEGYE PETSÉTJE alakban való szerepeltetésének az engedélyezése céljából került sor.²⁶ Annak ellenére, hogy itt nem címer-, hanem pecsétadományról van szó, funkcióját tekintve mégis címeres pecsétnek kell tekintenünk Fejér megye 17. század végi és 19. század közepi pecsétjét egyaránt, hiszen a jelentősebb, közhitelű pecséttel rendelkező városok, hiteles helyek esetében a címer- és a pecséthasználat összefolyt.²⁷ A székesfehérvári káptalan 1777-ből származó pecsétje ugyanabban a gondolatkörben fogant. A káptalani tagok jelvényén is a koronát ajánlja fel a király. A jelvény keresztje a koronával fedett kiscímeren látható.²⁸

Ugyancsak fontos szerepet kap s Magyarországot reprezentálja az országcímer Franz Anton Maulbertschnek (1724–1796) egy, az Ernszt-gyűjteménybe került freskótervezetén. Itt – a székesfehérvári káptalan pecsétjéhez hasonló kompozícióban – ugyancsak a (két angyal által tartott) koronátlan kiscímerre mutat István király, s a koronázási jelvények a freskóterv bal sarkában láthatók.

A freskóterv és a káptalani pecsét ábrái annyira hasonlóak, hogy szinte egymás utánérzésének tekinthetők. (A leglényegesebb különbség: a pecséttel szemben a freskóterven Mária és István fejét nem övezi dicsfény.)

Csak a koronázási jelvényeket (a Szent Koronát, jogart, keresztet) ajánlja fel a felhőben lebegő, kezében gyermeket tartó, koronás Szűz Máriának a feltérdre ereszkedő Szent István a szatmári káptalan 1838-as címeres pecsétjén.²⁹ A budai koronázótemplomban Lotz Károly (1883–1904) is felhasználta a heraldikai ábrázolásmódban rejlő művészi lehetőségeket, amikor a főhajó bal oldalán úgy örökítette meg Szent Istvánt, amint a Konrád császár ellen való hadba vonulása előtt magát Szűz Mária oltalmába ajánlja. A kompozíció közepén látható Mária-oltár lépcsőjén térdel István, kezében a magyar címerpajzzsal. Balról a magyar, jobbról a német sereg látható.³⁰

Valamennyi, nagy királyunk alakját címerrel megörökítő s így köztük az ország Szent István által való felajánlását bemutató címeres ábrázolásnak, freskónak van egy komoly heraldikai hibája: a régebbi művészek, pecséttervezők és festők nem gondoltak rá (de mi már tudjuk): nemcsak hogy a hasított mezejű, vörös-ezüst sávot, illetve a zöld hármashalom középsőjén álló kettőskeresztet ábrázoló, két pajzsfélből összetett magyar kiscímer nem létezett még Szent István korában, hanem a címerek is ismeretlenek voltak még a 11. század első felében Európa-szerte.³¹ Ugyanakkor az is tény, hogy a pecsétnyomók megtervezői, illetve a freskófestők mégis tán ösztönösen – bizonyos fokig heraldikus gondolkodásmóddal is nyúltak tárgyukhoz, amikor csak a sávot és a kettőskeresztet, azaz hazánk kiscímerét s nem a különböző társországok és melléktartományok címereire is utaló címereggyűttest (az úgynevezett közép címert) hozták összefüggésbe államalapító királyunkkal.

Míg a nagyobb városoknak, egyházi testületeknek, hiteles helyeknek adományozott pecséteket többnyire nyugodtan címereknek tekinthetjük akkor is, ha a vonat-

kozó királyi adománylevél esetleg *expressis verbis* nem beszél külön az illető pecsét címerként való felhasználhatóságáról, a kisebb falvak pecsétjeinek az esetében már óvatosabban kell eljárunk, ha nem szfragisztikai, hanem heraldikai emlékek után kutatunk. Ezeket ugyanis csak ritkábban foglalták uralkodói adománylevelbe, s ha nem ismerünk olyan ábrázolást, amely az illető helység pecsétképét címerpajzsban mutatja, nem tudhatjuk bizonyosan, hogy valóban heraldikus ábrázolással állunk-e szemben. Így ezért e helyen inkább csak megemlítjük, hogy jó néhány kisebb helység pecsétjének a mezejében szerepel államalapító királyunk. Matejóc (Hernádmáté, ma Matejovce) már a 14. század óta Szent Istvánt tekinti szimbólumának, Oslány (ma Oslany) Istvánra utaló pecsétje lehet, hogy még a Mohács előtti időszakból datálható. Cseklész (Bernolákovo) István királyt ábrázoló pecsétje a 16. századból,³² Osztró (Ostrov),³³ Henck (Henckovce) és Cserenye (Cerenany)³⁴ ugyancsak ide vonható pecsétjei a 17. századból származnak. Csabb (Čab) pecsétmezeje azt a már több címeres pecsétábra kapcsán tárgyalt jelenetet ábrázolja, amikor Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának.³⁵ Bozók (Bzovik) pecsétjének az ábráját címerként is használták: régebbi változatában a trónusán jogarral, országalmával ülő, koronás Szent Istvánt ábrázolta, újabb változatában a féltérdre ereszkedő dicsfényes királyalakot, amint a kezében tartott párnára helyezett Szent Koronát felajánlja a címerpajzs jobb felső sarkában ülő, gyermekét tartó Szűz Máriának.³⁶

A trónján ülő Szent Istvánt láthatjuk a Veszprém megyei Bakonyszentkirály 1998-ban felvett (név)címerében.³⁷ Ákosfalva (Acățari, Maros megye) 18. században alapított katolikus plébániája kör alakú pecsétjén az országát Szűz Máriának felajánló térdelő Szent Istvánt örökített meg³⁸. Csíkszentkirály (Sâncrăieni, Hargita megye) plébániájának a pecsétjén oltár előtt térdel a király Madonna-ábrázolás előtt.³⁹ A mikházi (Călugăreni, Maros megye) ferences kolostor 1739-ből származó pecsétjén térdelve ajánlja fel az uralkodó országát Szűz Máriának.⁴⁰

Szent István térdelő alakja a Madonna előtt Csíkszentkirályi egyházközségének a pecsétjén – *Jelképek a Székelyföldön*. Szerk. Mihályi János. Csíkszereda, 2011. 273. 10. ábra

Ha a régebbi művészeknek felróttuk, napjaink Szent István-ábrázolásai láttán is össze kell vonnunk a szemöldökünket, amiért nemegyszer ma is címerekkel kísérve jelenítik meg államalapító királyunkat. A Magyar Posta négy és fél évtizeddel ezelőtt kibocsátott SZÉKESFEHÉRVÁR 1972 bélyegsorában különböző címletek (60 f, 80 f, 1,20 Ft, 4 Ft) alatt nyomtatott ki bélyegeket Szent István alakjával, illetve az ő korából. E bélyegeken nem csupán Székesfehérvár jóval későbbi (a 13. századnál semmiképpen sem régebbi), háromtornyos várkapujú címerét jelenítették meg, hanem az Árpádok 13. századi különböző (vörössel és ezüsttel sávozott, illetve a vörös sávokban arany pajzsocskákkal és oroszlánokkal ábrázolt) címereit is anakronisztikus módon vetítették vissza a 10–11. század fordulójára, sőt az azt megelőző időre.⁴¹

Ami a heraldikus Szent István ikonográfiáját illeti, az nem tér el az egyéb forrásokban megszokottól. Így az egyéni vonások elhanyagolásával, a vallási hagyományoknak megfelelően egy szent király alakja jelenik meg előttünk. Feltűnő, hogy – főleg a barokk kortól – mennyire sablonos ez a címeren látható, illetőleg heraldikus környezetben szereplő királyalak: végső soron a templomok királyszobrait, falfreskóit, a felségi pecsétek uralkodói jelvényekkel megjelölt királyábrázolásainak a mellképeit mintázza, illetve többszereplős jelenetként – Magyarországot Szűz Máriának való felajánlását mutatja be.

A szentet a fej körüli nimbusz, a királyi méltóságot általában a korona, a jogar és az országalma fejezi ki, azaz olyan uralkodói jelvényekkel jelenítik meg első királyunkat, amilyeneket a középkori, kora újkori művészek elképzelték. Ugyanakkor a királylándzsa, amelyről pedig tudjuk, hogy István jelvénye volt, nem szerepel a heraldikus Szent István-képek, pecsétek insigniológiájában. A címeres ábrázolásokon is – mint általában – a komolyság, az öreges arc, a hosszú haj és szakáll jellemzik államalapító uralkodónkat. Ezen nincs is mit csodálkoznunk, hiszen a magyar címerfejlődésre általában jellemző természetes ábrázolásmódra törekvés magától értetődően közel hozta egymáshoz a heraldikában és azon kívül szereplő Szent István alakját. A címerek, egyes későbbi korból származó koronázási jelvények anakronisztikus visszavetítését a 11. századra jórészt menti a már korán kialakuló hagyomány s az István személye iránt folyamatosan megmutatkozó tisztelet: a címeres, jogaros, országmás királyábrázolási mód már a középkorban kialakult, a középkori István-ábrázolásokon szereplő abroncskoronát pedig méltán helyettesíthette a későbbi művészet a(z általa elképzelt) Szent Koronával, hiszen a legújabb korig az volt az uralkodó nézet, hogy a Szent Korona azonos azzal, amellyel államalapító királyunkat megkoronázták.⁴²

Végső konklúzióként megállapíthatjuk tehát, hogy Szent István alakja a magyar heraldikában különböző korokban, a legkülönbözőbb jelenetekben kerülhetett megörökítésre. Az egy évezred alatt koronként találkozunk gyakrabban választott Szent István-képekkel (így a barokk korban az egyházi művészetben előszeretettel ábrázolt országfelajánlással), de a király alakja a heraldikában is mindig annak, az immár évezredes, folyamatos tiszteletnek megfelelően formálódott, amely személyét a kereszténység elterjedését követően hazai történelmünk során mindvégig övezte.

■ JEGYZETEK

1. J. Louda: *Europäische Städtewappen*. Genesis-Verlagsanstalt Balzers, 1969. 192, 193, 194, 195, 228, 229.
2. *Képes Krónika*. Hasonmás kiadás. Magyar Helikon Könyvkiadó, Bp., 1964. (A továbbiakban *Képes Krónika*) – 20 a folio, 39.
3. *Képes Krónika*, 20 b folio, 40. Lepold A. szerint – Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulójára. A Magyar Tudományos Akadémia felkérésére szerkesztette Serédi J. III. Bp., 1938. (a továbbiakban SZIE III. 125. István bal kezében címeres pajzsot tart. A *Képes Krónika* miniatúráján nem látható ilyen.
4. *Képes Krónika*, 21 a folio, 41; Lepold A.: SZIE. III. 125.
5. Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*. Augsburg, 1488. 1985. 2 C.
6. *Missale secundum chorum Strigoniensium*. Wien, 1508; Knapp É.: *A Szent István ikonográfia megújítási kísérlete a XVII–XVIII. századi sokszorosított grafikában*. In: *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XII*. Bp., 2005. (a továbbiakban Knapp 2005.) 302, ill. 306.
7. Knapp 2005. 318.
8. Knapp 2005. 319.
9. Erdődy, G. A.: *Gloria virtutis Hungariae*. Douay 1633, a címdal hátlapján. (A munkát többen idézik.)
10. A négyelt pajzs 1–4. mezejében várat, 2–3. mezejében a pajzs osztóvonalából előtűnő fél sást, harántosított szív-pajzsában lépő oroszlánt ábrázol, pántos sisakján koronás oroszlán sisakdísz. – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban Magyar Országos Levéltár). R 64. Hazai címerlevelek és nemesi iratok. Idézi Karsai G.: *Szent István király tisztelete*. In: SZIE III. 155–156, ill. III. 205. Az Elsenlander-címer ezüst sávval vágott, pajzs felső mezejében lépő oroszlánt, alsó mezejében fát ábrázol, a koronás tornasik sisakdíszre szárnyak között holló. Magyar Országos Levéltár R 64. Hazai címerlevelek és nemesi iratok. Fényképe: SZIE III. 245.
11. Dr. Szendrei J.: *Miskolcz címere*. Turul XII (1885) 5–11. Leszih Andor és Simon János véleménye utáni álláspontja: Dr. Szendrei J.: *Miskolcz várostörténete 180–1910*. Miskolcz, 1911. (*Miskolcz története*. IV. 215–217.
12. „Mí, Első Ferencz József megengedjük, hogy Miskolcz törvényhatósági joggal felruházott város régi és újabb czímerét egyesíthesse, illetőleg a természetben Nekem bemutatott egyesített czímert ezentúl örökidőkig a következő alakban használhassa: álló, csücskös talpú pajzs, melynek vörös mezejében Miskolcz város ősi czímere Szent István király mellképe látható arannyal szőtt bíborruhában, s ennek fölébe tett arany képekkel hímzett lila színű koronázó palástban, fejét a szentkorona fődí, s arany fénykoszorú övezi, jobbában a koronázó oroszlános királyi buzogányt, baljában pedig az ezüst kereszttel ellátott arany birodalmi almát tartja. A pajzsra helyezett, jobbrafordult, koronás, nyílt lovagsik díszé Miskolcz város újabb czímere, tudniillik növekvő magyar hajdú arany sűjtásos kék dalmányban, oldalára kötött, arany markolatú karddal, jobbában öt arany búzakalászt, baljában zöld leveles arany szőlőfürtöt tartva. A sisak takarója jobbról kék-arany, balról vörös-ezüst. Az arany arabeszkekre helyezett pajzsot jobbfelé fordult, vörös nyelvét kiöltő arany oroszlán, bal-

- ról szintén befelé fordult, vörös nyelvét kiöltő arany griff tartja... Kelt Budapest székesfővárosunkban Pünkösöd hava 11. napján, az Úr 1909. uralkodásunk 61. évében. Ferencz József sk.” – Magyar Országos Levéltár K 19. A Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára, Királyi Könyvek (Libri Regii) LXXII kötet 70–71. A címer ábrája a 70. oldalon. Közli SZIE III. 209. Színesen: *Miskolcz története*. IV a címlap hátoldala.
13. A Minisztertanács Tanácsszervek Osztálya vezetőjének 40-1/1970. sz. utasítása, valamint Miskolc megyei jogú város tanácsának I-5/1970. tsz. határozatával kiegészített IV-39/1965. tsz. határozata Miskolc város címere használatáról. – Címerek és címerhasználat a 40-1/1970. sz. Min. Tan. rendeletrre, 2. sz. – A városcímer több durva heraldikai hibát tartalmaz, emellett a rendeletben leírt változata eltér *A magyar városok címerei* kötetben közzétett ábrától. (Összeállította Castiglione E. Mezőgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp., 1975. 55.)
14. A korábbi időszakban a helység nevét többszámaban használták: (1387) Nove Montanie. Későbbi neve Regiomontum – Gyórfy Gy.: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. I. Bp., 1987. 482.
15. Darvasy M.: *Középkori városaink címereinek eredete és fejlődése*. Bp., 1942. 10–11. és 1. ábra; J. Novák: *Slovenské mestské a obecné erby*. Bratislava, 1967. 201.
16. Darvasy 1942. 11.
17. István „...manus oculos levans ad sidera sic exclamavit [...] Regina celi reparatrix inclita mundi, tuo patrocinio sanctam ecclesiam cum episcopis et clero, regnum cum primatibus et populo subpremis precibus committo, quibus ultimam vale dicens manibus tuis animam meam commendo...” *Legenda S. Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta*, c.22. – *Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Budapestini, MCMXXXVIII 431. III. Ince pápa már 1215-ben olvasmányként engedélyezte a Hartvik-legendát a kalocsai érsekség számára az egyházak feletti királyi rendelkezést lehetővé tevő rész kivételével (amoto articulo quo dicitur ipsum de utroque iure de ecclesiis disponere potuisse). – A. Theiner: *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantis*. I. Romae, 1863. 57.
18. *A Magyar Királyság és társországainak városi címerei*. Schroll Antal és társa műkiadók. Bécs, 1887. *Magyar-Ország – Königreich Ungarn*. V. tábla.
19. Szilárdffy Z.: *Szent István király felajánlásának attribútumai*. Művészettörténeti Értesítő 48. (1999) 71–86.
20. Szilárdffy 1999. 74.
21. Uo. 76.
22. Garas K.: *Magyarországi festészet a XVIII században*. Bp., 1955. 65. XX. tábla.
23. Szilárdffy 1999. 73. 4. kép
24. Uo. 74. 1. ábra.
25. Rexa D.: *Fejérvármegye címerkérdése*. Közlemények Dunántúli történetéhez. Szerkeszti Rexa D. – I/1911/1. sz. 116–118.
26. Rexa D.: i. m. 120. – Magyar Országos Levéltár, A 57. Magyar Királyi Kancellária Levéltára, Libri Regii LXVI. 524.
27. Már Pozsony 1436. évi címere is pecsétadomány volt. – József Novák 1967. 105 és Tb. X. Vö. korban közelebbi párhuzamként a kalocsai káptalan 1739-i pecsétadományában „Arma vero seu Insignia ipsi sigillo talia venient insculpenda: Scutum videlicet ovalis figurae caelestini coloris...” etc. – Magyar Országos Levéltár, A. 57. Magyar Királyi Kancellária Levéltára, Libri Regii XXXVIII. 199. Hasonló, városnak szóló adományban előforduló, egyszerre címer- és pecsétadomány Pécsnek 1780-ban: „eidem Civitati nova etiam Armorum insignia in hunc qui sequitur modum expressa imposterum... concessimus: Scutum videlicet Sigillare...” etc. – Sándor L. – Timár Gy.: *Pécs város 1780. évi szabad királyi oklevele*. In: *Baranyai Helytörténetírás*. 1980. Szerk. Szi-ta L. Pécs, 1981. 50.
28. Maria Theresia [...] Modofato Capitulo [...] publicum et Authenticum Sigillum, Effigiem Sancti Stephani Primi regis Hungariae apostolici complectens. [...] Magyar Országos Levéltár A 57. Magyar Királyi Kancellária Levéltára. Libri Regii L 557. Ábrája kiadva SZIE III. 237.
29. Magyar Országos Levéltár A 57. Magyar Királyi Kancellária Levéltára. Libri Regii LXVI 675. Ábrája kiadva SZIE III. 233.
30. Lepold: i. m. 148. Címeres Patrona Hungariae ábrázolás magyar szentekkel SZIE III. 15.
31. Bertényi I.: *Magyar címertan*. Osiris Kiadó, Bp., 2003. 15–17.
32. Novák 1967. 197, 203, 163.
33. 1678-i iraton Sigillum oppido (!) pagí Osstrovi S. R. H. (= Stephani Regis Hungariae). Novák 203.
34. Novák 175, 168.
35. Uo. 167.
36. *Magyarország címertára*. Kiadja Altenburger G. és Rumbold B. A szöveget írja Tagányi K. Bp., 1880. II. 4. tábla, vö. Novák 1967. 166.
37. *Veszprém megyei települések címerei és zászlai*. Főszerkesztő Töreky A. Kemendollár é. n. 74–75.
38. Pál-Antal S.: *Marosszéki egyházi intézmények pecséthasználat a 18–19. században*. In: *Jelképek a Székelyföldön. Címerek, pecsétek, zászlók*. Szerkesztette Mihály J. Csíkszereda, 2011. 141.
39. Bucek Z.: *Csíkszéki római katolikus plébániák pecsétjei és bélyegzői a 19. századból*. Uo. 159.
40. Pál -Antal S. 142–143.
41. Bertényi I.: *Új magyar címertan*. Maecenas, 1998. 121.
42. Bertényi I.: *A Magyar Szent Korona. Magyarország címere és zászlaja*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1996. 18–19.

MAGYAR ZOLTÁN

SZENT LÁSZLÓ A MAGYAR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETBEN

**Ember és uralkodó,
szent és harcokban
kitűnt lovag; ez volt
László, s mindaz, amit a
sors, a körülmények és
az utókor ráruházott.
Az az ezeryi adat, mely
az idők folyamán
e magyar király
alakjához tapadt,
kultuszá s a kultusz
a magyar kultúrtörténet
meghatározó részévé
vált.**

Kevés olyan közismert és népszerű alakja van a magyar történelemnek, mint az Árpád-házból származó és utóbb szentté avatott I. László király (1077–1095). Az Árpádok nemzetiségéből e tekintetben talán csak Szent István hasonlítható hozzá, de míg első királyunk személyét és megítélését a századok folyamán rendre más és más megvilágításba helyezte az épp soros egyházi, politikai vagy dinasztikus szándék, László mindig is megmaradt egyfajta közös lelkiség, a hagyomány és a hagyománytisztelő kifejeződésének. Így lett aztán életében és utóéletében egyaránt az Árpád-ház leginkább tisztelt és megbecsült uralkodója.

Az utókor emlékezetében a daliás termetű, kockázatot is vállaló, bátor és hős lovagkirály eszményképe vert gyökeret. Személyének emléke a nép képzeletében éppúgy fennmaradt, miként az írott források, egyházi hagyományok emlékeiben. Míg Szent István kultuszát leginkább helyneveink és a patrocíniumokkal összefüggő oltárképek, utóbb pedig a barokk nemzeti megújíthodás tartotta fenn, addig Szent László alakja a középkori Magyarország képzőművészetében a legfontosabb bibliai jelennel egyenrangú témává emelkedett.

Ő az egyedüli, akinek tiszteletében a hivatalos egyházi szentkultusz összefonódott a néphagyománnyal, a mondák és a hiedelmek világával. Valószínűleg már az életében megindult körülötte a legendaképződés, hogy aztán kiforrott formában feltűnjék a középkori templomok falán és a mondaszövegekben. Nem kizárt, hogy kultuszában az ősi szakrális királyság számos motívuma is felszínre tört, hiszen a szent győzelemhozó és termé-

kenységaltalmazó, -biztosító szerepe, a szent növények, állatok, források, sziklák előfordulása is közvetve erre utal, s mindezzel csak látszólag áll ellentétben a király egyházpártoló-alapító, hittérítő tevékenysége, a pogányok elleni harc, azaz a keresztény motívumok személyéhez kapcsolása.

Szent László alakjában a korabeli nomád férfieszmény és az európai lovag- és uralkodóideál ötvöződött egygyé. A haza bajnoka ő, az *athleta patriae*, ahogyan a 13. századi zsolozsmájának részét alkotó *De Sancto Ladislao Regis* című himnusza is nevezi. „Szűz Mária választott vitéze”, „keresztény lovagoknak oszlopa” – miként a régi írások emlegetik. A középkorban a lovagszenteknek gyakran volt határvédő, gyeplővédő feladatuk is. Nem véletlen tehát, hogy Szent László tisztelete főként az ország peremvidékein, a keleti és északkeleti határvidékeken jelentkezett leginkább, maradt fenn legtovább, s mutatkozott meg oly hasonlóképpen.

Minden feltételezhető érdeme ellenére is egyfajta ideál öltött benne testet. Életéről a krónikák jóvoltából viszonylag sokat tudunk, a személyiségéről ellenben keveset. A Salamonnal vívott trónviszályok, a keleti nomád népek elleni országvédő harcok, a szilárd jogrendet biztosító szigorú törvények egy kemény és céltudatos uralkodót rajzolnak meg. De van egy másik arca is, az alázas, a megbocsátó, érző emberé, aki számot vet a sorsával és a hatalommal, vállalva a reáért terheket: „noha bűnös ember vagyok, hiszen a földi uralmat a legnagyobb bűnök nélkül nem lehet gyakorolni...” – olvasható egyik levelében, amelyet maga írt 1091-ben Monte Cassino apáturának. László meghagyta, hogy az általa alapított nagyváradi székesegyházban temessék el, ám hamvait mégis az I. István király által legyőzött pogány vezér (Koppány) egykori székhelyén, Somogyvárott létesített Szent Egyed-apátságban helyezték el, de néhány évtized múltán a váradi püspökség kieszközölte, hogy László testét átvigyék Váradra (s a váradi papság e temetkezőhely primátusát utólag egy a László-legendában is szereplő csodával igazolta). II. Paszkál pápa 1106-ban a somogyvári apátságnak küldött levelében az elhunyt királyt a korabeli terminológiában „boldog” értelemben is használatos tiszteletre méltó (*venerabilis*) jelzővel illette. Nem véletlen tehát, hogy hamarosan már valóságos presztízsküzdelem zajlott le az említett két egyházi központ között az elhunyt király földi maradványainak birtoklásáért.

A dinasztikus tisztelet, valamint a nép körében spontán kifejlődött kultusz a 12. század végére érett meg a szentté avatás hivatalos kezdeményezésére, amely a fiatal korában a bizánci császári trónra szánt III. Béla király nevéhez fűződik. Béla tudatosan vállalta László politikai örökségét, valószínűleg imponált neki a lovagkirályság ideája is, ám ugyanakkor nagyon tudatosan cselekedett. Miként László I. István szentté avatásával az erős keresztény királyság eszméjét, a folytonosságot hangsúlyozta, ugyanígy, ugyanebben a szellemben kívánt példát mutatni Béla is. A misztika latin szellemű felébredése idején, László kanonizálásának elérésével így lett a „szent királyok nemzetségének” megalapítója és megerősítője, az Árpád-ház európai tekintélyének kiteljesítője. Bár a 12. század második fele az európai királyelődök szentté avatásának kora, III. Béla dinasztíája volt az egyedüli az egész keresztény világban, amely már a második kanonizált királyosét ünnepelhette 1192-ben. Már csak ilyen szempontból sem véletlen, hogy III. Béla egyenrangú félként tűnik fel a legjelentősebb uralkodók között a korabeli Európában.

Szent László kultusza azonban nem az ő hatására alakult ki, hiszen az már mélyen benne élt a nép lelkében, a jokulátorok, az első krónikák által megformált szövegekben. A szentté avatás szorgalmazói már az eljárás megindítása előtt birtokában kellett hogy legyenek olyan rendkívüli tettekről szóló híreknek is, amelyeket alkalmasnak tartottak a tiszteletben részesítendő személy szent voltának alátámasztására. A néplelektanból jól ismert a legenda- és mondaképződés további alakulása: a kiemelendő személy köré régi történetek gyűltek, néha már értelmüket veszített emlékek, folklór-

motívumok, ezáltal az elmúlt századok, évezredek hagyományozott emlékeiből egy új személyhez kapcsolt mondakör, legendasorozat kerekedett. Ez történt László királlyal is: magába olvasztotta a gazdag európai és népi emlékezetből mindazt, ami bátorságát, szentségét, hadvezéri nagyságát, határokat őrző vitézségének eszményként megélhető vonásait sugallta változatos történetekben a középkor emberének.

A szentté avatásra 1192. június 27-én került sor. Az eseményre vonatkozó leghitelesebb leírás Spalatói Tamás feljegyzésében maradt ránk: „Ebben az időben a feleséges férfiú, Béla, Magyarország királya elküldte bizalmas nótáriusait az Apostoli Székhez, és azt kérte Innocentius pápa úrtól, hogy rendelje el a megboldogult László király maradványainak fölemeltetését, hogy azokat illőbb helyen lehessen elhelyezni, s rendelje el, hogy a szentek sorába iktassák. Kérésébe a pápa beleegyezett, és elküldött egy főtisztelendő férfiút, Gregorius de Chrescencio kardinálist, hogy a király kívánságának illő módon tegyen eleget. Ekkor a kardinális – ellátva az apostoli követséget – áthajózott és Dalmácia vidékére jött, és Trauban kötött ki... Volt a kíséretében egy klerikus, a káplánja, név szerint Bernát, Toscana tartományból, Perugia volt a hazája, egy tudós és ékeszóló férfiú, magas termettel [...]. Amikor aztán mint követ Gregorius Magyarországra utazott, és ott küldetési feladatának eleget tett [azaz a szentté avatást mint apostoli követ lefolytatta], visszatért hazájába.”

A kanonizációra valójában III. Celesztin pápa (1191–1196) idején került sor, melynek során a váradi székesegyházban levő egyszerű sírt felnyitották, László földi maradványait kiemelték, „királyi színű kamuka kendőbe takarták, majd gazdagon aranyozott ezüst koporsóba helyezték, fejére drágaköves arany koronát, kezébe pedig királyi pálcát adtak”, végül pedig elhelyezték az új sírban. Mindeközben a Szentszék követi tanúkat hallgattak ki, majd a hivatalos eljárás lefolytatása után jegyzőkönyvet szerkesztettek belőle. A legenda részletesen beszámol a sírnál történt csodás gyógyulásokról, valamint arról, hogy a június 27-ét követő szombaton a váradi székesegyház felett megjelent egy csillag, és úgy ragyogott, hogy a sokaság két órán keresztül szabad szemmel láthatta. Szükséges bizonyítékokban tehát aligha volt hiány. A legenda egy hosszabb és egy rövidebb változatban maradt fenn, a lényegét illetően azonban nincs sok eltérés közöttük. Szerzője valószínűleg a pannonhalmi apátság egy művelt szerzetese volt, aki a vítát még nem sokkal Béla halála után elkészítette. A szentté avatás napja (június 27.) lett utóbb László ünnepe a katolikus egyházban.

Szent László kultusza a 13. század folyamán – hivatalosan támogatottan – tovább erősödött. Nagyvárad sírjához az 1200-as évek elejétől már tömegesen zarándokoltak el, és a szent király fejereklyéje a helyi törvénykezési gyakorlat (esküvések, istenítéletek) állandó szereplője lett. A 13. század végétől vált a magyar királyok szokásává, hogy maguk is elzarándokoltak Szent László sírjához, tisztelve benne a királyi ház és az ország patrónusát. A „szent királyok”, köztük László gyakori okleveles emlegetése pedig arra a felfogásra utal, hogy immár a dinasztia egészét is szentnek tekintették. 1301-ben azonban III. Andrással kihalt az Árpád-ház, a szent királyok nemzetsége. Hogy mindez mégsem okozott törést Szent László tiszteletében, az immár kultuszának országos, sőt az országhatárokon túli kisugárzásával magyarázható.

Mivel a magyar Anjouk szentkultuszának határozott politikai funkciói (is) voltak. A Magyarországon talált kultikus tradíciókat továbbfejlesztették, minden kínálkozó lehetőséget megragadva arra, hogy ország-világ előtt reprezentáljanak szent rokonaik sorával. Károly Róbert az idoneitás elvét hangsúlyozva a magyar „szent királyok” örököséként lépett a trónra (1308). Miután első gyermeke csecsemőkorban meghalt, második fiát ő is a László névre keresztelte. László kultuszát Nagy Lajos, a 14. századi Magyarország lovagkirálya még apjánál is inkább felkarolta. Elődeihez hasonlóan megkoronázása után maga is elzarándokolt László sírjához Nagyváradra. A lovagideállá színezett László képe váltotta fel Keresztelő Szent Jánosét Lajos aranyforintjain, s a szent király

művészeti megjelenítése is e század derekán-második felében terjedt el leginkább. Lajos még balkáni hadjáratai során is László mintájára cselekedett: azokat missziós feladatnak tekintette. Erre utal, hogy egy dalmáciai kolostor korabeli missáléja egyenesen Szent László famulusának nevezte Lajost királyt az érte mondandó misében.

A királyi udvar mellett Nagyvárad volt a László-kultusz másik fő központja. Az Anjouk idejében lett az Erdély kapujaként is emlegetett város a „magyar Compostella”, ahogy számos régi iratban említik a szent király ereklyéi és az ottani egyéb királysírok kapcsán (a váradi székesegyházban nyugodott pl. az 1437-ben meghalt Zsigmond magyar király és német-római császár is). „Szent László városa” a középkorban tekintélyes egyházi központnak számított. Püspökségét még a szent király létesítette, amely hiteleshelyként is működött. Falain belül a ferencesek, a klarisszák, a pálosok, az Ágoston-rendiek is kolostort emeltek, s a várostól nem messze magasodott a Szent László-tiszteletéről híres premontreiek magyarországi anyakolostora is. A László hamvait őrző székesegyházban a 15. század végén – egykorú források szerint – 52 oltár volt látható.

Futaki Demeter váradi püspök az 1360-as években elkészíttette a „Magyar Háromkirályok”: István, László és Imre bronzszobrát, Czudar János püspök pedig 1390-ben felállíttatta a Kolozsvári testvérek újabb remekművét, László aranyozott, impozáns lovas szobrát. Idővel a szobrokhoz legendák is fűződtek: a humanista Szamosközy István feljegyzése szerint tündérek készítették a szobrokat; melyekhez az a közhit társult, hogy amíg megvannak, addig ellenség nem foglalhatja el a várost. Janus Pannonius is megemlíttette egy versében e királysobrokat, melyeket két évszázaddal később Evlia Cselebi, a híres török utazó Várad talizmánjainak nevezett.

Nagyvárad (a „Boldog Várad”), illetve László sírjának vonzerejét növelte az is, hogy a székesegyház számos pápai búcsúkiáltást kapott. VII. Ince egy 1405-ös oklevelében bűnbocsánatot engedélyezett mindazoknak, akik a Nagyvárad melletti, Szent László királyról elnevezett melegfürdő körül fekvő szegények kórházának kápolnáját fölkeresik a felsorolt ünnepeken, és bűneiket meggyónva fenntartásához hozzájárulnak. Egy 1434-ben kelt pápai oklevél azt is feljegyezte, hogy a váradi székesegyházhoz mindig nagy tömeg szokott zarándokolni. Beszédes az is, hogy a 15. századi belga bíróság kegyhelylistáján a zarándoklatok javasolt célpontjai között szerepelt (talán a város népes vallon közössége révén) a váradi kultuszhely is.

Szent László tisztelete a középkori Magyarország egész területén jellemző volt (kb. 150 templomot szenteltek tiszteletére), kultusza azonban egyes határvidékeken (a nyugati határszélen, a Lengyelországgal határos Szepesség/Zips – magyar lakossága körében, a Székelyföldön, valamint a moldvai magyarok között) az átlagosnál is intenzívebb volt. Népi hagyományköre a válasz arra, hogy miért volt László a középkorban Erdély és a határőrök védőszentje is. 15. századi folklórhagyomány szerint ő tisztította meg Moldvát a tatároktól.

Két igen konkrét szimbólum is éltette a Szent László-hagyományokat. László Gyula tanulmányos megfigyelése szerint a Szent László-ábrázolások azért hasonlítanak olyannyira egymásra, mert a szent király arcát, fejét az egész ország jól ismerte, hiszen Várad mint egyik legfőbb zarándokhely igen látogatott volt, s a hívek az oltáron láthatták művészi fejerekljetartóját s ugyanígy díszes, oszlopos síremléken fekvő alakját, amit később magukban felidézhettek. A másik jelkép László attribútuma: a csatabárd volt, amely szinte minden művészeti ábrázolásán felfedezhető. László céhpatrónusként is gyakran szerepelt a középkor századaiban. Ő volt a pesti kardcsiszárok, a kolozsvári kovácsok és a nagyszebeni magyarszabók patrónusa. A szebeni mesterek fürdéssel, vagyis kultikus tisztálkodással is megünnepelték június 27-ét. A váradi ötvösök címere (korona és alatta bárdot tartó kar) ugyancsak Lászlóra utal. Szegeden a barokk időkben sajátos díszmagyarja miatt a gombkötők, a kezében tar-

tott bárd miatt pedig a mészárosok választották védőszentjüknek. Tovább élő népi tiszteletét jelzi, hogy a gyógynövényt jelölő Szent László füve elnevezés már egy 1583-ban kiadott növénytani könyvből is ismerhető. Ugyanígy már a magyar késő középkortól, kora újkortól ismeretesek a Szent Lászlóról elnevezett szentkutak, csodás források. A Nagyvárad melletti Püspökfürdőről 1549-ben a német Georg Wernher írt, és Lászlóval hozta összefüggésbe, a Jászó melletti Debrőd Szent László-forrásáról pedig 1683-ban a Magyar Simplicissimus emlékezett meg.

Cseh és osztrák területekre főként az ott tanuló magyar diákok révén jutott el Szent László ismerete. A Bécsben tanuló magyarok jelentős számuk miatt külön nemzetet képeztek (*natio hungarica*); az egyetemi anyakönyvek 1377-től említik őket. Az anyakönyv 1453-as díszes iniciáléjában Szent László és a kun küzdelmét festette meg a miniátor. Ugyanebben az évkönyvben 1549-től a 18. század első feléig folyamatosan fennmaradtak feljegyzések az évenkénti Szent László-napról, amely akkoriban a bécsi magyarok legjelentősebb ünnepének számított. Szervezői az egyetem diákjai voltak. Minden évben június 27-én a Szent István-székesegyházban nagymisét tartottak, azt körmenet követte, s utána az egyetem épületébe vonultak. A diákságon kívül jelen voltak a Bécsben tartózkodó nemesek, az egyetem professzorai, s az esti lakomán az uralkodó is megjelent.

A Szent László-kultusz fénykora a 14–15. század volt, az 1500-as évek már a hanyatlást jelentették, s a kultusz súlypontja annak népi rétegébe tevődött át. A 16. század közepén a fő kultuszhelyet, Nagyváradot két komoly fenyegetés is érte: egyrészt a török hódítás, hiszen az ellenséges katonák gyakran egészen e városig elhatoltak, a szent király hagyományos tiszteletét pedig a reformáció kezdte ki. Egy ízben (1565-ben) fanatikus reformátusok még a híres sírt is feltörték, a csontokat kiszórva belőle. A kultuszhely sorsa 1660-ban, Várad harmadik török ostroma során pecsételődött meg, amikor a várost elfoglalták, s a három évtizedes megszállás alatt a székesegyház is teljesen elpusztult. A Szent László-kultusz legnagyobb becsben tartott tárgyát, a híres fejedelmét már ezt megelőzően elmenekítették a városból, mely hosszú hanyattatás után a Duna menti Győr püspöki székhelyén nyert elhelyezést – s ma már e város a magyarországi Szent László-kultusz első számú központja (az ereklye és művészi tartója a székesegyház oldalkápolnájában látható). Tudható, hogy Nagyváradon László csontjain és fejedelmének kívül szentelményi erőt tulajdonítottak az ereklyére öntött olajnak is, mely szokásról és hiedelemről Janus Pannonius és több más 15–16. századi forrás is megemlékezett.

A művészettörténet nagy szerencséje, hogy a keresztény tanítás, a szentek középkori kultusza mintegy szolgálóleányának tekintette a művészeteket, a reprezentáció mellett a hitélet gyakorlati segítőjévé avatva az egyházi témájú alkotásokat. Egy szobor, egy falkép kiváló kiegészítője, magyarázója lehetett a templomi prédikációknak, ami egyúttal szükségszerű is volt, hiszen az írás-olvasás tudománya még sokáig csak kevesek privilégiumának számított. László kultuszával összefüggésben képzőművészeti, iparművészeti ábrázolásainak is a 14–15. század volt a fénykora. Ráadásul a Szent László-tisztelet a művészi megformálás terén is határozott népi igényekkel, elképzelésekkel találkozott: az egyházi megrendelésre készült oltárok, falképek, szobrok vagy ötvösmunkák nemegyszer sajátos népi jegyeket viselnek magukon, elrugaszkodva a korabeli szentábrázolások egysíkú, egymástól gyakran csak attribútumaiban megkülönböztethető alkotásaitól.

E kiemelkedő alkotások sorában elsőként említendő a Kolozsvári testvérek nagyváradi királysobrai. Készítők a 14. századi magyarországi szobrászat legkiválóbb, európai jelentőségű mesterei, Kolozsvári Márton és György voltak. A váradi székesegyház bejáratánál 1370 körül felállított szoborcsoportról (Szent István, Szent Imre, Szent László) gyakran megemlékeztek a középkori források. Mátyás király tudós hu-

manistája, Antonio Bonfini, majd a 16. században élt Heltai Gáspár krónikáikban, Janus Pannonius és Paulus Crosnensis Ruthenus dicsőítő költeményben örökítette meg azokat. Janus Pannonius egyenesen „aranyba vont királyok”-ként említette a szobrokat. A 17. századi török utazó, Evlia Cselebi írja, hogy „e szobrok olyan szépek, hogy mindegyik ragyogott az aranytól”. A jelek szerint tehát valóban aranyréteggel vonták be azokat. Alighanem Evlia Cselebi volt az utolsó, aki látta még e pompás alkotásokat. A város elfoglalása után (1660) ugyanis hamarosan szekerre rakták, és Belgrádba szállították azokat – egy híradás szerint ágyúkat öntöttek belőlük.

A Kolozsvári testvérek 1373-ban készített és napjainkban Prágában, a Hradzszinban álló Szent György-szobra után 17 évvel, 1390-ben készült el a két művész leghíresebb, a középkori írásokban ugyancsak sűrűn emlegetett alkotása, Szent László Váradon felállított lovas szobra. E szobrot a székesegyház védőszentjének, Szűz Mária születésének ünnepén avatták fel Zsigmond és felesége, a készíttető Czudar János püspök (1383–1395) és az ország előkelői jelenlétében. A bronz lovas szobor a többi királyszoborhoz hasonlóan aranyozva volt, és kőtalapzaton állt. Típusát és alépítményét tekintve bizonyára az észak-itáliai sírszobrászat kommemoratív-monumentális álló vagy lassan lépő lovas szobraihoz igazodott, kompozíciója alapján viszont már a reneszánsz lovas emlékművek előfutárának tekinthető. Mint Cs. Szabó László találóan megjegyzi: amikor felállították, Donatello még csak négyéves volt. A szobornak méltóságteljes dinamikát adott a lovas mozdulata: előrenyújtott jobb kezében Szent László csatabárdot tartott. A művészettörténet szerint ez volt Justinianus császár óta az első szabadtéren felállított lovas szobor. E szobor első ízben a 15. század első felében tűnik fel a forrásokban. Az *Orosz Évkönyvek* Pahomije deák-féle legendája ugyanis ekkor keletkezett. Pahomije valamikor 1427 és 1456 között huzamosabb időt Magyarországon töltött, ennek során Váradra is eljutott. Az ott hallott Szent László-hagyományt formálta aztán tovább a saját elképzelései szerint. Pahomije László-legendájának fő helyszíne Nagyvárad, ahol az ott székelő László király legyőzi az országra törő tatárokat, és megöli azok vezérét, Batut. Ezt követően szövi meséjébe a szerb deák a Váradon látott pompás lovas szobrot: „Annak utána rézből szobrot mintáznak vala a kerál képére; lovon ül és kezében bárdot tart vala.” Janus Pannonius, aki 1451 elején téli vakációját töltötte nagybátyja, Vitéz János püspöki székhelyén, híres versében (*Abiens valere jubet sanctos reges Waradini*) az alapító király szobra előtti tisztelegéssel búcsúzott Váradtól. Fél évszázaddal később egy másik humanista, a lengyel Paulus Crosnensis Ruthenus, aki Thurzó Zsigmond püspök meghívására érkezett Váradra, maga is versben örökítette meg Szent László lovas szobrát (*Panegyricus in laudem divi Ladislai regis*).

Az alkalmazott művészetek körében, ha lehet, még gyakrabban találkozni Szent László ábrázolásaival. A legrangosabb ilyen emlék a László fejereklýjéjét őrző herma, amely az 1192-es *elevatio* alkalmából készült, és amely a tudományos hipotézisek szerint III. Béla király arcvonásait őrzi. Bár a művészettörténészek időnként kétségbe vonták a herma román kori eredetét, az antropológia és az ötvösmunka belső vizsgálata bebizonyította, hogy a fejrész (és benne a kiemelhető téka) az eredeti ereklyetartó része volt. Zsigmond király egy 1406-ban kiadott oklevele megemlékezik arról, hogy a váradi székesegyház sekrestyéjében egy véletlenül égve hagyott gyertya miatt tűz ütött ki, amelyben az eredeti tartó elolvadt, ám az ereklyék sértetlenek maradtak. Minthogy azonban az ereklyén nem fedezhetők fel sérülésnyomok, e híradást is a Szent László-legendárium csodái közé sorolhatjuk.

Szent László alakja gyakran felkerült a különféle egyéb ötvösmunkák felületére is. Ábrázolták templomi kelyheken, monstranciákon, misekőnyvek zárócsatjain. A 14–16. században Magyarországon vert pénzek egyik oldalán is mindig a szent király bárdos alakja volt látható. Különösen szépek II. Ulászló érmei, melyeken Lász-

lót lovon és olykor a Szent Koronával a fején ábrázolták. A Szent László-ikonográfia gazdag fejezetét alkotják a középkori kályhacsempék díszítései, melyek az ország határain túlra is eljutottak (a régészeti ásatások pl. Lengyelországban is találtak ilyen leleteket). Egy Nagyváradról származó, 1540-ben készült kályhacsempe egyértelműen a Kolozsvári testvérek ottani lovas szobrát idézi, egyes székelyföldi és moldvai csempéken pedig nem csupán László alakja, de a Szent László-legenda fő jelenete, a kunnal vívott párviadal is felfedezhető.

A legtöbb művészeti ábrázolás, illusztráció természetesen Szent László esetében is a barokk időszakból maradt ránk, de hálás témára lelt alakjában a romantika és a 19. század végi historizmus is. Szembetűnő azonban, hogy a Szent László-kultusz „lelke”, az elrabolt lány kiszabadítását feldolgozó legendaciklus mennyire eltűnt a 16. századot követően, s ha néha mégis ábrázolták, díszletként csupán, mindennemű mélyebb tartalom, érezhető kötődés nélkül. Ami persze érthető is: a barokk korban már más típusú szenteszmény került előtérbe, amelyben László ugyanúgy kiválóan beilleszthető volt, mint korábban, ám némiképp sematikussá alakítva (a hős általi vízfakasztás csodája által). Ám hogy mégsem vált a többi barokk szenttel egyformává, az főként rendkívüli személyének, kultusza középkori kisugárzásának volt köszönhető.

A középkori magyar festészet világi jellegű emlékei között kitüntetett szerepet játszott a legendás lovagkirály leghíresebb története. Ráadásul az ezt a legendát ábrázoló falképciklus az egyetlen olyan képzőművészeti típus/alkotás, amelynek ikonográfiája nem kapcsolódik az Európában elterjedt ábrázolások egyikéhez sem. A magyar falképfestészet legeredetibb és egyszersmind kiemelkedő jelentőségű ikonográfiai alkotása. A falképek a krónikákból ismert kerlési csatával összefüggő leánymentés történetét jelenítik meg, azt a hagyományt, amit a történeti források vagy elhallgatnak, vagy torzítva adnak elő. Pedig érezhetően a mondai réteg az igazán autentikus benne.

Az a történet, amely a Szent László-falképsorozatban testesül meg, lényegében maga is egy hagyomány- és motívumkomplexum, amiben a gondos elemzés három epikai szintet mutathat ki. Meghatározza egy mitikus réteg, amely mint a világhossz és sötét harca jelenik meg, többnyire immár keresztény köntösben, krisztianizáló mellékszöveggel. Van továbbá egy régies-archaikus, hősepiikai szintje, amelyben a legtöbb etnikus hagyományelem, keleti folklórmotívum, kereszténység előtti emlék fennmaradt – még ha csak töredékeiben is, ám mégis oly mértékben, hogy az a legendaciklus jellegét meghatározza. Végül társult mindehhez egy újabb kori réteg, a szülőföldjét védő hős története, a nomád népek elleni honvédő harcoké. A közelmúltban kiváló kutatók publikáltak hasznos tanulmányokat e témában. László Gyula több írásában is hangsúlyozta a történetben szereplő honfoglalás előtti motívumok fontosságát. Vargyas Lajos elsősorban a hősi birkózás, a sebezhetetlen hősök küzdelméről közölt figyelemre méltó adalékokat, s mutatott rá a honfoglalás előtti hős epika balladákban való továbbélésére. Utóbb az erdélyi Demény István Pál publikált értékes tanulmányt a Szent László-legenda és a Molnár Anna ballada kapcsolatáról, e sorok írója pedig a Szent László-hagyományok kultúrtörténeti monográfiájában tett kísérletet a falképciklus helyi alkotásaiban felbukkanó folklórmotívumok összefoglalására.

Mint jeleztük, e hagyományok kialakulása térben és időben egyaránt messzire nyúlik vissza, olyannyira, hogy a 13. század első felében már a ma ismert hagyománykör jelentős részének a meglétét feltételezhetjük. Mégis alapvetően más jellegű a falképeken fennmaradt pogány kori örökség és a keresztény hagyományokkal átítított középkori-újabb kori mondakör. A falképekről ismert honfoglalás előtti motívumok (az elrabolt lány visszaszerzése; hős birkózás; sebezhetetlen hősök küzdelme; táltosküzdelem; a lány szerepe a harc végkimenetelében; a mód, hogy a mitikus ellenség csakis egyetlen ponton, a lábánál sebezhető meg, illetve csak a saját fegyvere által ölhető meg; a viláfgfa; a nőrabló alvilági jellegű vonatkozásai; a táltos ló; vagy a

ciklust lezáró pihenés jelenete a szerelmi együttlét és az ének végi hősi álom beszédes jeleivel) olyan bámulatos egészet alkotnak, amelyből kirajzolódik a valamikori magyar hősi epika markánsan keleti jellege, sejtethő gazdagsága, és amelyből egyik-másik elem az archaikus rétegű (régí stílusú) balladákba, tündérmesékbe, sőt még a szent király keresztény színezetű mondakörébe is átkerült.

A falképciklushoz hasonlóan a Szent László-mondakör legjellemzőbb típusai és motívumai is felfűzhetők egy központi történetstrá. A séma ugyanis a Szent László-hagyomány földrajzi gócpontjaiban sok tekintetben azonos: ellenség tör az országra (török, tatár, kun), és mivel túlerőben vannak, a királynak (és seregének) menekülnie kell. Ám az üldözők a nyomában vannak, és már-már beérnék, amikor László isteni sugallatra elszórja a pénzét, és amíg az ellenséges katonák a kincsek felszedésével vannak elfoglalva, ő egérutat nyer. Utóbb az eldobált pénzek kővé változnak. A pogányok folytatják a király üldözését, és ismét vészesen megközelítik, amikor László újra Istenhez fohászokodik, és kérése meghallgatásra talál: mögötte a hegy kettéhasad, üldözői pedig behullnak a keletkezett szakadékba. Gyakran e csodás megmenekülés is a seregével együtt történik. A viszontagságok azonban folytatódnak: a magyar had a kietlen vidéken nem talál semmi élelemre, a király imájára azonban Isten szelíd szarvascsordát küld a táplálásukra. A szomjazó seregek azonban vízre is szüksége van, és az életadó forrás vagy László lovának patája nyomán fakad, vagy maga a király fakaszt vizet fegyvere hegyével, rövid imádkozást követően. Utóbb mind az ő, mind lovának nyoma megmarad a kősziklában. És végül a csodás megmenekülés emlékére és mintegy hálaadásul kápolnát emelnek a gyógyító forrás mellé, amely körül utóbb népes búcsújárás alakul ki.

Természetesen a Szent László-mondakör jóval, sőt nagyságrendileg gazdagabb és változatosabb e sokszor valóban létező és koherens folklórepikai vázról. Fokozatos kialakulása, terebélyesedése számos forrásból táplálkozott (az egyházi legenda és krónikák, a falképciklus és egyéb művészeti ábrázolások, a prédikációs irodalom és a prédikációk, a 19. századtól a szépirodalom és a különféle populáris nyomtatványok), ám alakulásában az oralitás mindvégig meghatározó maradt. Különösen igaz ez a mondakör ma ismert 19–20. századi rétegére, folklórszövegeire, melyeknek többsége nem kapcsolódik korábbi (például írásos) előzményekhez, és párhuzamait legfeljebb a nemzetközi folklóranyagban lelhetni fel, de ott sem minden esetben. Ugyanakkor e mondák számos esetben kimutathatóan és bizonyíthatóan több generációra visszanyúló szájhagyományozás örökségeként kerültek megőrkítésre. Jelenlegi ismereteink szerint Szent László mondaköre mennyiségileg és a tipológiai változatosság tekintetében egyaránt egyike a leggazdagabbaknak a magyar népi epikában, sőt Mátyás királyon és II. Rákóczi Ferencen kívül ő tekinthető a leginkább ismertnek és kedveltnek. Alakját, a róla szóló folklóralkotásokat a magyar nyelvterület egészén ismerik, ám néhány tájegységen és kistájon (Bihar, Aranyosszék, Torda vidéke, Kalotaszeg, Felcsík, Gyimes, Moldva, Palócföld, Tornai-karsztvidék, Búcsúszentlászló vidéke, Püspökszentlászló vidéke) a róla szóló mondaanyag, lokális mondakör különösen eleven. A készülő *Magyar történeti mondák katalógusa* többek között e regionális tagolódást és nagyfokú tematikai változatosságot is illusztris módon fogja láthatóvá tenni a közeljövőben.

Ember és uralkodó, szent és harcokban kitűnt lovag; ez volt László, s mindaz, amit a sors, a körülmények és az utókor ráruházott. Az az ezernyi adat, mely az idők folyamán e magyar király alakjához tapadt, kultusszá s a kultusz a magyar kultúrtörténet meghatározó részévé vált. Olyan páratlan örökséggé, amely a maga nemében sok tekintetben valóban egyedülálló. Olyan művelődéstörténeti kincs, amit egy keleti gyökerű nép tett hozzá – magát is megőrizve benne – Európa kulturális örökségéhez.

BODÓ MÁRTA

ÁRPÁD-HÁZI SZENTEK, AZ ÉGI ÉS FÖLDI HATALOM LETÉTEMÉNYESEI

...egy aszketikus hajlamú, szegénységre vágyó, ugyanakkor férjébe végtelenül szerelmes fiatal nő, aki lovagol, a kor szokása ellenére férjével egy asztalnál étkezik (és olykor semmit sem eszik, mert böjtöl), a templomban uralkodói jelvényeit Jézus lába elé teszi, éjjel férje mellől felkel imádkozni, betegeket ápol a palotában.

Szent és kiválasztott magyarság

■ Az Árpád-házi szentek köré egy olyan retorika kristályosodott ki a századok során, amely a magyarság valamiféle kiválasztottságát implikálja mind vallási, mind nemzeti értelemben. Ezzel a ma is élő, elterjedt, meggyökeresedett nézettel több probléma is van. Az egyik, hogy a mai értelemben vett egységes magyarságról, magyar nemzetéről, nemzettudatról nem beszélhetünk a közép-korban, a rendi besorolás, az azonos jogok, kiváltságok alapján határozták meg a közösséget, az azonos nyelvű, szokású csoportokat. Az etnikai származást felülírta a rendi besorolás. A modern nemzetfogalom a francia forradalomtól eredeztethető. Az államnemzet és kultúrnemzet megkülönböztetés lényegét erdélyi magyaroknak talán nem kell magyarázni. A másik pedig, hogy a szentség fogalma sem teljesen egyértelmű, módosult az idők során, vallásos szóhasználatban is többféle értelmezése volt. Az ószövetségi felfogás szerint az egyetlen szent és minden szentség forrása Jahve maga: „Szent, szent, szent a Seregek Ura, dicsősége betölti az egész földet!” (Iz 6,3) Ezt ma is így imádkozza a (katolikus) pap a misében: „Valóban szent vagy, Istenünk, és méltán dicsóít téged alkotásod, az egész teremtett világ, mert Fiad, a mi Urunk, Jézus Krisztus által, a Szentlélek erejével éltetsz és megszentelsz mindent.”¹ A szentség, azaz a kiválasztottság mint az Istennek lefoglaltság állapota az Újszövetségben így jelenik meg: „Mert benne kiválasztott minket magának már a világ teremtese előtt, hogy szentek és feddhetetlenek legyünk előtte szeretetben.” (Ef 1,4) A *Magyar Katolikus*

Lexikon szerint a *szentek* (*sancti*): tág értelemben az összes megkeresztelt hívő (mert részesülnek Isten életében és szentségében); szoros értelemben viszont az a szent, akit az egyház egy eljárás során hivatalosan kanonizál, ezzel együtt liturgikus tiszteletet, ünnepet kap.² Egyes újszövetségi iratok szóhasználatában a szent a keresztény hívő szinonimája: „Pál és Timóteus, Krisztus Jézus szolgái, mindazoknak a Krisztus Jézusban hívő szenteknek, akik Filippiben vannak, püspökeikkel és diakónusaikkal együtt: kegyelem néktek és békesség Istentől, a mi Atyántól és az Úr Jézus Krisztustól.” (Fil 1,1–2)

Katolikus gondolkörben a szent: példakép, aki elfogadta Istennek a szentségre való meghívását, az erényeket hősies fokon gyakorolta. Ugyanakkor André Vauchez felhívja a figyelmet a szentség korhoz kötött mozzanataira, és kiemeli: különböző korokban különböző aspektusok domborodtak ki, kerültek előtérbe akár a szentség, akár egyes szentek vonatkozásában, mintegy az illető kor spirituális, vallásos tapasztalatát, gondolkodásmódját, a társadalmi körülményeket, elvárásokat és eszményeket tükrözve.³ Az Árpád-házi Szent Erzsébetnek szentelt 2007. évi, Csíksomlyón tartott emlékkonferencia anyagából összeállított kötetben több szerző, kutató fogalmazta meg: egy szent kultuszán belül koronként más és más elemek kerülhetnek előtérbe, amelyeket aktuálisnak, relevánsnak ítélnék meg, és az aktuális kor rendelkezésre álló eszközeivel propagálnak.⁴

Szentek és legendák mai értelmezése

■ Hogyan közelítsünk hát a szentség kérdéséhez, ezen belül az Árpád-házi szentekhez? Dümmerth Dezső ajánlata: „A történeti források dokumentumaiban a politikai történet, a diplomáciatörténet eseményei és magatartásformái mellett felfejthető az első magyar királyi családnak egy titokzatos, belső története is, mely felénk, szemlélők felé egy sajátos jelbeszédben nyilvánul meg. Ha ezt a fejlődésvonalat megpróbáljuk végigkövetni, akkor a pusztá ráció tájain túl fekvő értelem, a szellem titokzatos világa felé közelítünk.”⁵ A modern hagiográfia, amely (többek között) a humanista történetkritika és a szentek protestáns szemlélete hatására a forrásokat újra, alaposabb vizsgálatnak vetette alá, a szentkultusz történeti alakulását is nyomon követi, és többek között olyan témákat vizsgál, mint a kultuszalakítás, a kanonizációs eljárás, a szenttisztelet formái, a szentségi kritériumok és vallási ideálok összefüggése és alakulása, a szentkultusz mint hatalomgyakorlási eszköz és legitimációs forma stb.⁶ A két megközelítés nem egészen esik egybe. Ez utóbbi inkább a racionális utat követi, többek között azért is, mert adatokra támaszkodik, azokból kiindulva értelmez. Természetesen azt is tudjuk, még a reáliák terén is a kísérlet megfigyelője szemé(lyé)ben ott a szubjektivitás, a mégoly hiteles történelmi adatokat is a szubjektum rakja össze és olvassa egybe. Ugyanakkor a történeti tények nem sértik a vallásos érzületet; attól, hogy a hagiográfia tudományos vonalán haladva észrevesszük az Árpád-háziak szentségének tételezésekor a legitimációs, a dinasztikus érdeket és szempontot, még nem tagadjuk a vizsgált személyek egyéni érdemeit, vallásos motívációit, elkötelezettségét; az erényeknek jelen kellett lenniük életükben ahhoz, hogy a szentség ténye állítható legyen. Sok szent élettörténete egészen kivételes egyéniséget villant fel még akkor is, ha tudjuk, hogy a szentek élete egy műfaj, amelyet ma a történeti és irodalmi műfajok határán helyeznek el. A *legenda* (a latin *olvasandó*ból) vallási tárgyú kisepika, amely mint hagyományos egyházi műfaj három feladatnak tesz eleget: a szent csodáit dokumentálja, ezekről bizonyítékokat gyűjt össze és sorol fel; megörökíti a szent életének eseményeit; az olvasók számára nevelő célzatú olvasmányt kínál. A legendák általában négy részből tevődnek össze: a tárgyalt szent nevének etimológiája – élettörténet (*vita*) – szenvedéstörténet (*passio*) – csodajegy-

zék (*miracula*). Eredetileg a szentté avatásra készült egy élettörténet (a *vita*), amely később szerzetesek épületes olvasmányául szolgált. Ennek megfelelően a hangsúly eltolódott a csodatételek, a szent erényei, az erkölcsi tanítások irányába. A történetrögzítésen túl a szentek élete egyre inkább olyan keresztény irodalmi forma lett, amelyben vándormotívumok, ábrázolási sémák szolgálták a csodás és természetfölötti elemek elbeszélésére, az életrajzok hőseiben inkább típust, eszményt ábrázolnak, mint egyéniséget, sokszor a tények és a példák illusztráló eszközei, a valóságos eseteket bibliai elemek, toposzok egészítik ki vagy akár helyettesíthetik. Az egyes szentek történeteit úgynevezett legendáriumokban gyűjtötték össze, ezek legismertebb és legnépszerűbb darabja a *Legenda aurea* (Jacobus de Voragine, 13. század),⁷ amelyben Árpád-házi Szent Erzsébet is szerepel.

Az első magyar szentek

■ I. (Szent) Lászlónak a királyi trónra kerülése meglehetősen nehezen ment, számos bonyodalommal járt, Salamonnal, a korábban teljesen legitim módon megkoronázott királlyal éveken át tartó hadakozás előzte meg. Miután ellenfelét legyőzte, s az lemondott, és a koronát is visszaküldte, László, aki valóban tehetséges stratégia és uralkodó volt, még mindig úgy érezte, uralma legitimizálásra szorul. A korban lehetséges módozatok közül a pápa támogatását már korábban megszerezte, s ezen a vonalon kezdeményezte és szorgalmazta elődjének és a dinasztia alapítójának tekintett I. Istvánnak a szentté avatását.⁸ Valóságos égi udvartartást alakított ki szentekből, 1083-ban a szentek sorozatát avatták: előbb Zoerard-András és Benedek remetét Magyarországon északi felén, Nyitrán, aztán az 1046-os pogánylázadás idején kiemelkedő szerepet játszó Gellért püspök következett, őt délen, Csanádon avatták szentté. Augusztus 20-án volt a „csúcsemény” Székesfehérvárott: a magyar püspökök, apátok és előkelők jelenlétében István király maradványait (amelyek a legenda szerint édes illatot árasztottak a sír felnyitásakor) ezüstládába zárt ereklyéivel a királyi bazilika oltárára emelte.⁹ Az ünnepi eseménysor szintén Székesfehérvárott Imre herceg szentté avatásával zárult november 4-én. Ezzel László olyan védőhálót épített ki maga köré, amely evilági legitimációt teremtett számára, ugyanakkor a transzcendens hatalmát is mintegy a pártjára állította. Erre bel- és külpolitikai okai egyformán voltak. Ily módon az Árpád-ház keresztény presztízsét is megteremtette, míg korábban a kereszténnyé lett magyar királyságot egyetlen saját szent sem oltalmazta, László egyből többeket állított a mennyei csatasorba, sőt a valószínűleg a kanonizációt közvetlenül megelőző időszakban Istvánról írt Nagyobbik Legendában a további, finoman beleszórt, de tudatos építkezésre utaló (egyház)politikai szálak is felsejlenek: itt ugyanis más szentekről is olvashatunk, többek közt az Európa-szerte népszerű Szent Mártonról, aki ugyan Tours-hoz kötődik, de akinek pannóniai születése miatt a magyar vonatkozásait az írás hangsúlyozza. Azaz a dinasztia és a föld is szent, többszörösen biztosítja László király pozícióját. Klaniczay Gábor arra hívja fel a figyelmet, hogy Imre herceg az apjánál, Istvánnál halványabb alak, fiatalon meg is halt, az uralkodásra csak készítették (Gellért püspök és István király Intelmei), de ténylegesen sosem uralkodott: szentté avatása azonban további legitimációval szolgál Lászlónak, aki az Intelmekben eredetileg Imre elé kirajzolt ideális uralkodó mintának minden vonásában megfelel.¹⁰

Kristó Gyula a szentkirály-modellek közül Szent Istvánt az apostoli királyok közé sorolja, ő alapította meg a keresztény országot, ő alakította az állam- és egyházszervezetet, Szent László az egyházat és az országot védelmező szent uralkodó típusa, végül egy harmadik kategória azoké, akik a halált mintegy harc nélkül fogadták el – Szent Imre herceg (részben) ide sorolható.¹¹ István tehát az első és egyben a dinasztíát meg-

alapozó magyar szent. I. László királyt magát is – a 12. században kialakult lovagi eszmény nyomán, amelynek a keresztes háborúk kora kedvezett, s a királyi szentek kultuszát e „harciasabb” irány felé kanyarította – szentté avatták 1192-ben.

Az Árpád-ház női szentjei

■ A 13. század ismét új fordulatot hozott: Európa-szerte előtérbe kerültek a női szentek. A Nyugaton az 5–12. században tisztelt szenteknek mintegy 10%-a nő, ezen a perióduson belül legalacsonyabb az arányszám 800 és 1150 között,¹² 1200 körül fordulópont következik, az 1198 és 1431 közt lefolytatott szentté avatási eljárások esetében már 18% a nők aránya. Vauchez azt állapítja meg az adatokat és összefüggéseket vizsgálva, hogy a 13. századtól kezdve egy viszonylagos növekedés tapasztalható, a katolikus egyház hivatalosan is elismeri a nő lehetőségét a szentté válásra,¹³ ami sokáig azért sem volt lehetséges, mert a közfelfogás az egyházatyák magyarázata nyomán a bibliai bűnbeeséstől eredeztetve a nőt mint a bűnre természeténél fogékonyabbat sem közbenjárói, sem példakép szerepre nem tartotta alkalmasnak. Voltak ugyan mártírnők a kora kereszténységben, de az első tíz század női vértanúit semmi sem különböztette meg férfi társaiktól, azaz női mivoltuk semmiben sem nyilvánult meg, bár társadalmi lehetőségeik és szerepük jelentősen különbözött a férfiakétól. Azaz csak akkor válhattak szentekké, ha nőiségük rejtve maradt, és férfias erényeket mutattak, mert a férfiak véleménye szerint a női eleve gyengeséget és érzékiséget, a szentséggel gyökeresen ellenkező tulajdonságokat jelent.¹⁴ Éppen ezért állíthatjuk, hogy a számadatok, statisztikák ebben az esetben nagyon viszonylagosak, és csak a kort, a körülményeket is figyelembe véve lehet bármi érdemlegeset kihámozni azokból. Míg korábban a szüzesség és szentség szorosan összefüggött, a 13. században házas nőket, akik gyermekek is szültek – Árpád-házi Szent Erzsébet (meghalt 1234-ben) és Hedvig (meghalt 1243-ban) –, szentté avattak. A szentségmodell változott, ugyanakkor ezek a nők még mindig az arisztokrácia köréből kerültek ki, igaz, lelkesen adták fel világi javaikat és hatalmukat. Ez a lemondás a kortársak szemében még nagyobb hősiességeknek s így még hitelesebbnek tűnhetett, mivel valóban sok mindentől mondtak le. A női szentségmodell alakulásában e nők arisztokrata, uralkodói származása sokat nyomott a latban, s általuk vált aztán később, a 15. századra az is lehetségessé, hogy immár alacsony származásúakat, parasztlányokat (Siénai Szent Katalin, Szent Johanna) is mint hiteles szenteket, prófétai képességekkel rendelkező látnokokat elismerjenek. Az is igaz lehet, hogy a női szentség ilyen előretörése egyesekben félelmet keltett, a nők ilyen erős hatása és befolyása letörésére (is) született meg a boszorkányüldözés, ami elsősorban nőket célzott és érintett.¹⁵

Az Árpád-ház befolyását tehát kezdetben a dinasztiaalapító férfi királyszentek alakították és szilárdították meg, majd a női szentek vitték tovább, és tartották fenn. Az alakuló Európában a hagyományos arisztokrata erény most a látnok és prófétai képességekkel rendelkező, csodákat generáló nők által a dinasztikus befolyást a transzcendens irányába is kiterjesztette és erősítette.

Az Árpád-házi női szentek sokfelé ágazó hálózatot alkotnak, hiszen házasság révén sokfelé elkerültek, ilyenek: Skóciai Szent Margit (1047–1093); Árpád-házi Szent Piroska, Priszka, bizánci ortodox szent Irén néven (1080–1143); Prágai Szent Ágnes (1205–1282); Portugáliai (vagy Aragóniai) Szent Erzsébet, II. András (Endre) dédunokája, aki nevét is híres nagy-nagynénjéről kapta (1277–1336); lengyelországi Szent Hedvig (1373–1399). Ide sorolható Árpád-házi Szent Erzsébet (1207–1231) is, aki élete nagyobb részét töltötte Tübingiában, Szent Kinga (1224–1292), akinek még szentté avatása is Lengyelországban történt, és aki egyébként Boldog Jolán (1235/39–1298: őt Kinga nevelte, ezért ő is Lengyelországban élt) és Szent Margit

(1242–1270) nővére. Ezeknek a nőknek nagy része férjhez ment, majd megözvegyülve kolostori életet élt (olyan is volt, aki szüzi házasságban élt férjével), vagy eleve zárdában töltötte életét. Mindenikük történetét nem eleveníthetjük itt fel, ezért a két legismertebbről ejtünk néhány szót.

Időben első Szent Erzsébet. A követendő női példát emeli ki vele kapcsolatban Sík Sándor is, ilyen címen írt ugyanis róla: *Szent Erzsébet: női eszmény*. Az írás első bekezdése jól tükrözi a 20. század eleji közfelfogást az Árpád-házi szentségről, a férfi és női eszményről: „Az első árpád-házi szentek hatalmas királyi alakjai után: Szent Erzsébet új világ, új szépség, új mélység. István, Imre, László: országintéző, nemzetalkotó nagyok, Erzsébetet legszívesebben úgy emlegeti a keresztény világ, mint a *kedves* Erzsébetet. István, Imre, László: a magyarság nagy célkitűzői, a magyar lélek nagy útmutatói, Szent Erzsébetről a legenda szerint születésekor megjövendöli az erdélyi varázsló, Klingsor, hogy vigasztalására lesz a föld minden népének. Szent László a férfiúi eszmény legszebb példája: Erzsébet a női eszmény megtestesülése.”¹⁶

Erzsébet történetére Szabó Magda egy, a Bánk bán margójára írt esszében csodálkozik rá, hiszen a Katona-darabban nagyon negatív színben feltűnő Gertrudis – és II. Endre – lánya volt. „Ki tudja, milyen volt a meráni Gertrúd, hisz mindörökre úgy kell hogy rögzüljön, ahogy Katona ábrázolta. [...] Gertrúd, a meráni, a saját rokonait is agyonbecézte, ez lett vesztének egyik oka is, hogy szerethette hát a saját fiát-lányát, milyen tündér gyerekkora lehetett mellette annak a parányi szentnek és annak a későbbi nagy királynak. [...] elhültem, mikor végre tételszerűen megtudtam, mit vitt magával Erzsébet, és elhülhetett az egész türingiai társaság is, amikor a kislányt és hozományát kipakolták: egy kincstár utazott nászajándékképpen a négyéves gyerekekkel, elképesztő fejedelmi vagyon.”¹⁷

Nemzetközi hírneve neki a legnagyobb, hol Elisabeth von Thüringia, hol Elisabeth of Hungaria néven ismerik. Életmódja, rangja is inkább lehetővé tette, hogy „nemzetközi” kapcsolatai legyenek, hiszen uralkodó volt, nem kolostorban élt. Naprakészen ismerte a kortárs spiritualitást, Assisi Szent Ferenc mozgalmát, és ehhez az irányzathoz, Szegénység Úrnő követőjéhez csatlakozott. Bár vannak, akik mindezt gyóntatója, az öt drákói szigorral irányító Marburgi Konrád számlájára írják, a valószínűbb az, hogy Erzsébet éppen ilyen hajlamai miatt fordult ebbe az irányba, s vállalta később a lelkivezetőjének való teljes engedelmességet. Mindenképpen rendhagyó élettörténet és egyéniség sejlik fel a korabeli életrajzok minden sematikus vonása, illetve a későbbi, sokszor édeskés ábrázolásmód mögött: egy aszketikus hajlamú, szegénységre vágyó, ugyanakkor férjébe végtelenül szerelmes fiatal nő, aki lovagol, a kor szokása ellenére férjével egy asztalnál étkezik (és olykor semmit sem eszik, mert böjtöl), a templomban uralkodói jelvényeit Jézus lába elé teszi, éjjel férje mellől felkel imádkozni, betegeket ápol a palotában, stb. Érdekes külön tanulmány tárgya lehet kultuszának a századok során való alakulása, illetve a róla írt irodalmi és vallásos művek nyomán kibontakozó Erzsébet-kép.

Kortársai ismerték és tisztelték, hivatkoztak rá: Magdeburgi Mechtild, a látnok begina Isten kinyilatkoztatásából úgy tudta, Erzsébet egyrészt „igen messzire jutott a szentségben”, másrészt ő hírnök volt, aki „a szívtelen nőkhöz” küldetett, „akik kastélyaikban ülve szabados életet élnek, gőgös felfuvalkodottságukban állandóan a hiúság légkörében éltek, s ezért egyenesen a pokol mélyére kellett volna leszállniuk. Erzsébet példáját több nő követte, jóakarata vagy képessége szerint.”¹⁸ – Éppen európai ismertsége játszhatott közre abban, hogy korai halála után alig négy évvel már szentté is avatták. Legkisebb lányát, akit saját anyjáról nevezett Gertrúdnak, premontrai apácákhoz adta nevelésre, a kislány ott cseperedett fel, és a kolostort el sem hagyta többé, apátnő lett, majd boldoggá avatták: VI. Kelemen pápa 1311-ben a ko-

lostor számára engedélyezte tiszteletét, majd 1729-ben ezt az egész premontrei rendre kiterjesztették.¹⁹

Erzsébet unokahúga, Margit a másik szentté avatott Árpád-házi nő. Élete legalább annyira ismert számunkra, mint nagynénjéé, bár sokkal eseménytelenebb, hiszen mivel őt szülei engesztelésül Istennek ajánlották, kiskorától zárdában nevelkedett, és azt később saját akaratából választotta élete teréül akkor is, amikor lehetősége lett volna a kolostort apja módosult terve értelmében dinasztikus érdeket szem előtt tartó házasságra váltani. Margit a kor vezeklő jámborságának megtestesítője, de magyarországi elzártsága okán is európai léptékben kevésbé volt ismert korában, tiszteletét csak 1789-ben engedélyezték hivatalosan, s végül 1943-ban avatták szentté.²⁰ A Margitot megjelenítő irodalmi művek közül a legismertebb Gárdonyi Géza *Isten rabjai* című regénye, de az alázatos királylány alakját mások is megörökítették. Köréje kevesebb édeskés mellékízü interpretáció fonódott, de azért a Margit-féle szentségmodell befogadástörténete és (re)interpretációja is külön írást kíván. Érdekes megemlíteni egy időben közeli írást, Lackfi Jánosét, az ő kortárs misztikájának, amelyet Szabó T. Anna objektív misztikának nevez,²¹ is része a Margit-kép – mint női szent egyetlen a költő által versciklusban bemutatandónak választott öt között –, és ikonikus a *Szent Margit legendája* című ciklus kép-képmás-Isten vonatkozása: „Bosszantóim egyike tiltott / tárgyat tükröt tartott / élém ma / Mindig szerettem volna / ilyen egyénületlen arcot / mintha elmosódva / az idő fölé hajolna”²² – „...az arc megragadhatatlanságára, az ikon személyfeletti, önmagán túlmutató mivoltára hívja fel a figyelmet” – mondja értelmezője.²³ Az „egyéniületlen” itt nem az egyéniség hiányát jelzi, hanem a szentségnek azt a misztikus odaadottsági mozzanatát, amely Szent Margitra jellemző, amellyel az „én” önként olvad, oldódik fel az egészben, a létben. A keleti egyházi ikontipológia értelmében az egyén arcán átragyog a mindenség, vonásai nem egyediségét, hanem Isten mindent magába foglaló egységét jeleníti meg. Ez az a fajta szentség, amelyet az írás elején kiválasztottságnak nevezünk, mégpedig olyan kiválasztottságnak, amely az Istennek lefoglaltság állapotát jelenti.

■ JEGYZETEK

1. Részlet a *Misekönyv* III. eukarisztikus imájából.
2. *Magyar Katolikus Lexikon*, forrás: <http://lexikon.katolikus.hu/S/szentek.html> (letöltés: 2016. 06.05.)
3. André Vauchez: *Between Virginity and Spiritual Espousals: Models of Feminine Sainthood in the Christian West in the Middle Ages*. *The Medieval History Journal* 2, 2 (1999) 349.
4. Gábor Csilla – Knecht Tamás – Tar Gabriella Nóra: *Árpád-házi Szent Erzsébet*. Magyar–német kultúrkapcsolatok Kelet-Közép-Európában. Verbum, Kvár, 2009.
5. Dümmerth Dezső: *Az Árpádok és a magyar szent-kultusz kialakulása*. Junior, Bp., 1989. 11.
6. Lásd erről Gábor Csilla: *Szentek történetei a 17. század magyarországi katolikus prédikációirodalmában bevezetése*. In: Uő: *Laus et polemia*. Magasztalás és vetekedés középkor- és kora újkor szövegtípusokban. Debreceni Egyetemi Kiadó – Bolyai Társaság Egyetemi Műhely Kiadó, Debrecen–Kvár, 2015. 85–86.
7. Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. Szentek csodái és szenvedései. Helikon Kiadó, Bp., 1990.
8. Klaniczay Gábor: *Legends as Life-Strategies for Aspirant Saints in the Later Middle Ages*. In: Hofer T.–Niedermüller P. (editors): *Life history as cultural construction/performance*: Proceedings of the 3. American-Hungarian Folklore Conference held in Budapest, 16–22. Aug. 1987. Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoport, Bp., 1988. 80–117.
9. Györfly György: *István király és műve*. Gondolat, Bp., 1983².
10. Klaniczay: i. m. 88.
11. Kristó Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1983.
12. Jane Tibbets Schulenburg: *Sexism and the Celestial Gynaecium*. *Journal of Medieval History*, vol. 4. November–June, 1978. 117–133.
13. Vauchez: i.m. 350.
14. Uo.
15. Vauchez: i.m. 358–359.
16. Sík Sándor: *Szent magyarság*. Hat rádióbeszéd az Árpád-házi szentekről, Bp., 1936. Forrás: www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/magyar/sik_s/sik_ossz/html/szmagy5.html (letöltés: 2016. 06. 01.)
17. Szabó Magda: *A meráni fiú*. In: *Kívül a körön*. Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1980. 434, 451.
18. Magdeburgi Mechtild: *Az Istenség omló fényárja*. In: Puskely Mária: *Ezer év misztikájából*. Szent Gellért Kiadó, Szeged, 1990. 96–97.

19. <http://www.katolikus.hu/szentek/1113-195.html> (letöltés: 2016. 06. 01.)
20. <http://www.katolikus.hu/szentek/0118.html> (letöltés: 2016. 06. 01.)
21. <http://szabotanna.com/irokrol-koltokrol/magasan-lackfi-janos-ot-seb-belvarosi-konyvkiado-2000/>(letöltés: 2016. 06. 05.)
22. Lackfi János: *Öt seb*. Versek, Szent István Társulat, Bp., 2016. 94. (Első megjelenés: 2000)
23. Hernádi Mária: „valaki megrajzolta útjainmat” Hagiográfia képekben, in Lackfi János: *Öt seb*, 109.

■ TOVÁBBI IRODALOM

- Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium*. I–II. Bp., 1977.
Barna Gábor (szerk.): *A szentisztelet történeti rétegei és formái Magyarországon és Közép-Európában*. A magyar szentek tisztelete. Néprajzi Tanszék, Szeged, 2001.
Peter Brown: *A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben*. Atlantisz Kiadó, Bp., 1993.
Diós István: *A szentek élete*. I. Bp., 1984; II Bp., 1988.
Dümmerth Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Bp., 1977.
Magyar Zoltán: *Szent István a magyar kultúrtörténetben*. Bp., 1996.
Magyar Zoltán: *Szent László a magyar néphagyományban*. Bp., 1998.
Magyar Zoltán: *Szent István a néphagyományban*. Bp., 2000.
Magyar Zoltán: *A keresztény Európa szellemi gyökerei*. Az öreg földrész hagiográfiája. Kairosz Kiadó, Bp., 2006.
Puskely Mária: *Virágos kert vala híres Pannónia*. Példaképek a magyar múltból. X–XVII. század. Bp., 1994.
Török József: *A magyar föld szentjei*. Ecclesia–Korda Kiadó, Kecskemét, 1997.

LIVIU JITIANU

SZENT ÉS SZENTSÉG A KATOLIKUS EGYHÁZBAN

Szent – szakralitás – szentség

■ A *szent* (héb. kados, gör. αγός, lat. sacer/sanctus) fogalma a vallásokban eredetileg a „megfoghatatlan”, az emberi akaratnak „elvont” önmagát feltáró, hatalommal manifesztálódó valóság leírására válik. ¹ Az ember a vele való találkozásban mind létében, mind akaratában a teljes kiszolgáltatottágot éli meg (*mysterium tremendum et fascinans*). ² A szent ugyanis mint tapasztalatfölötti erő (*mana*) vagy hatalom (*orenda*) mutatkozik meg.

Annak ellenére, hogy a szent mentén elkülönítünk szentet és profánt, tisztátalant és tisztát, ezen elválasztó minősítések mégsem teszik lehetővé a szent definícióját. A szent meghatározhatatlan szellemi erő, amelynek eredete, itt-léte vagy esetleges személy volta nem körvonalazható. ³ Lehengető erejével és kiszámíthatatlan (paradoxális) megnyilvánulásával megelőzi a leíró nyelvi adottságokat (nyelv előtti, kimondhatatlan).

Megnyilvánulásának helye a kozmosz vagy maga az ember, aki az anyagtalan szentet különböző helyeken (szent helyek, oltárok), személyekben (szakrális figurák), eseményekben és cselekményekben (ünnepek, eskü, rítusok) igyekszik megközelíteni. Az isteni valóság (*numenon*) feltárja önmagát (*teofánia*, *hierofánia*, *ontofánia*), az ember pedig – aki hódolattal közeledik hozzá – ebben a találkozásban élete értelmét véli felfedezni (a szent perspektívája), és ennek megfelelően megváltozik magatartása (tisztulás, önmegtartóztatás, áldozat, hallgatás, előírások, tabuk). ⁴

A szent leképződése a szakrális világ. A *szakrális*, a fentiek mentén, elsőként *deszcendens* (alá-

Helyüket keresve az üdvtörténetben azt kell látnunk, hogy a kereszténység első évszázadaiban és a középkorban is a szenteknek „konkrét hatóerőt” tulajdonítottak.

szálló) valóság: a hatalommal manifesztálódó szent világba lépése mentén formálódik. A láthatatlan materiális kéznyoma, evilágivá válása, anélkül, hogy az ennek börtönévé válna. Másodjára, állítható, *aszcondens* (felszálló, felemelkedő) elmozdulás: a materiális valóság szentséggé, az anyagi világ (és benne az ember is) metafizikai üzenethordozóvá válása.

A szakrális kommunikáció⁵ olyan vallásos tér alaktani leképzésére vállalkozik, amelyben lehetőség adódik az oda érkezőnek kitekintést kapni az önmagát feltáró isteni valóságra, mégpedig úgy, hogy a transzcendensre tekintve önmagával is találkozik. Ennek értelmében a szent megtapasztalása elsőként *közvetlen* valóság: a *közvetlenség* a szakrális tapasztalat kezdetén áll.

A *kommunikáció* – ebben a kontextusban – egy időben *ad extra* mozdulat: a kimondhatatlan belső tapasztalatának kivetítésére vállalkozik, és *ad intra* jelenség: a tapasztalat részeseit integrálja, a szent köré gyűjti, és közösséggé formálja. A lét konkrét adottságában tárta fel önmagát a szent, és ebből a tapasztalatból, valamint az ebből forrászó biográfiai narratívából táplálkozik a „szent” terének közössége. A közösség tehát a szakrális tapasztalat záradéka. Bármilyen életter szakralitása ugyanis ebben áll: a szent manifesztációjának közösségre (is) rendezett re-kreálása. A megszülető rítusok⁶ az önmagát hatalommal feltáró „szent”-hez való közeledés és a vele való tapasztalat folyamatos „megélésének” történése. A beszélő transzcendencia materiális alakzatai képezik a szakrális világ szótárát, melyek szavai a szent informatív és performatív jelzői a világ profanításában, „szimbólumok” a kimondhatatlan kimondására, hidak a forma és forma nélküli között. A szakrális történet ezért leginkább az „ikon” fogalomban fogható meg: a látható és láthatatlan kereszteződése, „ablak” (helyesebben: ablak-keret), amely lehetővé teszi két „létforma” találkozását: annak, ami „van” (örökkévaló), és annak, ami „történik” (véges, teremtményi). Beszélhetnénk kölcsönös integrációról is, hisz a találkozás „pillanatában”, a materiális világ, melynek létét a „Van” világba lépése konstituálja, a megistenülés lehetőségét kapja, míg az örökkévaló a materiális világ (kiemelten az ember) tapasztalatával gazdagodik.

A bibliai hagyomány a héber melléknév értelmezését: *qados* (melynek gyöke *qd* = elkülöníteni, elválasztani) az Izajás 6,3-ra vezeti, és Isten olyan kizárólagos tulajdonságáról (isteni attribútumok, predikátumok) beszél ennek kapcsán, ami az emberben a méltatlanság, a tisztátalanság érzését kelti. A fogalom Izajás prófétánál sajátos kontextusba kerül, ugyanis paradoxális állapotot körvonalaz: az abszolút Isten Izrael népével kötött szövetségét idézi. Isten szentségével szemben áll a választott nép bűnössége. Isten szentsége igazságosságában (Iz 5,6), mindenhatóságában (Iz 40,25), teremtő hatalmában (Iz 41,20) és megváltó akaratában (Iz 41,14) nyilvánul meg. Ezen szentség árad ki a bibliai tanúságtétel szerint Izrael egész népére (Ex 19,6).

Az Újszövetség szentfogalma, a hagiosz, (gyökere: *αγιος* = visszafogottan tiszteletteljes lenni) – kiemelten a Lukács-irodalomban, a rómaiaknak, az efezusiaknak és a zsidókhöz írt levelekben fordul elő. Elsősorban a Szentlélek működésével kapcsolatosan, ami eredményeként a Krisztus-követők is szentté válnak (1Tesz 4,3, Róm 6,9, 1Pét 2,9).⁷ Beszélhetünk ebben az összefüggésben a szent impertívuszáról: meghívás, krisztusi követelmény.

Ellentétben a vallásfilozófiai megközelítéssel, a Bibliában nem a numinózus megtapasztalása vagy pedig az ember transzcendens irányultsága kerül előtérbe, hanem Izrael történelmi Isten-tapasztalatára találunk utalást. Az önmagát a konkrét történelemben feltáró Isten meghívja az embert az Ő belső életébe (Gal 4,4, Róm 8,15.29, Jn 1,1 skk.). Az ember életének célja „Isten közvetlen, színről színre való látása”.⁸

■ A szentség az Egyház önmeghatározása szerint lényegi meghatározó jegyei közé tartozik: az Egyház *egy, szent, apostoli és katolikus*. A II. Vatikáni zsinat (1962–65),⁹ amikor a szentség fogalmáról értekezik,¹⁰ ezt elsődlegesen úgy látta, mint Isten által az embereknek felkínált ajándékot. Isten örök üdvözítő tervének tartja a kiválasztás gondolatát, amely alapján meghívás az Ő isteni életébe (Ef 1,3-6). Az Egyházzal szembe fordított dogmatikus konstitúció – *Lumen Gentium* / A népek világossága¹¹ – Isten ingyenes szeretetében látja ezt a meghívást megalapozva.¹² Maga a szentség Isten lényegének kiáradása. Nem beszélhetünk éppen ezért a szentség emberi megalapozottságáról (a szentség nem a voluntarizmus eredménye, kegyelmi/ ajándék jellege mindig megmarad). Elsődlegesen Isten hatékony a szentség háztartásában.¹³ A szentség *krisztológiai* dimenzióját hangsúlyozza a zsinat: Isten örök üdvterve Jézus Krisztusban – aki a tökéletesség ősképe¹⁴ – valósul meg.¹⁵

Isten gyermekeinek, emeli ki a zsinat, *hívása* a szentség.¹⁶ A *Lumen Gentium* ebben az összefüggésben elsősorban a szentség közösségi oldalát emeli ki (ekleziológiai dimenzió).¹⁷ Isten népének („szent”, „királyi” nemzet), eleven „organizmusként”¹⁸ feladata „szorosán” összetartoznia a Szentlélekben,¹⁹ és „kitartani a szeretetben”.²⁰

A szentség mégsem jelenti az egyház és tagjai *objektív* szentségét. Az egyház ugyan „feddhetetlenül szent”²¹, ő maga minden szentség forrása (összszentség), mégsem beszélhetünk kiteljesült szentségéről. A szentség dinamikus jellegű, *eszkatológiai* természetű.²² Ezért hangsúlyozza a zsinat a folytonos megújulás szükségességét.²³ A megújulás folyamatos igen-mondás Isten meghívására. Az egységesen²⁴ megcélzandó szentség – a zsinat a meghívás univerzalitásáról beszél, és ehhez kapcsolta „egyetemes papságról”²⁵ – a Krisztus-követők „apostoli” feladata.²⁶ A munka,²⁷ az egész élet felajánlása,²⁸ a világ dolgainak helyes kezelése,²⁹ a létállapotok (család, özvegyi állapot, fiatalság, fizikai munka, betegség),³⁰ az egyházzszolgálat³¹ Istenhez emelése. Mindennek garanciájaként a karizmák³² és az isteni tanácsok szolgálnak (a szentség pneumatológiai dimenziója).³³ Ezáltal valósul meg az, hogy az egyház arcán visszatükröződik az Örökkévaló szentsége.³⁴

A szentek tisztelete

■ A szentek tisztelete jelentős helyet tölt be a katolikus hitéletben.³⁵ Igaz ugyan, hogy a mai vallásos életben valamelyest csökkent a vonzerejük, kultuszuk, és gyakran mágiikus beütéseket is észlelhetünk e területen. Mégis a Krisztus-követés biográfiájában az imitatio Christi – hozzá hasonlítani nem az utánzás vagy különböző normák betartásában, hanem a személyes létben – hangsúlyos szerepet kap.

Helyüket keresve az üdvtörténetben azt kell látnunk, hogy a kereszténység első évszázadaiban és a középkorban is a szenteknek „konkrét hatóerőt” tulajdonítottak.³⁶ Meggyőződésük volt, hogy életükben, különösen a vértanúság aktusában maga Krisztus volt jelen.³⁷ Nem csupán életvitelük, erényes életük volt vonzó, előtérbe sokkal inkább közbenjáró szerepük került.

Az első századokban a szentség kizárólagos típusa a vértanú volt.³⁸ A vértanúság „mennyei születésnapja” került be a liturgikus ünneplések lüktetésébe.³⁹ A szent vértanú tisztelete lokális kötődésű, közbenjárásuk a helyi közösség számára releváns. A vértanúk sorát egészítik ki a hitvallók (*confessorok*),⁴⁰ az aszkéták és szent püspökök (IV. sz.) listája. A 10. századtól találkozunk szent lovagokkal és nemesi származású szentekkel.⁴¹

A szentek kultusza az ezredforduló után lényegesen megváltozik. Lokális jellegük univerzalizálódik (a szentek tisztelete az Egyház egészében) és ugyanakkor cent-

ralizálódik is (a pápa kompetenciája a szentté/boldoggá avatás). A trienti zsinat szabályozza a szentek tisztelét.⁴² Kiemeli, hogy „jó és hasznos” a szentek közbenjárását kérni, de rámutat arra, hogy minden isteni ajándék Istentől, az ő Fián keresztül érkezik.⁴³ Ereklýéiket, képeiket tisztelni lehet, és ez nem „istentelenség”.⁴⁴ A II. Vatikáni Zsinat a Tridentinum örökén tanítja, hogy a szentek tisztelete (*cultus duliae*) nem áll szemben Isten imádatával (*cultus Iatriae*).⁴⁵

Vicomte de Vogué,⁴⁶ P. A. Sorokin⁴⁷ és Alban Butler⁴⁸ szerint a szentek tisztelétének „folyama” a 19. századra mintha elapadt volna. Ezzel szemben állítja Pierre Delooz, statisztikai adatokat hozva bizonyítékkul,⁴⁹ az elmúlt kétszáz évben ismételten megnőtt a szentek/boldogok kultusza. Megváltozott ugyan a „szent” optikája, vertikálitása horizontális síkra került: emberközelibbé vált.⁵⁰ 993–1960 között a pápa 334 személyt avatott szentté: 993–1800 között 176, míg 1801–1960 között 158 szenttéavatásról tudunk. 1662–1800 között 62 boldogot avat az Egyház, majd a rákövetkező másfél évszázadban (1801–1960) 1134-et.

A szentek/boldogok számát nézve az vehető észre, hogy az elmúlt kétszáz évben határozottan megnőtt a vértanuk száma.⁵¹

Szentté avatás ideje	Vértanú szentek	Nem vértanú szentek	Összesen
993–1800	18	158	176
1801–1960	61	97	158
Összesen	79	255	334

Boldoggá avatás ideje	Vértanú szentek	Nem vértanú szentek	Összesen
1662–1800	22	40	62
1801–1960	998	136	1134
Összesen	1020	176	1196

A látható magas szám a kollektív boldoggá avatásoknak köszönhető. Például 1867-ben egyszerre 205 (japán vértanúk), 1926-ban 191 (a francia forradalom áldozatai), 1929-ben 136 személyt (az angol forradalom áldozatai) avattak boldoggá. Mindezt elősegítette a megkönnyített eljárási folyamat.

Érdekes látni azt is, hogy a jelzett időszakban megszűnik a szentek kultuszának eurocentrizmusa.⁵² A kanonizáltak, illetve boldoggá avatottak között találunk 120 japánt, 107 vietnait, 89 koreait, 75 kínait is.

Szentté avatás ideje	Olaszo.	Franciao.	Spanyolo.	Németo.	Anglia	Más	Össz
993–1800	60	31	22	17	9	37	176
1801–1960	53	35	16	3	2	49	158
Összesen	113	66	38	20	11	86	334

Ami még inkább szembeszökő, az az a tény, hogy növekvő tendenciát mutat a szentté avatott nők száma.⁵³

Szentté avatás ideje	Férfiak	Nők	Összesen
993–1800	151	25	176
1801–1960	120	38	158
Összesen	271	63	334

Még markánsabb ez a jelenség a boldoggá avatások esetében:⁵⁴

Boldoggá avatásideje	Férfiak	Nők	Összesen
1662–1900	371	42	413
1901–1960	579	204	783
Összesen	950	246	1196

Ezek tükrében, a nők helyzetét tekintve, az elmúlt közel négyszáz év arról tanúskodik, hogy a „nők emancipációja” fontos helyet kapott az egyház történetében (is):⁵⁵

Oltárra emelés	Férfiak	Nők
17. sz.	2,4%	2,3%
18. sz.	3,9%	3,4%
19. sz.	34,9%	14,5%
20. sz.	58,8%	79,8%
	100,0%	100,0%

A fenti táblázatból egyértelműen kiolvasható a jelzett változás: míg a 17–18. században a növekedés a férfi és női szentek/boldogok számát tekintve szinte egyforma, a 19. században a férfiak száma nő meg kiemelten, a 20. század viszont egyértelműen a nők helyének, fontosságának megváltozásáról tanúskodnak.

Ezzel párhuzamosan az is megfigyelhető, hogy felértékelődött a laikusok, a világi Krisztus-hívők státusa is:⁵⁶

Szentté avatás ideje	Szerzetesek	Laikusok	Ismeretlen	Összesen
993–1800	145	25	6	176
1801–1960	223	28	7	158
Összesen	268	53	13	334

Még evidensebb ez a boldoggá avatások esetében:⁵⁷

Boldoggá avatás ideje	Szerzetesek	Laikusok	Ismeretlen	Összesen
1662–1800	60	2	-	62
1801–1960	713	420	1	1134
Összesen	773	422	1	1196

A szentek⁵⁸ felvétele az egyház liturgikus ünneplésébe⁵⁹ hivatalos elismerést igényel. Elsődleges szempont ebben a folyamatban az illető személy integrációja Krisztus (és az Egyház) misztériumába. Ehhez kapcsoltnak szerepet személyes érdemük és jelentőségük a katolikus lelkiségben. Nagyon sokáig viszont ennek nem volt konkrét szabályozása. A szentek kultusza és ünneplésük spontán módon született meg. A 13. századtól viszont a pápának alárendelt eljárás.

A liturgikus szabályokat tekintve különösen hármatot kell szem előtt tartani: (1) időbeli szabályozás: a szentek ünnep- és emléknapi normatíván adottak; (2) helyi szabályozás: ünneplésük kötődik azon helyhez, ahol el vannak temetve (sír hely, tiszteletükre felszentelt oltár, kápolna vagy templom – *dedicatio*). Erekljékük „fel-emelése” – *elevatio* –, átvitele – *translatio* – és eltemetése – *depositio* – mintegy kiterjeszti, megsokszorozza tiszteletük helyét); (3) liturgikus formulák: a szentek ünnepekor a szentmisében és a zsolozsmában (*lectio hagiographica*) „visszafogottan” kapnak helyet (*proprium sanctorum/commune sanctorum*), hangsúlyosabban különböző himnuszokban, aklamációkban, litániákban, hálaadó imákban, amikor is közbenjárásukért könyörgünk (*ora pro nobis*).

Az első dokumentált szentté avatás XV. János nevéhez kötődik, aki 993. június 11-én szentté avatta Ulrichot, Augsburg püspökét. 1234-ben IX. Gergely pápa szabályozza a szentté avatásokat.⁶⁰ Gergely pápa rendelkezése mentén születik meg a különbségtétel a „szent/sanctus” és „boldog/beatus” között. Az első évezredben nincs különbségtétel a „szent” és a „boldog” között. A mai gyakorlatban is teológiai tartalma mindkettőnek ugyanaz: ünnepélyes kinyilvánítása, hogy az elhunyt hősies fokban gyakorolta az erényeket (hitvalló), vagy pedig életét áldozta Krisztusba vetett hitéért (vértanú). A kettő közötti különbség abban áll, hogy a boldoggá avatás során az egyház *megengedi* az illető tiszteletét egy adott közösség számára (egyházmegye, szerzetesrend), a szentté avatás során pedig az egész egyház számára *elrendeli* hivatalos tiszteletét.

Végző szabályozást a kanonizálás V. Sixtus és XIV. Benedek pápák alatt kap. Sixtus rendelkezése szerint megváltozik az addigi szokásjog, melynek értelmében a pápa legitímálta a már meglévő szentkultuszt,⁶¹ és elrendeli Isten szolgáló erényes életének, példaképi életének felülvizsgálását⁶² (*Immensa Aeterni Dei* apostoli konstitúció, 1588. január 22.). Ezek lebonyolítása a Rítuskongregáció feladata lett. Rendelkezéseik részei lettek az 1917-es Egyházi Törvénykönyvnek. VI. Pál pápa 1969-ben (március 19.) a *Sanctitas clarior*⁶³ motu propriójában arra kérte a világ püspökeit, hogy a II. Vatikáni Zsinat szellemében kezeljék a szentté avatásokat.⁶⁴ A kanonizálás⁶⁵ (szentté és boldoggá avatás) folyamatát és liturgikus aktusát II. János Pál pápa a *Divinus perfectionis magister* apostoli konstitúcióban (1983. január 25.) szabályozta.⁶⁶ Kiegészítésként szolgál ehhez a „*Sanctorum Mater*” kezdetű instrukció (2007). XVI. Benedek pápa rendelkezése értelmében (*Novas dispositiones ad ritus Beatificationis seu Canonizationis pertinentium*, 2005. szeptember 29.) a boldoggá avatást a szentatya képviselője végzi (általában a Szentek Ügyei Kongregációjának a prefektusa). A mai gyakorlatban a boldoggá avatás abban az egyházmegyében történik, amely kezdeményezte az eljárást, hogy ezáltal is kihangsúlyozódjon az, hogy egy helyi kultusz engedélyezéséről van szó. A szentté avatást továbbra is a pápa végzi Rómában, kifejezve az egyház egyetemességét és azt, hogy a szentté avatás az egész egyházra vonatkozik.

A szentté avatás feltételezi a boldoggá avatást vagy a jelzett személy tiszteletének meglévő gyakorlatát (*beatificatio aequipollens: per viam cultus seu casus excepti*). Az első esetben a szentség bizonylata két csodát igényel, a másodikban pedig hármatot. A per⁶⁷ feltételei közé tartozott a hiteles életrajz (*vita*) elkészítése és a kanonizálandó személyhez fűződő csodák összegyűjtése a csodák⁶⁸ könyve (*liber miraculum*). A per

kezdeményezője – aki bárki lehet, a helyi püspök jóváhagyásával – (*actor*) a posztulátort bízta meg a per levezetésére, aki egy igazolható csoda és a helyi egyház vezetőjének megbízása mentén indítja a pert. A posztulátor feladata összegyűjteni minden lényeges információt és bizonyítékot az életszentség kapcsán. Az ügy képviselhetőségét a Szentszékhez juttatja. A Szentek Ügyeinek Kongregációja engedélyével (*Litterae Remissoriales*) áll össze az egyházi bíróság, amelynek tiszte a per kivitelezése. A helyi szakasz után a szentszékhez kerül a percsomag, a csodák igaz voltának kivizsgálása. A posztulátor munkáját a kinevezett *relator* felügyeli. A régi háromlépcsős utat: *congregatio antepreparatoria*, *preparatoria*, a Kongregáció általános gyűlése, ma egy szakbizottság intézi (9 teológus, 7 bíboros), amelynek pozitív elbírálására (*Decterum* – ami nyomán *Isten szolgája* már a *Tiszteletreméltó* címet viselheti) összeáll a *Compendium* (az ügy foglalata) és a *Litterae Decretales*, amelyek értelmében: *tuto procedi posse ad sollemnem canonizationem*, azaz a végső beleegyezés a szentté avatásra. A szentté avatás ünnepélyes meghirdetése liturgikus aktusban (szentmise) történik.⁶⁹

A szentté avatási per végén a pápa ünnepélyesen kihirdeti, hogy Isten szolgálói vagy szolgálói „Krisztus példáját” rendkívüli módon követték, és a „mennyeik országaért” véréket ontották (vértanúk), vagy hőiesen megvallották hitüket (hitvallók). Istenhez való hűségük és a kegyelmi életből való gyümölcsöző életük jutalma a kanonizálásuk. Bennük az Egyház Isten Lelkének hatékonyságát hangsúlyozza, és példájukkal igyekszik megerősíteni a hívő embereket, akiknek a szentek példaképei és közbenjárói.⁷⁰

■ JEGYZETEK

1. Ansgar Paus: *Heilig, das Heilige* szócikk. In: ³LThK 4, 1267–68. A „szent” leírására nem csupán a vallások vállalkoznak. A kortárs tudományos színpadon számos szentvariációval találkozunk. Ugyanis tárgya lett vallásfilozófiának (B. Welte, R. Schaeffler), a filológiának, a nyelvtudományoknak, az etnológiának (N. Söderblom), a tapasztalati pszichológiának (W. Wundt), a fenomenológiának (G. van der Leeuw, M. Scheler, F. Heiler) és a szociológiának is (É. Durkheim, M. Weber).
2. A kérdés részletes felvezetése R. Schaeffler: *A vallásfilozófia kézikönyve*. Bp., 2003. 21–24. A vallás ebben az összefüggésben a „természet és a társadalom jelenségeinek tudomány előtti értelmezésére és magyarázatára szolgál”. Uo. 21. A vallásos képzetek bizonyos érzelmi tényezők hatásának tudhatók be, amelyek közül elsősorban említendő a félelem – emeli ki Schaeffler. A vallásfilozófia „újfajta” félelemfaktorként említi a bűnösség tudatát és az olyan lelki sérüléseket, traumákat, amelyek szorongásokat, (gyakran illuzórikus) reményeket és ezzel párhuzamosan az igazságtalanság és elkeseredés által táplált bosszúvágyat (amint azt Nietzsche látta): F. Nietzsche: *Adalék a morál genealógiájához*. Ford. R. Török. h. n. 1996. 29–30.) szűlnek, amelyek nyomán vallás keletkezik. A vallásos/szent jelenség *tremendum* és *fascinans* elemeihez Előd István: *Katolikus dogmatika*. Bp., 1978. 35. A vallási élményben „kétarcúnak mutatkozik Isten: dőbbenet és féltartózkodást kiváltó (*tremendum*) és ugyanakkor vonzó, sőt elbűvölő (*fascinans*) az arca”.
3. Kivételt képeznek a kinyilatkoztatott vallások, melyek a szent személyes jellegét állítják, ennek mentén gyakran a szentnek antropológiai vonásokat (antropomorfizmusok, antopatizmusok) tulajdonítanak.
4. A kérdés rövid foglalathoz: Wolfgang Gantke: *Heilig, das Heilige. Religionsphilosophisch*. In: ³LThK 4, 1268–71. Tágabb felvezetéssel találkozunk t. k. Marcel Mauss: *Szociológia és antropológia* kötetében (Bp., 2004), különösen a kötet első részében: *A mágia általános elméletének vázlata* (51–191.).
5. A szakrális kommunikáció nehézségeiről, illetve ismert lehetőségeiről, mint naturalizmus (= kommunikáció mint interaktív zárt rendszer), a Szent Másik (nonkommunikatív agnoszticizmus) és az istenhit (önfeltáró, revelatorikus alapú kommunikáció): Quentin J. Schulze: *Az „Isten-probléma” a kommunikációkutatásban*. In: Korpics Márta – P. Szcizl Dóra (szerk.): *Szagrális kommunikáció*. Bp., 2007. 39–54.
6. A rítusokról A. Belliger –D.J. Krieger (szerk.): *Ritualtheorien*. Wiesbaden, 2006; V. Turner: *Das Ritual. Struktur und Anti-Struktur*. Frankfurt – New York, 1989; A. Hahn et al.: *Antropologie des Kults*. Freiburg, 1977. E rítusok, különösen azok, melyek az élet fordulópontjai kísérőjelenségei: *rites de passage* (A. van Gennep – K. Schomburg – S. M. Schomburg-Scherff: *Übergangsriten*. Frankfurt, 2005) a keresztény kultúrán felőtt Európában a keresztény egyházakhoz kötődnek. Egy bizonyos fokú rítusmonopolról is beszélhetnénk, még akkor is, ha ezek a rítusok végső soron nem is az egyházak, hanem az emberiség köztulajdonát képezik. A vallásos jelenséggel foglalkozó tanulmányok rámutatnak arra, hogy az emberek igénylik a rítusokat. Leginkább persze a vallásosak, de még az önmagukat nem vallásosnak mondók, sőt még az ateizmusra hajlók is. P.M. Zulehrner: *Wenn selbst Atheisten religiöse Riten wünschen*. In: A. Gerhards – B. Kranemann (szerk.): *Christliche Begräbnisliturgie und säkulare Gesellschaft*. Leipzig, 2002. 16–24.
7. Hans-Winfried Jungling: *Heilig, das Heilige. Biblisch-theologisch*. In: ³LThK 4, 1271–73.
8. H. Denzinger – P. Hünermann: *Enchiridion symbolorum, definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum*. Freiburg–Basel–Wien, ³1998. = DH 1001, 1306.

9. A zsinat dokumentumairól *A II Vatikáni zsinat dokumentumai. Szerk. Diós I. Bp., 2000.*
10. Paul Chochois: *Die Lehre des II Vötkanischen Konzils über die Heiligkeit.* In: Jean-François Six – Roger Schulz – Henri de Lubac: *Heilige gestern. Heiligkeit heute.* Wien–Linz–Passau, 1966. 190–218. A Lumen gentium 5. fejezete kiemelten ennek a témának szentelt. Lásd Marianne Schlosser: *Berufen zur Heiligkeit. Anmerkungen zum 5. Kapitel von Lumen gentium.* In: J.-H. Tück: *Erinnerung an die Zukunft. Das Zweite Vötkanische Konzil.* Freiburg–Basel–Wien, 2012. 283–302. A *Lumen gentium* az Egyháznak szentelt zsinati dokumentum. Az első fejezet: „Az egyház misztériumáról” szorosán kapcsolódik a 8. fejezethez, ami „Máriának” szentelődik, a 2. fejezet: „Isten népéről” összefügg a 7. fejezettel: „Eszkatológiai beteljesedés”. A 3. fejezet: „Az Egyház hierarchikus szerkezetéről” a 4. fejezethez kapcsolódik, ami a „laikusokról” szól. A jelzett szerkezetről Gérard Philips: *Die Geschichte der dogmatischen Konstitution über die Kirche „Lumen Gentium”.* In: *Das Zweite Vötkanische Konzil. Konstitutionen, Dekrete und Erklärungen, Kommentare.* In: *LTk Erg.-Bd. 1,* 152.
11. A *Lumen Gentium* keletkezéséről lásd G. Baraúna (szerk.): *De Ecclesia. Beiträge zur Kirchenkonstitution „Über die Kirche” des Zweiten Vötkanischen Konzils I.* Freiburg, 1966 gyűjteménykötetének két jelentős tanulmányát: B. Kloppenburg: *Abstimmungen und letzte Änderungen der Konstitution.* 106–139; C. Moeller: *Die Entstehung der Konstitution, ideengeschichtlich betrachte.,* 71–105. A konstitúció szövegtörténetéhez G. Alberigo – F. Magistretti: *Constitutiones Dogmaticae Lumen Gentium Synopsis Historica.* Bologna, 1975. Jelentős kommentárokkal látják el: A Grillmeier, F. Klostermann, K. Rahner, J. Ratzinger, O. Semmelroth, H. Vorgrimler, F. Wulf. In: *LTk Ergänzungsband I P. Hünemann: Theologischer Kommentar zur dogmatischen Konstitution über die Kirche Lumen Gentium.* In: P. Hünemann – J. Hilberath: *Herders Theologischer Kommentar zum Zweiten Vötkanischen Konzil II Freiburg 2004,* 263–582.
12. *Lumen Gentium 2.*
13. LG 4. Szentírási hivatkozások: Róm 8,15, Gal 4,6, 1Kor 2,9.
14. LG 40. Jézus minden szentség megvalósítója (LG 3), belőle forrászik minden isteni ajándék és kegyelem, ó a „forrás” és a „fej” (LG 50).
15. LG 3.
16. A zsinat tanítása mentén a szentség értelmezéséről ír Gustave Thils: *Christliche Heiligkeit heute. Bewahrung des Glaubens im täglichen Lebens.* München, 1967.
17. LG 9.
18. LG 8.
19. NA (*Nostra Aetate*) 4.
20. LG 14.
21. LG 39.
22. LG 65.
23. LG 4 és 8.
24. LG 40–42.
25. LG 10.
26. AA (*Apostolicam Actuositatem*) 2,6,19,20,26,31.
27. LG 31.
28. GS (*Gaudium et spes*) 24.
29. LG 35 és AA 2.
30. LG 41.
31. LG 37.
32. LG 4,5,42.
33. LG 42,44,45.
34. LG 1.
35. A katolikus egyház szentjeit, ill. ezek tiszteletét határozottan el kell különítenünk a vallások hőseinek, mítikus figuráinak, kiemelkedő személyeinek a tiszteletétől. A katolikus hagiográfia értékes széletét mutatja be Puskely Mária: *A keresztény Európa szellemi gyökerei. Az öreg földrészt hagiográfiája* (2004). Puskely Európa társ-védőszentjeit, majd a Római Birodalom, Délkelet-Európa, a szláv térség, a kaukázusi, Nyugat-, Közép- és Észak-Európa szentjeit sorakoztatja fel, országokra lebontva. A könyv bibliográfiájában felsorolja a hagiográfiai gyűjteményeket is.
- A buddhizmus is ismeri (Theravada Buddhizmus) az elhunyt szentek, valamint Buddha ereklyéinek tiszteletét. A hinduizmusban is találkozunk számtalan saddus-sal és zogin-nal. A Mohamedanizmus is beszél csodatevőkről, példás személyekről (wali), akik alávetik magukat Allah akaratának, és akik közbenjáróként vannak jelen a moszlimok életében.
36. André Vauchez: *Die Wirkkraft der Heiligkeit.* 12–28. In: Six–Schulz–Lubac: *Heilige gestern. Heiligkeit heute.* Itt: 13.
37. Tertullianus: *De pudicitia.* 22.
38. A vértanúk tiszteletét először Szmirnai Polikárp (+156) tanúsítja.
39. Sírjuknál eucharisztiaát ünnepeltek, rendkívüli tiszteletnek örvendtek a vértanúk ereklyéi. Vauchez. 14.
40. Alexandriai Kelemen (+230) tanúsítja ezt először.
41. Elsőként Cluny-i Odo (+942) említi őket. Bizáncban ezek tisztelete már a 4. századtól nyomon követhető.
42. A zsinat visszanyúl a II. Niceai (787) – DH 600 – és a Firenzei – DH 1304 – zsinatok tanítására.
43. DH 1821.
44. DH 1821–25.
45. LG 48–69. A zsinat tanítása csapódik le a hatályos kánonjogban is: 1186 k.
46. *Rede über den Wert der Tugenden* (1909).
47. *Altruistic Love. A study of American „Good Neighbours” and Christian Saints* (Boston, 1953) és *Social and Cultural Dynamics,* 4 Vol. (New York, 1962).
48. A. Butler – H. Thurston: *The Live of the Saints.* 1-12 vol. (London, 1926–38).

49. *Entwicklung des Begriffes der kanonisierten Heiligkeit seit dem Beginn des Neunzehnten Jahrhunderts.* In: Six-Schulz-Lubac: *Heilige gestern. Heiligkeit heute.* 29–44. A következő táblázatokat Delooztól veszem át.
50. A 20. század „szent” értelmezése, amint ezt Knut Wenzel írása: *Sakramentales Selbst. Der Mensch als Zeichen des Heils* (Freiburg, 2003) is megerősíti, egyre erősebben antropocentrikus jelleget kap. Hans Joas a „szent” horizontálódásáról beszél (*Die Sakralität der Person. Eine neue Genealogie der Menschenrechte.* Berlin, 2011). „Affirmatív genealógiája” központjába a *sakralitást* emeli, amelyet most már nem csupán mint a vallás területéhez tartozó valamit tárgyal, hanem mint a személy sértetlenségét, méltóságát fődó fogalmat látat. Joas számára a vallásos tartalmak és a szekuláris világ- és létértelmezések egymásba simulnak. Szerinte ez semmiképp sem vezet relativizmushoz, fontos ugyanis „a történelmileg megtestesült értelem felszólítása” előtt megnyílni. Az emberi méltóság az emberlét velejárója, ezért „nem egy morális érték a többi mellett”, nem is „egy jogi norma, más normák mellett”, hanem egy mindenek fölött álló „axiómatikus minőség”. Olyasvalami, ami elveszítethetetlen, szakrális valóság, ami minden más emberi értéknek, legyen az filozófiai, jogi, politikai vagy akár teológiai, alapul szolgál.
51. Delooz 34.
52. Delooz 37.
53. Delooz 37. A nők helyzetéről az Egyházban lásd Liviu Jitianu: *A nő útja az elveszett paradicsomtól a teremtés méltóságához.* Keresztény Szó 1 (2016) 17–21.
54. Delooz 38.
55. Delooz 39.
56. Delooz 41.
57. Delooz 41.
58. A szent fogalom alapvetően isten lényegéhez kötődik. Isten szentsége árad ki az emberre és a teremtett világra. Ennek értelmében beszél a katolikus Szent Családról, *szent tárgyakról (res sacrae)*, iratokról, kultikus helyekről, óráról, hétről, időről, képekről stb.
59. Peter Plank: *Heiligenverehrung. Liturgisch.* In: ³LThK 4, 1299–1301.
60. A pápa rendelkezését lassan fogadják el a püspökök. Gyakori ezután is, hogy a helyi püspök valakit szentnek nyilvánít. Winfried Schulz: *Heiligsprechung.* In: ³LThK 4, 1328–1331.
61. *Canonizatio aequipollens.*
62. A kanonizálást, mind a mai napig, egy ún. „*processus super non cultu*” előzi meg, ami alapjában azt vizsgálja, hogy az illető személy mennyiben kap helyet a hívő nép vallásos gyakorlatában.
63. *Sanctitas Clarior motu proprio.* 1969. március 19. Acta Apostolicae Sedis 61 (1969) 149–153. VI. Pál pápa az 1969. május 8-i *Sacra Rituum Congregatio* apostoli konstitúcióval két önálló dikasztériumra osztotta a Rituskongregációt és hozta létre a *Szentelek Ügyeinek Kongregációját* és az *Istentiszteleti Kongregációt*.
64. A Szentek Ügyeinek Kongregációja ugyancsak 1969-ben kapta mai formáját.
65. A kanonizáció a felvételt jelenti a hivatalos szentelek „kánonjába”.
66. *Divinus perfectionis magister*, apostoli konstitúció (1983. január 25.). In: AAS 75 (1983) 349–355. A konstitúció az Egyházi Törvénykönyv 1403. kánonjára alapoz. Az ünnephez kapcsolódó különböző szokások, mint *expositio* (kítétel), ereklyék, képek, szobrok, zárándoklatok a népies vallásosság adalékai.
67. A kérdés részletes felvezetését nyújtja Kovács Gergely: *A boldoggá és szentté avatás.* In: <http://www.romkat.ro/hu/node/3549#sthash.KhJSYyqh.dpuf>
68. Ha vértanúról van szó, nincs szükség csodára a boldoggá avatáshoz, hitvalló esetében viszont csak akkor kezdődhet el a per, ha az ő közbenjárására csoda történt (az életszentség kivizsgálása után kerül kivizsgálásra). A kivizsgálás a posztulátor feladata. A megyéspüspök a folyamat felülvizsgálója (bírósgot nevez ki, szakértőt von be). A pozitív döntést eredménye a *Positio super miro*. Ezt vizsgálja át egy hét főből álló orvosbizottság és utóbb egy héttagú teológusbizottság. Egybehangzó véleményüket tükrözi a *Relatio et Vota*. Amennyiben az erre hivatott bíborosi testület is pozitívan bírálja el az esetet, a Kongregáció prefektusa a pápa elé tárja az ügyet (*Decretum* a csoda hitelességéről és *Brevea* a boldoggá avatásról). A szentté avatás feltételezi, hogy a boldog közbenjárására, a boldoggá avatás után, csoda történjen (vértanú esetében is). Részletesen Kovács Gergely: *A boldoggá és szentté avatás.*
69. A prokurátor-bíboros kérésére az ünnepélyes szentmisében, a betoldott imák után: Mindenszentek Litánia, zsoltár, Veni Creator-himnusz, következik a kanonizáció hivatalos formulájának felolvasása. Erre következik a Te Deum és a szenthez intézett könyörgő ima. Lásd R. Klauser: *Heiligsprechung.* In: ¹LThK 5, 142–144.
70. KEK (= Katolikus Egyház Katekizmusa,) 828.

IFJ. BERTÉNYI IVÁN

IV. (BOLDOG) KÁROLY

Ha uralkodóként és különösen magyar királyként nem tudta is nemes elgondolásait véghezvinni, és nem volt képes megmenteni népeit a háború szörnyű következményeitől, emberi jósága valóban példaértékű lehet számunkra is.

■ Az utolsó magyar király uralkodására az I. világháború nyomta rá a bélyegét. A minden korábbinál szörnyűbb világegés harmadik esztendejében lépett trónra a mindössze 29 éves Károly, akire szinte lehetetlen feladatok vártak. Úgy kellett volna a hatalmas erőpróbát jelentő háborúban eredményesen küzdenie, hogy egyúttal a birodalmában élő tucatnyi nép már békeidőben is egyre komolyabb gondokat okozó nacionalizmusaival is megbirkózzék.

Károly 1887. augusztus 17-én született az alsó-ausztriai Persenbeug várában. Ekkor még sem az nem volt valószínű, hogy trónra kerül, sem az, hogy ő lesz az utolsó koronás fő a Habsburgok évszázados dinasztiájából. Még élt az uralkodó, Ferenc József fia, Rudolf főherceg, de még az ő másfél évvel későbbi öngyilkossága után is roppant távolinak tűnt Károly számára a hatalomra jutás. A császár és király örököse ekkor a császár második öccse, Károly Lajos főherceg lett. (Ferenc József első öccsét, Miksa főherceget a mexikói köztársaságiak még 1867-ben kivégezték.) A mélyen vallásos Károly Lajos azonban 1896-ban szentföldi zarándokútja során a Jordán-folyó vizéből ivott, és mivel az tifusszal fertőzött volt, hamarosan meghalt.¹ Ferenc József örököse elvileg egyetlen még életben lévő öccse, Lajos Viktor is lehetett volna, de nyilvános botrányai és homoszexuális hajlama miatt fel sem merült, hogy a Lucivucinak is hívott főherceg trónra kerülhessen.² Ezért a trónörökös 1896 után Károly Lajos főherceg legidősebb fia, Ferenc Ferdinánd főherceg volt, akiről ekkor még mindenki úgy gondolta, hogy harmincas éveit elején járó, nőtlen férfiként a trónutódlásról is gondos-

kodhat. Ferenc Ferdinánd azonban beleszeretett Chotek Zsófia grófnőbe, aki a Habsburg családi szabályok értelmében nem számított egyenrangúnak. Ezért az előírásokra kényszerítve Ferenc József követelésére csak úgy vehette feleségül szerelmét, hogy 1900-ban ünnepélyes nyilatkozatban lemondott a születendő utódok nevében azok trónigényéről.³ Így hiába született két fiú is ebből a morganatikus házasságból, a trónt Ferenc Ferdinánd majdani halála után öccse, Ottó főherceg, illetve az ő elsőszülött fia, Károly örökölte volna. Károly tehát egy öngyilkosság, egy elkerülhető, tragikus haláleset és egy váratlan szerelmi házasság révén került a trón várományosainak listáján a harmadik helyre. Ám ez is csak azt jelentette, hogy a legnagyobb valószínűség szerint csak Ferenc Ferdinánd (és Ottó) halála után, előreláthatóan valamikor az 1930-as években került volna rá a sor.⁴ Ám ekkor már sem ő nem élt, sem a Habsburg Birodalom nem létezett.

Nem meglepő ezek után, hogy Károly neveltetése a már születésekor majdani uralkodónak tartott Ferenc Józsefétől igen sok mindenben eltért. A katolicizimusáról ismert – ám házassági botránytól sem mentes – szász királyi családból származó, vallásos édesanyja, Mária Jozefa legfőképpen azon igyekezett, hogy fiát távol tartsa udvariasan fogalmazva életvidám apja, a „szép Ottó” életvitelétől és életfelfogásától. Ez olyannyira sikerült, hogy mire a törvénytelen gyermekekkel is „büszkélkedő” főherceg 1906-ban gégerákban elhunyt, Károlyból komoly és mélyen vallásos fiatalember lett.⁵ Már kisgyermek korában kitűnt jóságával, a szegények és elesettek iránti együttérzésével, amire nevelője, a szintén őszintén hívő Georg Wallis gróf is buzdította.⁶ Nevelésében mindazonáltal a főherceggént majdan betöltendő közéleti szerepléshez szükséges elméleti tudás elsajátítása dominált. A szigorú és színvonalas oktatás éveitől kezdve minden nap 6-kor kelt, hideg vízben mosakodott, és a Habsburg főhercegekre általános jellemző módon sokat kellett tanulnia. A tantárgyak között alkotmányjog, politikatudomány, egyházjog, polgári és büntetőjog, gazdaság és pénzügy stb. is szerepelt, de egyik tanára módszerét követve a testedzés és a tanulás együttesen is történhetett, hiszen vadászat közben zoológiai, lovaglás közben botanikai ismereteket is szerezhetett. A soknemzetiségű Habsburg Birodalom uralkodó családjának hagyományait követve már korán elkezdték idegen nyelvekre oktatni. Egy ír származású nevelőnője révén angolul hamarabb tudott írni és olvasni, mint anyanyelvén, németül, de megtanult franciául és a dualista Monarchia másik államának hivatalos nyelvén, magyarul is. A magántanítókra támaszkodó családi tradícióktól eltérően két éven keresztül a híres bécsi bencés Schottengymnasium diákjaként gyarapította tudását, és ami ennél fontosabb, majdani alattvalóival közvetlen emberi kapcsolatokat építhetett ki, ami a korábbi uralkodóeszménytől távol állt. Vizsgáit már a nyilvánosság kizárásával tette le, majd nevelője kíséretében nyugat-európai utazásokat tett, illetve beutazta majdani birodalma több tartományát.⁷ 18 évesen kezdte meg tényleges katonai szolgálatát, ismét a családi hagyományok jegyében, amit azonban két évre megszakított, hogy a prágai német egyetememen tanuljon, a későbbi kabinetfőnöke, Arthur Polzer-Hoditz által kidolgozott tanmenet alapján.⁸

A fiatal főherceg az állam irányításában semmilyen szerepet nem kapott, legfeljebb egy idő után a gyámjává kinevezett nagybácsi, Ferenc Ferdinánd főherceg osztotta meg vele nézeteit a Monarchia szükséges reformjáról.⁹ A magánéletben viszont az 1911-es év fontos változást hozott. 1911. június 13-án az itáliai Lucca melletti Villa delle Pianorében eljegyezte a már gyerekkorukban megismert Zitát, a francia Bourbon-dinasztia olaszországi mellékágából származó 19 éves hercegnőt, és 1911. október 21-én az alsó-ausztriai Schwarzau kastélyban, Ferenc József jelenlétében sor került az esküvőre is.¹⁰ (Az esküvő alkalmából készített filmfelvétel is ránk maradt.) Zita és Károly igazi szerelmi házasságot kötöttek, és a határozott jellemű asszony

Károly számára igazi támasz volt egész életében. Károly már a házasságkötés másnapján azt mondta Zitának, hogy mostantól egymást kell segíteniük, hogy a mennyországba kerülhessenek. A boldog és katolikus szellemiségű családi háttér a politikai tevékenységtől függetlenül is fontos jellemzője volt Károly életének. Ezt mutatja az is, hogy amikor II. (Szent) János Pál pápa 2004. október 3-án Károlyt boldoggá avatta, ünnepeét a szokásoktól eltérően nem halála, azaz égi születése napjára tették, hanem házasságkötésének évfordulójára. A pápa ezzel is a példás házaseletre akarta irányítani a hívők figyelmét, hiszen a házasság a szentté válás egyik kitüntetett útja.

Károly és Zita házasságából 1912. november 20-án megszületett Ottó főherceg, ami Ferenc József számára is nagy örömet okozott, hiszen ezzel – úgy tűnt – hosszabb távra is biztosítva van a dinasztia jövője.¹¹ Ottót további hét gyermek követte: Adelheid, Róbert, Félix, a Károly uralkodása alatt született Károly Lajos, továbbá a már emigrációban világra jött Rudolf és Sarolta, valamint a két hónappal apja halála után született Erzsébet.¹² A gyerekek nevelésében – a Habsburg családi szokásokkal szemben – a szülői pár is aktívan részt vett, a színvonalas nevelés mellett boldog, szeretetteljes légkört biztosítva a gyermekeknek. (A későbbiekben például gyakran megesett az is, hogy a kihallgatásra érkező politikusokat vagy tábornokokat az uralkodó valamelyik kisgyermeké jelenlétében fogadta, ami azonban – emlékirataik alapján – nem mindig találkozott a merevebb Ferenc József-i tradíciókhoz szokott alattvalók tetszésével.¹³)

1914. június 28-án Szarajevóban Ferenc Ferdinánd és felesége szerb nacionalista terroristák áldozatául esett. Ez a tragikus esemény egy csapásra megváltoztatta Károly életét, hiszen ezzel trónörökössé lépett elő, és a 84 éves Ferenc József magas korából következően tudható volt, hogy a trónra lépésre is pár éven belül sor kerül majd. Bár innentől kezdve az agg uralkodó igyekezett megismertetni Károlyt a Monarchia vezetésének fő kérdéseivel, a háborúba lépésről hozott döntésben még semmilyen rész nem volt, s Ferenc József haláláig nem volt érdemi befolyása az aktuális politikai ügyekre sem. A következő két évben a korábbiakhoz képest sokkal gyakrabban szerepelt a nyilvánosság előtt, így többször megfordult Budapesten is, hogy majdani alattvalói jobban megismerhessék.¹⁴ 1916 tavaszán átvette egy hadtest vezetését az olasz fronton, majd a román támadás után rábízta az erdélyi hadseregcsoport parancsnokságát. Magas posztjai ellenére a valódi döntéseket azonban inkább a katonai vezetők hozták meg, mindamellett az eredményes erdélyi hadműveletek növelték személyes presztízsét, népszerűségét.¹⁵

A már Bukarest felé haladó ellentámadás alatt, 1916. november 21-én halt meg 86 éves korában Ferenc József. Az előd halálos ágyánál megjelent főhercegnek mostantól az Osztrák–Magyar Monarchia uralkodójaként több mint 50 millió alattvalót kellett kormányozni.

A 29 éves császár felfogása, neveltetése igen sok kérdésben eltért elődjétől. Ez olyan külsőségeken is látszott, hogy a Ferenc József alatti hagyományos udvari ceremóniákat kedélyesebb, családiasabb légkör váltotta fel. Károly a kihallgatások során kezét adott vendégeinek, helyet és cigarettával kínálta őket – mindez Ferenc József alatt szinte soha nem fordulhatott elő.¹⁶ Károly szívesebben tartózkodott családjával a schönbrunni pompás barokk kastély helyett a gyermekkori emlékeket idéző Warholtz villában, Reichenauban. Már amikor egyáltalán családja mellett lehetett, hiszen a fiatal uralkodó rengeteget utazott. (A trónra lépését követő 13 hónapban például összesen több mint száz napot töltött utazással!) Károly elsősorban a különböző frontokon harcoló egységeket látogatta meg, de később birodalma egyes részeit is felkereste, hogy szorosabbra fűzze a lojalitás kötelékeit népeivel.¹⁷ Az alig ismert, fiatal uralkodó ezzel a módszerrel is igyekezett kialakítani népeiben a személyéhez kötődő hűséget. Az új módszerek, a dinamikus, mobilis uralkodási stílus, a

demokratikus gesztusok sokakban rokonszenvet ébresztettek, ám az idősebb és konzervatívabb körök számára idegenül hatottak, és az évszázados tradíciók eltűnése a Monarchia bukásának előérzetét idézte fel bennük. Ez magyarázza, hogy Károlyt sokan már ekkor negatív jelzőkkel illették: Karl, der Plötzliche vagy Karl, der Letzte.

Amennyire ezt a körülmények kényszerei között tehette, Károly célja egy demokratikusabb és szociálisan igazságosabb birodalom megalkotása volt, ahol a trón valódi támasza a népek szeretete és elégedettsége. A világháború közben azonban nem lehetett nagyszabású reformokba bonyolódni, hiszen az egyes nemzetek törekvései gyakran egymással szemben fogalmazódtak meg, így minden lényeges változtatásnak nem csupán kedvezményezettjei, de sértettjei is lettek volna. A háború alatt pedig az uralkodó nem kockáztathatta meg, hogy fontos hatalmi tényezők elforduljanak tőle. Bár Ausztriában sokan éppen egy antidualista, tehát elsősorban magyarelénes irányváltást reméltek Ferenc Ferdinánd unokaöccsétől, Károly már Ferenc József halála után pár nappal úgy döntött: megkoronáztatja magát Magyarország királyává. Ezzel esküt tett a történelmi magyar alkotmány megtartására is, mellyel megkötötte a kezét. Így csak bizonyos jelek alapján sejthető, hogy a dualizmust hosszabb távon talán föderális irányba módosította volna.

Az 1916. december 30-án a budai várban, a háborús viszonyok és az időjárás miatt leegyszerűsített és lerövidített módon megrendezett ceremónia volt a magyar történelem utolsó királykoronázása. A modern időknek betudhatóan minden korábbi koronázásnál több képi és szöveges forrás áll rendelkezésünkre erről az ünnepségről, s a képeslapok, a filmfelvételek, a koronázási emlékbélyegek vagy a nagy számban készült emléktárgyak lehetővé tették, hogy az ország minden korábbinál nagyobb része annak ellenére átérezhesse a koronázás jelentőségét, hogy személyesen nem lehetett jelen. Az egyes bírálók által anakronisztikusnak tartott ceremónia szimbólumrendszerében egyszerre tükrözte a magyar állam történelmi tradícióit, a koronázás évszázados szokásrendjét, de a modern magyar nacionalizmus megnövekedett erejét is. Bánffy Miklós gróf művészeti irányítása még a világháború borzalmainak is teret engedett: a király által felavatott aransarkantyús vitézek mind az aktuális világháború sokszor rokkant hősei voltak.¹⁸

A belső átalakítás mellett Károly másik fő célja a béke megteremtése volt. Kezdetől fogva úgy látta, hogy birodalma a világháború terheit mind nehezebben viseli, ezért létszükségletnek tartotta, hogy kimentse a végpusztulásból. A háborút azonban a Monarchiánál erősebb Németország szövetségeseiként, egymástól eltérő érdekű ellenséges hatalmaktól álló szövetségi rendszer ellen vívta, ezért a háborút nem lehetett egyszerűen befejezni. Károly őszintén óhajtotta a békét, ám annak elérése az ő erejét és lehetőségeit is meghaladta.¹⁹

Céljai eléréséhez új politikai tanácsadókat alkalmazott, és uralkodása első hónapjaiban lecserélte a Ferenc József által kinevezett régi vezetőket. Így került új ember a közös külügyminiszteri, a vezérkari főnöki, az osztrák és a magyar miniszterelnöki pozícióba is.²⁰ Különösen a Szent Koronát nádorhelyettesként – Csernoch János esztergomi érsekkel közösen – Károly fejére helyező Tisza István gróf magyar kormányfő eltávolítása volt nagy horderejű lépés, hiszen a magyar politikus a Monarchia legbefolyásosabb vezetője volt Ferenc József utolsó éveiben. Mindazonáltal Tisza mögött állt a parlamenti többség, és így csak vele egyeztetve kerülhetett sor az új, kisebbségi kormány programjának végrehajtására. Hiába óhajtotta Károly a háborúban szenvedettek politikai és szociális jogainak, különösen a választójognak a bővítését, Tisza a magyar állam egységére nézve veszélyesnek tartotta, ha kevésbé iskolázott tömegeket politikai jogokkal ruháznak fel, és a mögötte álló parlamenti többséggel a kisebbségi kormányt komoly engedményekre kényszerítette. Mivel a király a világháború közepette nem mert megkockáztatni egy előrehozott parlamen-

ti választást (aminek megrendezése gyakorlati nehézségekre is ütközött volna, elvégre a szavazópolgárok jelentős része a frontokon harcolt), a lassú és csekélyebb mértékű reformok a radikális ellenzéki Károlyi Mihály gróf és baloldali szövetségesei malmára hajtották a vizet, akiknek népszerűsége a háborús nélkülözések hatására egyre nőtt.²¹

Magyarország még így is stabilabban állt a háborút viselő uralkodó mögött, mint a nemzetiségi viszályoktól terhelt Ausztria. Károly 1917 tavaszán ismét összehívta a három éve nem ülésező osztrák parlamentet, de a Reichsrat hamarosan újra az egyes etnikai csoportok nacionalista törekvéseinek színtere lett. Bár eleinte sokan bizalommal tekintettek az új uralkodóra, azt remélve, hogy talán javít az egyes társadalmi vagy etnikai csoportok helyzetén, de lassanként kiderült, hogy erre ő sem képes. Igaz, az egymásnak ellentmondó igényeket nem is lehetett volna egyszerre kielégíteni. Különösen a cseh–német ellentét volt megoldhatatlan, de az ekkoriban horvát vezetéssel elképzelt délszláv egységtörekvések is a Monarchia dualista struktúrájának szétverése felé mutattak.

Kudarcba fulladtak Károly béketapogatózásai is. Ezek közül a legnevezetesebb az ún. Sixtus-kísérlet volt. 1917 tavaszán Zita bátyja, Sixtus herceg közvetítésével Károly a francia elnökkel keresett kapcsolatot, és a Monarchia területi épségének hosszú távú garantálása fejében támogatta volna Franciaország Elzász-Lotaringiára vonatkozó igényeit is. A békekísérlet – elsősorban az olasz követelések elutasítása miatt – eredménytelen maradt.²² Amikor pedig 1918 tavaszán Georges Clémenceau francia miniszterelnök nyilvánosságra hozta Károly levelét, nagy megrökönyödést váltott ki a szövetséges németeknél, és jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a Monarchia még inkább alárendelődjön Berlin akaratának.²³

Általánosságban is elmondható, hogy a Monarchia különböző titkos tárgyalásai nem vezethettek eredményre, mert a béke megkötésére az antant sem volt kész, sőt a központi hatalmak ajánlatait a gyengeség jeleként értékelve sokszor inkább éppen új erőre kaptak a harciasabb csoportok. A háborús erőfeszítéseket mind nehezebben bíró Monarchia békevágya nem találkozott a világháború megnyerését egészen 1918 nyaráig elképzelhetőnek tartó németek elképzeléseivel sem, és a Monarchia vezetésében is voltak hívei a háború folytatásának. A harcok során ugyanis voltak olyan szakaszok, amikor nem tűnt elképzelhetetlennek a központi hatalmak részleges vagy akár teljes sikere sem. 1918 tavaszán a bolsevik vezetés alá került Oroszország kilépésével megszűnt a keleti front, és az amerikai erősítések beérkezése előtt a németek egy nagy nyugati offenzívával totális győzelmet reméltek. Ezért a meg-megújuló béketapogatózásokat – Károly tagadhatatlan békevágya ellenére – nem feltétlenül kell túlértékelni.

Károly uralkodása elején még jelentős hadi sikereket is elért a Monarchia. Trónra lépésekor sikerült visszaverni a románok erdélyi támadását, 1917 őszen pedig az olasz fronton az egész háború egyik legnagyobb sikerét aratták: az isonzói frontot Caporettonál áttörve egészen a Piave folyóig szorították vissza az olaszokat. Igaz, mindezekhez nélkülözhetetlen volt már a német segítség, és általában is a Monarchia mind jobban rászorult erősebb partnere támogatására.²⁴ A franciaországi német támadás kifulladásával azonban 1918 nyarára a világháborús esélyek megfordultak, és Károly sem volt képes olyan kezdeményezéssel fellépni, mely megállíthatta volna az antant győzelmét. Egy vakmerő húzással 1918. október közepén még nemzeti elven szerveződő tartományok szövetségévé alakította át Ausztriát,²⁵ de ezzel és a wilsoni elvek alapján megkötendő béke sürgetésével elkésett. A balkáni, majd az itáliai fronton bekövetkezett összeomlással szinte párhuzamosan hullott szét az etnikai törésvonalak mentén a több évszázados birodalom, s alakultak meg területén a különböző utódállamok.

Az összeomlást követően Károly ugyan – felesége hatására – nem mondott le a trónról, de az eckartsauai kastélyban Ausztria és Magyarország számára 1918 novemberében tett hasonló nyilatkozataiban visszavonult az államügyektől, és előre elismerte egykori alattvalóinak döntését Ausztria és Magyarország államformájáról.²⁶ A mindinkább Habsburg-ellenessé vált közhangulat elől brit segítséggel 1919. március 23-án különvonattal Svájcba szállították Károlyt és családját.²⁷ Károly a svájci határon visszavonta eckartsaui nyilatkozatát. Erre Ausztria április 3-án kimondta, hogy mindazon Habsburgok, akik nem mondanak le trónigényükről, elvesztik osztrák állampolgárságukat és ausztriai vagyonukat. Svájci emigrációjukban először a Bodeni-tó mellett fekvő Wartegg bei Rorschach kastélyában, majd 1919. május 20-tól Prangins-ben, a Genfi-tónál éltek, és itt reménykedtek abban, hogy a gyors fordulatokat vető közép-európai események során esetleg remény nyílik hatalmuk restaurálására.²⁸

Erre azonban csak Magyarországon kínálkozott esély, ahol a Károlyi-féle baloldali demokratikus köztársaság, majd a kommunista diktatúra bukása után 1919 őszén erősen jobboldali rendszer került hatalomra. A történelmi folytonosságot hangsúlyozó ellenforradalmi parlament visszaállította a királyságot, és ideiglenes jelleggel azt a Horthy Miklóst választotta meg 1920. március 1-jén kormányzóvá, akit még IV. Károly nevezett ki az osztrák–magyar hadiflotta parancsnokává. Tőle ezért azt remélték, hogy támogatni fogja a királyt.

Amikor azonban 1921 húsvétján Károly meglepetésszerűen, külsejét megváltoztatva visszatért Magyarországra, és követelte a kormányzótól a hatalom átadását, Horthy erre nem volt hajlandó, mert jól látta, hogy a Magyarország ellenséges szomszédai ezt nem tűrnék el. Ezért Károly előbb Szombathelyre vonult vissza, majd pár nap múlva visszatért Svájcba.²⁹

Második visszatérése³⁰ során repülőgépe 1921. október 20-án landolt a Sopron megyei Dénesfán. Mivel tudta, hogy Horthyban nem bízhat, ellenkormányt alakított, és vasúton Budapest felé indult Ostenburg-Moravek Gyula Sopronban állomásozó csapataival, amelyeket az útba eső helyőrségek egységeiből is kiegészített. Alapvetően békés hatalomátvételre készült, ezért meglepetésként érte, hogy 1921. október 23-án Budaörsnél a kormányzóhoz hű, részben önkéntes egyetemistákból álló csapatok ellenállást tanúsítottak. Rövid tűzpárbaj után a kormánycsapatok körülzárták Károly egységeit, mire megparancsolta a harc beszüntetését.³¹

A magyar királyt több hívéssel együtt a tatai Esterházy-kastélyba, majd a tihanyi bencés apátságba szállították.³² Innen 1921. november 1-jén Bajára vitték, és a Glowworm nevű brit monitor a Dunán, majd a Cardiff hadihajó a Földközi-tengeren át feleségével együtt elszállította az atlanti-óceáni Madeira szigetére. 1921. november 19-én érkeztek meg Funchalba, de gyermekeik csak 1922. február 1-jén csatlakozhattak hozzájuk. Károly családotól itt, a Quinta do Monte villában töltötte élete utolsó fél évét. Egy 1922. március 9-i séta során megfázott, és április 1-jén tüdőgyulladásban meghalt.³³

Károlyt Madeira szigetén, a Miasszonyunk templomának egyik oldalkápolnájában temették el, de szívét a Basel melletti Muri bencés kolostorában helyezték végöss nyugalomra, ahogy utóbb a férjét 67 évvel túlélte Zita szívét is.³⁴

Nehéz mesterség az uralkodóké, az államvezetőké, s nagyon nehéz közben jó kereszténynek maradni. Károlynak ez utóbbi bizonyosan jobban sikerült, mint birodalmának vezetése, de olyan korban került ősei trónjára, amikor is már nála nagyobb erők döntötték el Közép-Európa sorsát. Politikai kudarcait minden bizonnyal inkább tulajdoníthatjuk a körülményeknek, mint felkészületlenségének, politikusi hiányosságainak vagy elkövetett hibáinak. Nála rutinosabb és tehetségesebb politikusok sem tudtak volna megfelelni ezeknek a hatalmas kihívásoknak.³⁵ Rokonszenves emberi

tulajdonságai miatt mégis méltó arra, hogy ne csak mint az utolsó király maradjon meg emlékezetünkben, jóllehet a közel hét évtizeden át uralkodó Ferenc József alakja, a vesztes világháború, a Monarchia és a Magyar Királyság széthullása (Trianon) mind élénkebben él bennünk.

A Habsburgok emlékezete a Monarchia utódállamaiban többnyire negatívan alakult. A Habsburg Birodalomból kivált, identitásukat azzal szemben megfogalmazók (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) számára a Habsburgok és így Károly is az elnyomást és saját nemzetük elnyomását jelentették. Az osztrák republikánus és szocialista baloldal ideológiai okokból sem vélekedhetett kedvezően az utolsó császárról. A nagynémet nacionalistáknak, akik számára a Habsburg Birodalom eleve nem volt eléggé német, Károly és főleg Zita, „az olasz nő” a németiség árulójának számított.³⁶ Magyarországon ezzel szemben az 1918/19-es bal- és szélsőbaloldali korszakkal szemben álló Horthy-rendszer a történelmi örökség részeként a királyságot és a Habsburgokat is pozitívabban szemlélte. A rendszer megszilárdulását megnehezítő Károlyval szemben azonban érthetően volt némi viszolygás, amit a tradicionális kurucos, függetlenségi érzelmek is erősítettek. Így azután Károly pozitív emlékezetét halála után elsősorban azok az ausztriai és magyarországi csoportok őrizték, akik számára törekvései továbbörökíthető politikai programként is értelmezhetőek voltak. A monarchikus, katolikus és arisztokrata körök Károlyban a mélyen vallásos, népei sorsán javítani kívánó uralkodót látták. A fiatalon elhunyt császár-királyt saját programjuk történelmi előképének állították be, és azt hangsúlyozták, hogy Károly egy modern, szociálisan érzékeny, a demokratikus idők szavát megértő monarchiát akart.³⁷ Ezt a világháború idején nem lehetett megvalósítani, de ezt az alapvetően helyesnek tartott programot az ő nyomdokain haladva akarták a Habsburg-hű csoportok diadalra vinni. Az 1922 után Ottó királyfi iránti hűségükkel tüntető, Magyarországon legitimitásának nevezett politikai körök azonban sem a második világháborúig, sem 1945 után nem juthattak abba a helyzetbe, hogy akár Ausztriában, akár Magyarországon a hatalom részeseivé válva megvalósíthassák elképzeléseiket: a Habsburgoknak nem sikerült visszaszerezni a trónt.³⁸

A Károly iránti katolikus tisztelet ezzel szemben – ha nem is gyorsan, de – eredményre vezetett. Már 1895-ben, a kis főherceg nyolcéves korában Sopronban megjósolta Maria Vinzentia Faunland orsolyita nővér, hogy Károly egykor majd trónra kerül, és mivel nagyon sok szenvedésben lesz része, sokat kell érte imádkozni. A később valóra vált próféciából kiindulva nagyon hamar kialakult egy Károlyért rendszeresen imádkozó spirituális kör, melynek tagjai imáiknak tulajdonították azt, hogy pl. Károly 1917-ben megmenekült egy autóbalesetből, melynek során egy jeges folyóba zuhant. A családtagokból, tanácsadókból, közeli munkatársakból álló Imaliga (Kaiser Karl-Gebetsliga) 1925-ben egyházjogilag is elismert szervezetté válhatott.³⁹ Az Imaligát a Habsburg-hű körökhöz hasonlóan a nemzetiszocialisták üldözték; egyik vezetője, Zeßner-Spitzenberg báró egyike volt a dachauai koncentrációs tábor első áldozatainak.⁴⁰ Az Imaliga 1947-ben kezdhette újra nyilvános működését, és Károly boldoggá avatásáért is imádkoztak.⁴¹

A gondolatot, hogy Károlyt boldoggá kellene avatni, Wilhelm Miklas osztrák keresztényszociális nemzetgyűlési képviselő (a későbbi államelnök) 1923-ban vetette fel Piffel bécsi bíboros-érsekhez írt levelében.⁴² A közismerten mélyen vallásos uralkodó hívei megítélése szerint messzemenően kiérdemelte ezt, hiszen kora gyermekkorától számos jelét adta istenhitének, és egész életét a keresztény felebaráti szeretet, az elesettek és szegények iránt érzett felelősség és gondoskodás hatotta át. Jellemző történet, hogy amikor nagykorúságakor a Habsburg főhercegekhez hasonlóan ő is az aranygyapjas rend lovagja lett, ennek azért örült, mert a rendtagoknak joguk volt bárhol misét rendelni.⁴³ Az ajkán Jézus nevével a földi létből távozó Károly em-

bertársaiért is felelősnek érezte magát. Gyermekkorától kezdve számos példát hozhatunk a szegények és elesettek iránti együttérzésére, és uralkodóként is az alattvalóival szemben érzett kötelezettségeket tartotta fontosnak, s hatalmát ennek érdekében igyekezett gyakorolni.⁴⁴ Ennek jeleként a világon elsőként Ausztriában, majd Magyarországon alakult 1917-ben népjóléti minisztérium.⁴⁵

Károly keresztény hitével kapcsolatban a legnagyobb próbatétel a világháború volt. Annak elindításában semmilyen része nem volt, és már trónra lépésekor kiadott kiáltványában is a béke megteremtését nevezte meg fő feladatának: „Mindent meg akarok tenni, hogy a háború szörnyűségeit és áldozatait a legrövidebb határidővel megszüntessem, a béke súlyosan hiányolt áldásait népeim számára visszanyerjem...”⁴⁶

Ám hiába tett később is számos alkalommal kísérletet a békekötésre, a világpolitikai körülmények megghiúsították őszinte békevágát. Bár politikai vezetőként kudarcot vallott, jóindulatát tükrözik nem sokkal halála előtt mondott szavai: „Egész igyekezetem folyton arra irányul, hogy amennyire világosan csak lehet, mindenben felismerjem és kövessem Isten akaratát, olyan teljesen, amennyire csak lehetséges.”⁴⁷

A mélyen hívő katolikus családapa és államfő boldoggá avatási eljárását egyházmegyei szinten 1949-ben kezdhették meg, s az összegyűjtött anyagot 1955-ben terjesztették fel Rómába.⁴⁸ A sok szempontból bonyolult ügy elhúzódott, s a Habsburg Ottó 90. születésnapja alkalmából tartott ünnepi szentmisén jelentette be Schönborn bécsi bíboros-érsek, hogy a boldoggá avatási pert lezárták. Igazoltak látták, hogy a Károly közbenjárását kérő imák hatására gyógyult meg betegségéből Maria Zita Gradowska lengyel származású brazíliai vincés nővér,⁴⁹ így 2004. október 3-án a római Szent Péter téren sor kerülhetett a hivatalos és nyilvános boldoggá avatásra. II. (Szent) János Pál pápa Károlyt példaként állította minden politikus számára, mert a keresztény elhivatottságot politikai tevékenysége során is igyekezett követni.

A boldoggá avatást követő kritikákra felelve a szenté avatási kongregáció vezetője hangsúlyozta, hogy Károly igazságosan és szeretettel szolgálta népét, példás keresztény, férj, családapa és uralkodó volt. A mindig a békére törekedő Károlyt nem azért emelték oltárra – jelezte José Saraiva Martins –, mert Habsburg vagy mert uralkodó volt, hanem mert jámbor keresztény.⁵⁰

IV. Károly, az utolsó magyar király tehát azoknak a magyar királyoknak a sorába lépett, akiket a katolikus egyház különös tisztelettel tart számon. Ha uralkodóként és különösen magyar királyként nem tudta is nemes elgondolásait véghezvinni, és nem volt képes megmenteni népeit a háború szörnyű következményeitől, emberi jósága valóban példaértékű lehet számunkra is.

■ JEGYZETEK

1. Gordon Brook-Shepherd: *The Last Habsburg*. Weidenfeld and Nicolson, London, 1968. 3.
2. Brigitte Hamann: *Lajos Viktor szócikk*. In: *Habsburg lexikon*. Új Géniusz Könyvkiadó, Bp., 1990. 235.
3. Pl. Friedrich Weissensteiner: *Franz Ferdinand. Der verhinderte Herrscher*. Zum 70. Jahrestag von Sarajewo. Österreichischer Bundesverlag, Wien, 1983. 114–148; Jean-Paul Bled: *Franz Ferdinand. Der eigensinnige Thronfolger*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2013. 75–95; Alma Hannig: *Franz Ferdinand. Die Biografie*. Amalthea, Wien, 2013. 54–76.
4. Gordon Brokk-Shepherd: *The Last Habsburg*. i. m. 3–5.
5. Reinhold Lorenz: *Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie*. Verlag Styria, Graz–Wien–Köln, 1959. 39–47.
6. Vö. Gabriele Prasch-Bichler: *Kinderjahre Kaiser Karls. Aus unveröffentlichten Tagebüchern seines Großvaters [Erzherzog Carl Ludwig]*. Amalthea, Wien, 2014. passim; Reinhold Lorenz: i. m. 26–32; Ernst Joseph Görlich: *Der letzte Kaiser – ein Heiliger? Kaiser Karl von Österreich*. Christiana-Verlag, Stein am Rhein, 1972. 15–18.
7. Reinhold Lorenz: i. m. 32–38.
8. Gordon Brook-Shepherd: *The Last Habsburg*. i. m. 9–11; Eva Demmerle: *Kaiser Karl I. „Selig, die Frieden stiften...”* Die Biographie. 2. durchgesehene und erweiterte Auflage. Amalthea, Wien, 2005. 43–45; Reinhold Lorenz: i. m. 47–56.
9. Szinte semmit nem tudunk arról, mennyiben volt képes meggyőzni fiatal unokaöccsét Ferenc Ferdinánd politikai elképzeléseiről, mint ahogy abban is igen sok a bizonytalanság, hogy pontosan mik is voltak a trónörö-

- kös konkrét elképzelései azon túl, hogy a birodalmat szerinte gyengítő dualizmust megváltoztatta volna. Erről vö. Robert A. Kann: *Groß-Österreich*. In: *Uő: Erzherzog Franz Ferdinand Studien*. Verlag für Geschichte und Politik. (Veröffentlichungen des Österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts. Band X. Wien, 1976. 26–46. és Robert A. Kann: *Franz Ferdinand der Ungarnfeind?* In: uo. 100–126, továbbá újabban Szász Zoltán: *Ferenc Ferdinánd*. In: *A magyar történelem vitatott személyiségei*. I. Szerk. Kosáry Domokos és Gerő András. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 2002, 82–95.
10. Zitáról pl. Gordon Brook-Shepherd: *Zita. Die letzte Kaiserin*. Biographie. Zsolnay Verlag, Wien, 1991, családi hátteréről és neveltetéséről különösen 21–45; vagy Tamara Griesser-Pečar: *Zita. Die Wahrheit über Europas letzte Kaiserin*. Gustav Lübbe Verlag, Bergisch Gladbach, 1985. 19–67; vagy Erich Feigl: *Zita. Kaiserin und Königin*. 5. völlig neu bearbeitete Auflage. Amalthea, Wien, 1991, különösen 22–100.
11. Reinhold Lorenz: i. m. 66–113.
12. A gyerekekről Erich Feigl: i. m. 107–111, 114–117, 141–152, 155–159, 234–239, 330–346. és 400–411.
13. Vö. *Visszaemlékezések I. Ferenc József és IV. Károly királyról. Apróságok és történelmi mozzanatok az udvari életből*. Írta Pápay István, néhai ő császári és királyi felsége kabinettitkárja, udvari tanácsos. Apostol nyomda, Bp., 1928. 266.
14. Már 1914. augusztus elején a magyar fővárosba utazott Zitával, ahol a magyar elit szinte valamennyi fontos tagját bemutatták neki. Vö. „A nemzet találkozott a jövődő urával...” *A trónörökös*. A Hét 1914. augusztus 9. 514; Reinhold Lorenz: i. m. 158–196.
15. Reinhold Lorenz: i. m. 197–222.
16. Mindez a magyar politikusok számára rokonszenves volt. Erre pl. *Vázsonyi Vilmos beszédei és írásai*. II. Országos Vázsonyi-emlékbizottság, Bp., 1927. 361; Batthyány Tivadar gróf: *Beszámoló*. Szerző kiadása, Bp., [1928]. I. 136–139; Bánffy Miklós: *Emlékeimből*. Révai, Bp., 1943. 22; *A kabinetiroda szolgálatában a világháború alatt. Epizódok és jellemképek I. Ferenc József és IV. Károly királyokról*. Írta Dr. Kray István báró. Szerzői kiadás. H. n. 1935. 29. és 79; *Fighting the World: The Struggle for Peace*. By Count Michael Károlyi. Translated by E. W. Dickes. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., London, 1924. 77.
17. Vö. az Elisabeth Kovács monumentális munkájában található, levéltári adatok alapján összeállított itineráriummal: *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie? Die österreichische Frage. Kaiser und König Karl I. (IV) und die Neuordnung Mitteleuropas (1916–1922)*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2004. I. 653–661.
18. A koronázásról legújabban Ifj. Bertényi Iván: *Koronázás a háború közepén*. In: *Propaganda az I. világháborúban*. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása 2015. október 16. – 2016. április 9. Szerk. Ifj. Bertényi Iván – Boka László. Országos Széchényi Könyvtár, Bp., 2016. 189–198.
19. A békekísérletekről általában pl. Peter Broucek: *Karl I. (IV) Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 1997. 85–151.
20. Vö. Arthur Graf Polzer-Hoditz: *Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs*. Mit einer Einleitung von Universitätsprofessor Dr. Wolfdieter Bihl. 2. Auflage. Amalthea, Wien, 1980. 180–214.
21. Vö. Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Osisis Kiadó, Bp., 2014. 233–247.
22. Vö. pl. Robert A. Kann: *Die Sixtusaffäre und die geheimen Friedensverhandlungen Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg*. R. Oldenbourg Verlag, München, 1966; *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie?* i. m. I. 121–158; Arthur Graf Polzer-Hoditz: i. m. 315–373.
23. Pl. Arthur Graf Polzer-Hoditz: i. m. 374–385; *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie?* i. m. 367–432.
24. Manfred Rauchensteiner: *Der Erste Weltkrieg un das Ende der Habsburgermonarchie 1914–1918*. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2013. 799–827.
25. Vö. Helmut Rumppler: *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918. Letzter Versuch zur Rettung des Habsburgerreiches* Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1966.
26. A két nyilatkozatot (1918. november 11-én Ausztriáról, 13-án Magyarországról) közli: *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie?* i. m. II. 414–415. és 419–420.
27. Gordon Brook-Shepherd: *Zita*. i. m. 184–200.
28. Reinhold Lorenz: i. m. 552–589; Karl Freiherr von Werkmann: *Der Tote auf Madeira*. Verlag für Kulturpolitik, München, 1923. 11–68; Gordon Brook-Shepherd: *Zita*. i. m. 200–208.
29. Karl Freiherr von Werkmann: i. m. 115–180; Anton Lehár: *Erinnerungen. Gegenrevolution und Restaurationsversuche in Ungarn 1918–1921*. Hg. v. Peter Broucek: Verlag für Geschichte und Politik – R. Oldenbourg Verlag, Wien–München, 1973. 171–214; Reinhold Lorenz: i. m. 589–613; Gordon Brook-Shepherd: *Zita*. i. m. 214–239; *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie?* i. m. I. 587–600; *Kaiser Karl. Persönliche Aufzeichnungen, Zeugnisse und Dokumente*. Hg. v. Erich Feigl. Amalthea, Wien–München, 1984. 323–372.
30. Pl. Karl Freiherr von Werkmann: i. m. 211–292; Reinhold Lorenz: i. m. 614–644; Gordon Brook-Shepherd: *Zita*. i. m. 240–262; *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie?* i. m. II 609–625; *Kaiser Karl*. i. m. 401–506.
31. A király restaurációs kísérleteire általában pl. Ormos Mária: „*Soha, amíg élek!*” *Az utolsó koronás Habsburg puccskísérletei 1921-ben*. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1989; Armin Strohmeier: *Glaubenszeuge der Moderne. Die Heiligen und Seligen des 20. und 21. Jahrhunderts*. Patmos Verlag, Mannheim, 2010. 238; Peter Broucek: i. m. 217–231; Miklós Zeidler: *Charles IV's attempted returns to the Hungarian throne*. In: *Karl I. (IV) der erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*. Hg. v. Andreas Gottsmann. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2007. 269–284.
32. Amikor tihanyi fogsága idején Apponyi Albert meglátogatta a királyi párt, hogy vigasztalja őket, az oltári-szentségtől megerősödvé derülvé, megbocsátással ők vigasztalták magyar hívüket. *Megemlékezés IV. Károly magyar királyról*. Elmondotta Gr. Apponyi Albert elnök. A Szent István Akadémiának IV. Károly király emlékeztére szentelt 1922. évi április hó 9-iki rendkívüli ülésén. Stephaneum nyomda, Bp., 1922. 10–11.
33. Karl Freiherr von Werkmann: i. m. 293–311; Reinhold Lorenz: i. m. 634–649; Gordon Brook-Shepherd: *Zita*. i. m. 263–288.

34. Josef Gelmi: *Kaiser Karl und Tirol*. In: *Kaiser Karl I. (IV) als Christ, Staatsmann, Ehemann und Familienvater*. Hg. v. Jan Mikrut. Wiener Dom-Verlag (Veröffentlichungen des Internationalen Forschungsinstituts zur Förderung der Kirchengeschichte Mitteleuropas), Wien, 2004. I. 197.
35. Vö. „Nincs az a lángész, az a tudás, az a tapasztalat, amely ezzel a helyzettel megbirkózni tudott volna; talán többet lehetett volna megmenteni.” *Megemlékezés IV. Károly magyar királyról*. i. m. 3–4. Az uralkodó kabinetirodái titkára szerint Károly olyan korban élt, hogy Napóleon zsenije és Bismarck éleslátása és energiája is kevés lett volna a sikerhez. *Visszaemlékezések I. Ferenc József és IV. Károly királyról. Apróságok és történelmi mozzanatok az udvari életből*. i. m. 248.
36. Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom*. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1941. Új Mandátum Kiadó, Bp., 2010. 141–278.
37. Károly király magyarországi emlékezetére Iván Bertényi: jun.: *Eine sympatische Nebenfigur. König Karl IV. im Spiegel von Memoiren ungarischer Politiker*. In: *Karl I. (IV) der erste Weltkrieg und das Ende der Donaumonarchie*. Hg. v. Andreas Gottsmann. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2007. 247–268.
38. Vö. Kardos József: *Legitimizmus. Legitimista politikusok Magyarországon a két világháború között*. Korona Kiadó, Bp., 1998; Kardos József: *A legitimizmus alternatívái Magyarországon (1918–1946)*. Észak-Pest Megyei Matematikai Tehetségfejlesztő. (A történelem alternatívái. Forrásfüzetek az iskolai oktatáshoz) Bp., 1996.
39. Markus Roth: *Karl von Österreich: Kaiser – Kriegsherr – Kirchenmann. Politischer Heiliger in der Neuzeit?* Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2013. 114–115.
40. Erich Feigl: „Gott erhalte...” Kaiser Karl. Persönliche Aufzeichnungen und Dokumente. 3. völlig überarbeitete und ergänzte Neuauflage. Amalthea Signum Verlag, Wien, 2006. 516–517.
41. Markus Roth: i. m. 116.
42. Maria Habacher: *Die Geschichte des Seligsprechungsprozesses und der religiösen Verehrungsformen des Dieners Gottes Karl von Habsburg*. In: *Kaiser Karl I. (IV) als Christ, Staatsmann, Ehemann und Familienvater*. i. m. I. 261.
43. Gordon Brook-Shepherd: *The last Habsburg*. i. m. 12–13; Giovanna Brizi: *Das religiöse Leben des Kaisers Karl. Studium der Akten zum Seligsprechungsprozess*. In: *Kaiser Karl I. (IV) als Christ, Staatsmann, Ehemann und Familienvater*. i. m. I. 44.
44. Károly visszatérési kísérletei kapcsán is ezt hangsúlyozta Apponyi Albert. *Megemlékezés IV. Károly magyar királyról*. i. m. 11.
45. Vö. *Kaiser Karl*. i. m. *Die Monarchie als Sozialstaat* c. fejezete (135–156.); Armin Strohmeyr: *Glaubenszeuge der Moderne. Die Heiligen und Seligen des 20. und 21. Jahrhunderts*. Patmos Verlag, Mannheim, 2010. 238; Peter Broucek: i. m. 39–66.
46. Az 1916. november 21-én kiadott nyilatkozatot idézi *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie?* II 148–149. Az idézett rész helye: 149.
47. Giovanna Brizi: i. m. I. 236.
48. Maria Habacher: i. m. I. 261–263.
49. Erich Feigl: „Gott erhalte...” i. m. 518. és különösen Elfriede Parsch: *Lebenslauf und Heilung der Sr. Maria Zita Gradowska*. In: *Kaiser Karl I. (IV) als Christ, Staatsmann, Ehemann und Familienvater*. i. m. I. 555–556.
50. Markus Roth: i. m. 143.

NÉMETH LÁSZLÓ IMRE

BOLDOG APOR VILMOS VÉRTANÚ, PÜSPÖK

A 20. század második felében Apor Vilmos győri püspök volt az első boldoggá avatott magyar,¹ aki jó pástorként 1945-ben életét adta hívei védelmében. E tanulmány tömören az ő életét, vértanúhalálát, boldoggá avatásának történetét és tiszteletét mutatja be.

Születése és a családi környezete

■ Báró Altorjai Apor Vilmos Segesváron született 1892. február 29-én ősi székely nemesi családban.² A szülői házban részesült a keresztség szentségében március 5-én. Apja, báró Altorjai Apor Gábor (1851–1898), Háromszék vármegye egykori főispánja a helyi arisztokrácia kiemelkedő tagja volt. 1882-ben kötött házasságot Pálffy Fidélia (1863–1934) grófnővel. Kilenc gyermekük született, egy halva, három pedig korán elhunyt. Vilmos, az utolsó előtti gyermek, nem volt még hároméves, amikor a család Segesvárról Bécsbe költözött, mert a családfő államtitkár lett a királyi magyar minisztériumban. Fiatalon, 47 éves korában azonban elhunyt. Az özvegy gyermekeivel Bécsben maradt, a nyarakat viszont Erdélyben töltötték. Apor Vilmos, miután Bécsben befejezte elemi iskoláit, apja és nagyapja nyomdokait követve Kalksburgban, a jezsuiták gimnáziumában folytatta tanulmányait. Az utolsó három évet pedig Kalocsán, ugyancsak a jezsuitáknál végezte, hogy tökéletesen megtanuljon magyarul. Itt érlelődött meg benne véglegesen a papi hivatás gondolata. 1909-ben karácsonyra azt kérte, hogy az érettségi után azonnal beléphessen a szemináriumba, amihez az édesanya körütekintő mérlegelés után megadta beleegyezését.

A püspök határozott hangon felkiáltott: Hinaus... Hinaus, és a katonákhoz érve energikusan felemelte a kezét, hogy távozzanak. Erre a kapitány és egy orosz katona tüzet nyitottak.

■ Az ifjú Vilmos a Győri Egyházmegyében kérte felvételét a szemináriumba, ahol rokona, gróf Széchényi Miklós (1868–1923) volt a püspök, aki a tehetséges papnövendéket Innsbruckba küldte teológiai tanulmányainak végzésére. Két évig a *Nicolaihaus*ban lakott, ezután átköltözött a jezsuiták új kollégiumába, a *Canisianumba*. Innsbruckban öt boldog esztendőt töltött, amely alatt egyházmegyét váltott, mert a pápa Széchényi püspököt 1911-ben áthelyezte Nagyváradra, ő pedig papnövendékét is magával vitte új egyházmegyéjébe. Így 1915. augusztus 24-én, Szent Barnabás apostol ünnepén Sigismund Waitz (1864–1941) brixeni püspök a Nagyváradai Egyházmegye papjává szentelte. Innsbruckban káplánként tette le az utolsó szigorlatot, 1916. június 23-án, amely után június 26-án avatták doktorrá.³

Lelkipásztori működése

■ A nagyváradai egyházmegyében első kápláni helye Gyula volt, ahová 1915. augusztus 31-én érkezett meg. Az első hónapok mindig újabb és újabb feladat elé állították. Szívesen hitoktatott, és Schlachta Margit (1884–1974) hatására magával ragadta a szociális munka. 1916. március 27-én közreműködésével nővédő iroda nyílt a plébánián, amelyből később kialakult a Szociális Missziótársulat helyi csoportja. 1917. január 18-tól a Vörös Kereszt célra kialakított kórházvagonjában végzett tábori katonai szolgálatot. Pár hónapos szolgálat után tért vissza Gyulára. Püspöke 1917. július 1-jén áthelyezte a Nagyváradai Egyházmegye Szemináriumába, ahol tanulmányi felügyelő lett, és dogmatikát tanított. A püspök által kezdeményezett szemináriumi reform ez alatt indult meg. 1918. augusztusban visszakérült Gyulára plébánosnak, ahol Linderberger János (1869–1951) utódjává vált, aki Debrecenben lett plébános. Az őszirózsás forradalom 1918 őszén, a Tanácsköztársaság 1919-ben, majd a román megszállás, amely 1919. április 25-től 1920. március 30-ig tartott, felkavarta a közel 25 ezer lakost számláló Gyula városának nyugalmit, amelynek gondja, problémái ránehezedtek a plébánosra is, a lelkipásztori életben és a szociális gondoskodás terén egyaránt. Nagy tekintélyt szerzett neki, hogy a Romániába internáltak, főleg katonatisztek, közbenjárására hazatérhettek. Az Innsbruckban megtanult elveket tettekké váltotta: együtt érző törődése túlterjedt a templom falain. Emberközelsége bizalmat ébresztett az emberekben. 1921-től adta ki az *Őrszem* című havi értesítőt. Lelkipásztori munkásságának elismerése volt, hogy a III. alföldi katolikus nagygyűlés megrendezésére 1924 augusztusában őt kérték fel.⁴ A szociális szakosztály egyetlen témája a földkérdés volt. A hazai egyházi élet megújulásáért létrejött szervezetek, a KALOT, a KALÁSZ, az EMSZO és a KIOE szövetségesre találtak benne. 1925-ben, a Szentévbén a hívek egy kis csoportjával Rómába zarándokolt, ahol részt vettek a pápai szertartásokon. Lelkipásztori munkája elismeréseként már 1929-ben csolti apáti címet kapott. A dolgozós hétköznapokban arra törekedett, hogy hivatását az evangélium szerint élje, és embertársainak javát szolgálja. Plébánosi működésének részletes ismertetése azonban meghaladja e tanulmány kereteit.

Apor Vilmos két testvérével tartott szorosabb kapcsolatot, bátyjával, Apor Gáborral (1889–1969), aki 1938-tól Magyarország szentszéki nagykövete volt Rómában,⁵ és nővérével, Apor Gizellával (1886–1971), aki a harmincas évek végétől a Magyar Vöröskereszt elnöke volt.⁶

■ XII. Piusz pápa 1941. január 21-én kinevezte győri megyéspüspöknek. Serédi Jusztinián OSB (1884–1945) bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek Gyulán, a plébániatemplomban szentelte püspökké 1941. február 24-én, Szent Mátyás apostol ünnepén.⁷ Apor Vilmos, Győr 74. püspöke 1941. március 2-án foglalta el székhelyét.⁸ Püspöki címeréül megtartotta családi címerét, amelyben azonban a csillagot és a kardot tartó kezet felcserélte a kereszttel, beillesztve jelmondatát: *Cruxfirmatmietem, mitigatfortem – A kereszt a szelídeknek erősítője, az erőszakosoknak szelídítője.*⁹

Püspökségének első évében igyekezett megismerni papjait, az egyházmegye intézményeit, az ott működő szerzetesrendeket. 1942 októberében a Magyar Szent Kereszt Egyesület fővédnöke lett, amelynek célja a zsidótörvények hatálya alá eső katolikusok védelme volt. Nemcsak a kikeresztelkedett zsidók érdekében tett meg mindent, hanem minden üldözöttért, függetlenül attól, milyen vallású volt.¹⁰ A segítségnyújtásra biztatta papjait is. Annak ellenére, hogy tudatában volt, milyen veszélynek teszi ki magát, ellenállt a győri zsidó gettó felállításának. 1944 tavaszán az összes püspök együttes állásfoglalását látta szükségesnek. Ez ügyben számos levelet írt Serédi Jusztinián bíborosnak és püspöktársainak. Kezdeményezésére jött létre a Katolikus Szociális Népmozgalom, szükségesnek tartotta, hogy papság közéleti irányítást kapjon. Fő célkitűzései közé tartozott a szociális kérdés megoldása, a munkáspsztoráció előtérbe állítása és az egyházi nagybirtok felosztása.

1944. március 19-én a német csapatok Győrön keresztül haladva szállták meg Magyarországot. A Győri Egyházmegyét a németek és a nyilasok, valamint a Vörös Hadsereg előretörése nehéz helyzetbe hozta. Győr városát, amely a haditermelés kiemelt bázisa volt, fontos vasúti csomóponttal, egyre gyakrabban érte bombatámadás, első alkalommal április 13-án. Apor Vilmos ennek ellenére a városban maradt, és nem költözött át Szanya, a sokkal nyugodtabb püspöki rezidenciára. A püspökvár ajtaját kinyitotta a menekülteknek, köztük a zsidóknak is. Mindenkit befogadott, aki oltalmat kért. A szomszédos egyházmegyék főpásztoraival, Mindszenty József (1892–1975) veszprémi, Shvoy Lajos (1879–1968) székesfehérvári püspökökkel és Kelemen Krizosztom OSB (1884–1950) pannonthalmi főapáttal közösen 1944. október 31-én történelmi jelentőségű *Memorandumot* írt alá, amelyet a kezdeményező Mindszenty József adott át Szöllösi Jenőnek (1893–1946), a Szálasi-kormány miniszterelnök-helyettesének. A dokumentumban azt kérték, hogy az addig érintetlen Dunántúl ne legyen hadszíntérre. Kérésük nem talált meghallgatásra.¹¹

Vértanúhalála

■ A front gyorsan elérte Győrt. A Vörös Hadsereg megérkezését megelőzték a rémisztő hírek a szovjet katonák viselkedéséről a civil lakossággal, elsősorban a nőkkel szemben. 1944 Karácsonyán a szovjetek elfoglalták Esztergomot és a Győri Egyházmegye keleti részét.

1945 januárjának a közepén, két héttel azután, hogy a szovjet hadsereg ellentámadásba lendült, a németek visszafoglalták a korábban birtokolt területet, amely március közepéig maradt német–magyar kézen. A terület visszafoglalását követően a kormány felállított egy bizottságot azzal a feladattal, hogy vizsgálja ki a szovjet katonák által ebben a két hétben elkövetett atrocitásokat. A győri püspök is kinevezett egy egyházi bizottságot, amely összeállított egy jelentést a szovjet katonák viselkedéséről. Ezek alapján nem sok jót lehetett várni egy esetleges szovjet előretörés alkalmával.

Apor Vilmos elhatározta, hogy nem hagyja el püspöki székhelyét, és ugyanezt kérte a papjaitól és a szerzetesektől. Március közepén a szovjet csapatok újratekdték

a támadást, és áttörték a német–magyar védelmi vonalat, amely a Dunától a Balatonig húzódott. Bécs irányába nyomultak előre. Apor püspök a német csapatok vezetőjét arra kérte, hogy hagyják el a várost, hogy az ne pusztuljon el a harcokban. Kérését azzal utasították el, hogy a várost stratégiai fontossága miatt az utolsó katonáig védeni kell.

Nagyszerda, 1945. március 28. Hajnalban a szovjet ágyúk lőni kezdték a várost. A magyar és a német katonák nyugat felé visszavonulóban felrobbantották a hidakat a Dunán és a Rábán. Új állásaikból lőtték a szovjet csapatokat, amelyek elfoglalták a város központját. A püspökvárban megjelentek a szovjet katonák. A püspök eléjük ment, fogadta őket, és kijelentette, hogy akik itt vannak vele, azok védelme alatt állnak. A szovjet katonák viselkedése változó volt. Egyénként és kisebb csapatokban hatoltak a püspökvár pincéjébe, ahol összeszedték az órákat, bort kértek, míg más csoportok tisztességesen viselkedtek.

Nagysütörtök, 1945. március 29. A németek tovább ágyúzták a szovjetek által elfoglalt várost. A székesegyház és a szeminárium, amelyeket találat ért, kigyulladtak. Az égő székesegyház látványa a püspököt nagyon lesújtotta. Reggel a püspökvár pincéjében egy ideiglenesen felállított oltáron mondta el utolsó szentmiséjét. A nap folyamán a harcok egyre inkább nyugatra, a városon kívülre kerültek.

Nagypéntek, 1945. március 30. A körülmények nem tették lehetővé a szertartások elvégzését. A püspök reggel felolvasta a Passiót. A szovjet katonák ki-be járkálva sokszor megzavarták ezt. Időközben egyre több nő menekült a püspökvár pincéjébe. A nap folyamán a szovjet parancsnokság egy részlege betelepedett a püspökvárba. A püspök két közeli munkatársát Zágón József (1909–1975) irodaigazgatót¹² és Cseh Sándor (1913–2002) titkárt¹³ elküldte a parancsnokságra, hogy védelmet kérjen a szovjet katonák zaklatásaitól. Az irodaigazgató beszámolt a parancsnoknak a püspök aggodalmairól. A tömör válasz az volt, hogy erre nincs ember, és háborúban egyébként is a katonák azt tesznek, amit akarnak.

Este ismét megjelent az a csapat, amely reggel jött, egy maggiore vezetésével. A kapitány hangosan elrendelte, hogy az asszonyok és a lányok menjenek vele krumpolit hámozni és más házi munkát végezni. Az asszonyok, akik a vacsorát készítették, megijedtek, néhányan az ablakon menekültek el. A püspök, aki a pincében volt, amikor hallotta a kiabálást, a felső szintre ment. A megtermett kapitány, aki sokkal magasabb volt, mint a szintén nagy termetű püspök, megismételte a parancsot. Tolmács útján beszéltek. A püspök határozottan ellenállt annak, hogy engedelmességen a parancsnak. Azt javasolta, hogy önkéntes férfiakat és idős asszonyokat küld a munkára. A kapitány visszautasította az ajánlatot, és követelte, hogy fiatal lányok menjenek vele. A katonák egyre agresszívebbek lettek. A püspök hajthatatlan volt. A katonák a fegyverükkel kényszerítették, hogy menjen le a pincébe. Éppen ekkor érkezett vissza a szovjet parancsnokságról a két megbízott pap a sikertelen küldetésből. Az irodaigazgató megpróbálta röviden tájékoztatni a püspököt. A kapitány három szovjet katonát állított a bejárathoz, és másik három katonával lement a pincébe, hogy magával vigye a fiatal nőket. Apor püspök a lépcső előtt várta. A szovjet katonák többször megpróbálta leszakítani a püspöki mellkeresztjét. A püspök a fenyegető kezeket elhárította magától, és többször hangsúlyozta, hogy semmi körülmények között nem engedi meg az asszonyok és lányok elvitelét. A kapitány ekkor elővette a pisztolyát, de nem sikerült lőnie, mert miközben a pisztoly biztonsági zárát kibiztosította, a püspök lefogta a kezét, és a lépcső felé tolta, hogy hagyja el a menedékhelyet. Ezen a ponton az események felgyorsultak. A felső szintről kiáltások hallatszottak: Vilmos atya!... Vilmos atya!... Segítség!... Segítség! A katonák megtalálták az almatárolóba elrejtőzködött fiatal asszonyokat, és hajtották őket kifelé. A püspök a kijáráshoz sietett. Az unokaöccse, gróf Pálffy Sándor (1926–1985) és két papja követ-

te. A püspök határozott hangon felkiáltott: Hinaus... Hinaus, és a katonákhoz érve energikusan felemelte a kezét, hogy távozzanak. Erre a kapitány és egy orosz katona tüzet nyitottak. Apor püspököt három találat érte. A harmadik volt halálos, amely a hasüregbe hatolt. A katonák látva a történeteket otthagyták az asszonyokat, és eltávoztak. A súlyosan megsebesített püspök két papjára támaszkodva ment le a menedékhelyre, ahol egy hordágyra fektették. A jelen lévő orvos megállapította, a lövedék nem hagyta el a testét, és kijelentette, hogy sürgősen meg kell műteni. Tizenöt-husz férfi önként vállalta, hogy hordágyon a kórházba viszik. Éjjel körül értek oda. Egy nagy pincében alakítottak ki ideiglenesen operálótermet. Nem volt áram. A kényes beavatkozást két petróleumlámpánál végezték el. Az orvosok bíztak a műtét sikerében. Húsvét vasárnap a püspök megáldozott, meggyónt, és felvette a betegek kezetét. Elkezdődött az agóniája. 1945. április 2-án, Húsvét hétfőn egy óra után nem sokkal nővére, Apor Gizella fogta le a szemét. Egy hordágyra fektették, és papjai elvitték az elhagyott város utcáin a kármeliták templomába, ahol a Loretói Madonna kápolnájában álltak meg vele egy időre. Innen négy kármelita növendék vitte át a püspökvar gótikus kápolnájába, a Magyarok Nagyasszonya oltár elé. Itt egy nehezen talált, egyszerű koporsóba fektették. A szovjet parancsnokság rendelkezései és a szovjet katonák jelenléte által okozott félelem miatt csak kevesen lehettek jelen a koporsó körül. Másnap a koporsót a kármeliták templomába vitték, ahol a Székesegyházat ért bombatalálat miatt végezték a temetést, április 4-én 9 órakor. A koporsót a templom kriptájába helyezték el ideiglenesen.

Sírja

■ Több mint egy évet várni kellett az utód, Papp Kálmán (1886–1966) kinevezésére, akit 1946. június 6-án szenteltek püspökké. Az új püspök a sérült székesegyházat kijavíttatta, és elkészíttette mártír elődje sírját a Szent László tiszteletére szentelt Hédervári gótikus kápolnában. Az egyházmegye papjai és hívei 120 000 forintot adtak össze a vörös márvány szarkofágra, amelyet egyetlen márványtömbből faragott ki Boldogfai Farkas Sándor (1907–1970) szobrászművész. A szarkofágot a falon Mattioni Eszter (1902–1993) hímeskő alkotása veszi körül, amely a Jó Pásztort ábrázolja, aki életét adja juhaiért. A földi maradványok átvitelét 1948. november 23-án, kedden 17 órára és másnap, 24-én, szerdán 10 órára tűzték ki. Sok hívőt és az egész püspöki kart, köztük Mindszenty József bíborost is várták erre az eseményre. Az exhumálást és az átvitelt azonban a püspöknek le kellett mondani, mert november 20-án este a polgári hatóságok megtiltották azt. Papp Kálmán püspök hiába tiltakozott ez ellen.¹⁴ Az átvitelre az engedélyt az állami hatóságok csak hosszú évtizedek múlva adták meg. 1986. május 23-án Pataky Kornél (1920–1998), aki 1976-tól volt győri megyéspüspök, a nyilvánosság kizárásával, a hatályos előírások betartásával végezhette el az áthelyezést, azon még a család tagjai se lehettek jelen, csak a kanonok közül néhányan.¹⁵ Az ideiglenes sír felnyitása után a törvényi előírásoknak megfelelően végezték el az azonosítást a győri tishti orvos jelenlétében.

Életszentsége és boldoggá avatása 1945–1997

■ A püspök halálát a nők védelmében a második világháború utolsó napjaiban már vértanúságnak tekintették. Boldoggá avatási eljárását az egyházmegyében 1948. február 25-én indították el, de azt néhány tanú kihallgatását követően a politikai helyzet miatt fel kellett függeszteni. A hallgató Egyházban a boldoggá avatási eljárás várattatott magára. Mindszenty József bíboros 1971-ben, amikor Rómába utazott, megpróbálta újraindítani az ügyet a Szentté avatási Kongregációban, de nem járt sikerrel.¹⁶

A boldoggá avatási ügy a földi maradványok áthelyezését követően indulhatott újra.¹⁷ Pataky Kornél püspök 1989 decemberében állította fel az új bíróságot, és nevezte ki a posztulátort Ternyák Csaba, győri egyházmegyes pap személyében, aki akkor a Pápai Magyar Egyházi Intézet (PMI) rektora volt.¹⁸ Az eljárás az egyházmegyében 1990. november 9-én zárult le. Az 1992-ben püspökké kinevezett posztulátor utóda, Gonda Imre rektor¹⁹ folytatta a megkezdett eljárást. II. János Pál pápa (1920–2005) második magyarországi lelkipásztori látogatásán, 1996 szeptemberében felkereste a vértanú püspök sírját, és ott imádkozott.²⁰ Egy év múlva 1997. november 9-én Rómában, a Szent Péter téren pedig boldoggá avatta.²¹ Boldog Apor Vilmos liturgikus ünnepnapja az újratemetés napja, május 23-a lett. A boldoggá avatási szentmisén a Magyar Katolikus Püspöki Kar számos tagja és Göncz Árpád (1922–2015) köztársasági elnök vezetésével népes és magas rangú magyar delegáció és sok ezer magyar zarándok vett részt.²²

Tisztelete

■ Apor püspökről földi maradványainak áthelyezését megelőzően Magyarországon nyilvánosan semmilyen formában nem lehetett megemlékezni.²³ 1986 után azonban egyre szaporodtak a megemlékezések, amelyek többnyire születésnapjához (február 29.), vértanú halálához (április 2.) és újratemetésének évfordulójához (május 23.) kötődtek. A vértanú püspököt ábrázoló szobrok, emléktáblák is egyre több helyen kerültek elhelyezésre. Ezek közül hármat említünk időrendben. Gyulán, egykori plébániájának, a Nádi Boldogasszony-templom falán 1989. május 6-án felavatott emléktáblát, amely Bakos Ildikó alkotása.²⁴ A győri püspökvárban, a vértanúság helyén 1991-ben elhelyezett emléktáblát,²⁵ valamint 1993. augusztus 28-án a szülővárosban, Segesváron, a Szent József-plébániatemplom kertjében felállított szobrot, amelyet Hunyadi László Erdélyben élő magyar szobrászművész készített.²⁶

A boldoggá avatást követő héten, 1997. november 15-én avatták fel első egész alakos bronzszobrát Budapesten, a róla elnevezett téren, a XII. kerületben. A szobor Marton László Munkácsy-díjas szobrászművész alkotása.²⁷ Gyula, ahol káplán és plébános volt, és ahol püspökké szentelték, mindig hálás szeretettel őrizte emlékét. A plébániatemplom előtt 1998. június 20-án avatták fel egész alakos szobrát, Bocskay Vince művét.²⁸

Tiszteletének minden évben kiemelkedő alkalma lett boldoggá avatásának évfordulója. Ezek közül említünk meg néhányat. 2001. november 9-én a Szent Péter-bazilika altemplomában lévő Magyarok Nagyasszonya tiszteletére szentelt kápolnában Giovanni Battista Re (1934–) bíboros, a Püspöki Kongregáció prefektusa áldotta meg a vértanú püspököt ábrázoló domborművet, Lebó Ferenc alkotását.²⁹ Az ötödik évfordulón nyílt meg életáldozatát bemutató állandó kiállítás Győrben, a vértanúság helyén.³⁰ A tizedik évforduló alkalmából helyeztek emléktáblát a szülői házra, Segesváron.³¹ A tizenötödik évfordulóra készült el Lebó Ferenc által készített egész alakos szobra Győrben, a püspökvár bejáratánál.³²

Ereklyéi számos templomba eljutottak. Ezek közül kettőről kell említést tenni. Pápai Lajos győri püspök 2012-ben a csíksomlyói kegyhelynek,³³ 2013-ban pedig Szent II. János Pál pápa által a 20. század vértanúi tiszteletére kijelölt római Szent Barnabás-apostoltemplomnak adományozott ereklyét.³⁴

Utcákat, tereket, egyházi oktatási intézményeket neveztek el róla, és tiszteletére számos templom épült (Négyfalu, Novákpuzsta, Nyársapát, Sárszentmihály stb.) Magyarországon és Erdélyben is. Ezek és a róla készült számtalan festmény és kislasztika teljes felsorolása meghaladja e tanulmány terjedelmét.³⁵ Egyet mégis meg kell említeni. Apor Vilmos 1937-től a Máltai Lovagrend tiszteletbeli konventkáplán-

ja volt,³⁶ ezért a rend római központjában (Via Condotti) boldoggá avatása alkalmából Kisléghi Nagy Ádám által festett arcképét helyezték el, és liturgikus emléknapja bekerült a rend szertartáskönyvébe.³⁷

A Győri Egyházmegyén kívül a kultusz ápolásáért és terjesztéséért a legtöbbet az 1991. január 3-án győri székhellyel megalakult Apor Vilmos Emlékbizottság tett, amelynek elindítása Bolza Ilona (1910–1996) grófnő áldozatos fáradozásának köszönhető,³⁸ aki tanúja volt a vértanúságnak, mert ő is a püspökvárban talált menedéket 1945-ben.³⁹

A tisztelet kiemelkedő éve volt a 2015-ös esztendő, amelyre a Győri Egyházmegye Apor Vilmos-imaévet hirdetett,⁴⁰ pappá szentelésének centenáriuma⁴¹ és a vértanúhalál hetvenedik évfordulója alkalmából.⁴² Ereklýje az emlékévben eljutott az egyházmegye minden plébániájára, és a vértanúság helyén megújult az állandó kiállítás.⁴³ Életpéldájának megismertetése érdekében gyermekek részére rajzpályázatot hirdettek,⁴⁴ és színdarab is készült róla.⁴⁵ Budapesten, a Batthyány téri Szent Anna-templomban pedig november 15-én emléktáblát avatott Pápai Lajos győri püspök, annak emlékére, hogy az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszus alkalmával Apor Vilmos ott misézett.⁴⁶

A jubileumi év hozzájárult Apor püspök életáldozatának megismertetéshez. Tiszteletével kapcsolatos eseményekről folyamatosan ad tájékoztatást a győri egyházmegye honlapja, és a közbenjárására történt imameghallgatásokat is az Egyházmegyei Hivatalba kell jelezni.⁴⁷

Befejezésül idézzük Szent II. János Pál pápa szavait, amelyeket a boldoggá avatás alkalmával tartott pápai kihallgatáson mondott a boldoggá avatott Apor Vilmos vértanú, püspökről:⁴⁸

„Az evangélium és Krisztus szeretetének igazságától megerősödve bátran emelte fel hangját, hogy mindig védje a gyengéket az erőszakkal és az igazságtalansággal szemben... Evangéliumi tanúságtétele legyen számotokra, kedves magyar testvéreim, állandó ösztönzés Krisztus és a felebarát egyre odaadóbb szolgálatára!”

■ JEGYZETEK

- XII. Piusz pápa 1943-ban emelte a szentek közé Árpád-házi Margitot. Edith Pásztor: *Margherita d'Ungheria*. In: *Bibliotheca Sanctorum* VIII. Roma, 1966. 796–800; Adriányi Gábor: *Árpád-házi Szent Margit kanonizációja 1943-ban*. Magyar Sion új folyam. X/LII(2016.1) 165–168.
- A legfontosabb forrás a boldoggá avatásra készült dokumentáció: *Congregatio de Causis Sanctorum P.N. 1770. Beatificationis seu declarationis martyrii Servi Dei Gulielmi Apor, Episcopi Jauriensis sinodii fidei, uti fertur, interfecti (1892-1945) Positio Super Martyrio*. Roma, 1996. Magyar nyelvű életrajzok: *Apor püspök élete és halála*. Közli Horváth József. München, 1977; Szolnoky Erzsébet: *Fellebbezés helyett*. Apor Vilmos püspök élete és vértanúsága. Szeged, 1990; Balássy László: *Apor Vilmos, a vértanú püspök*. Bp., 1989; Ternyák Csaba: *Apor Vilmos püspök*. Századunk magyar főpapjai sorozat. Bp., 1993; Hölvényi György: *Az igazi tanú*. Apor Vilmos vértanú püspök élete. Bp., 2004. A legteljesebb munka, amely életét, halálát és kultuszát is bemutatja Nagy István: *Győr vértanú püspöke, Apor Vilmos*. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások 16.) Győr, 2012. (A továbbiakban Nagy 2012.)
- Az életrajzok fő forrása Soós Viktor Attila: *Apor Vilmos naplója*. I. 1915–1917. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, tanulmányok 2.) Győr, 2005.
- III. Alföldi Katolikus Nagygyűlés Emlékkönyve. Gyula, 1925.
- Németh László Imre: *A római Szent István Alapítvány 50 éve*. Bp., 2015. 31–32, és Nagy 2012. 59–61.
- Nagy 2012. 57–59
- Nagy. 2012. 23–33. A püspökszentelésről készült felvételek: <http://www.youtube.com/watch?v=CLSp0Up84M0>. A két társzentelő Glattfelder Gyula (1874–1943) csanádi és Czapi Gyula (1887–1956) veszprémi püspök volt.
- Beiktatási beszéde Lukácsi Zoltán: *Apor Vilmos püspöki beszédei*. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások 17.) Győr, 2012. 17–20. (a továbbiakban: Lukácsi 2012); Nagy 2012. 11. szerint a 75. püspök volt.
- A győri egyházmegye kormányzására vonatkozó fő forrás Lukácsi 2012 és Soós Viktor Attila (kiadó): *Apor Vilmos püspöki iratai*. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások 7.) Győr, 2009.
- Soós Viktor Attila: *A kereszt erősíti a gyengét – Boldog Apor Vilmos tevékenysége az üldözöttek védelmében*. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások 21.) Győr, 2015. (a továbbiakban: Soós 2015.)

11. Mindszenty József: *Emlékirataim*. Bp., 1989.⁴ 40-42; Soós 2015. 193–194; Balogh Margit: *Mindszenty József*. I-II. Bp., 2015. 354–359.
12. Zágon József (Dunántúli néven): *Egy nagy mai magyar vértanú*. Katolikus Szemle II(1950.1) 11–17 és II(1950.2) 70–72. A cikkből részletet közöl Nagy 2012. 289–292.
13. Cseh Sándor: *Apor püspök vértanúhalála, ahogy a szemtanú átélte*. Bp., 1997; Nagy 2012. 278–287.
14. Nagy 2012. 297–298.
15. Bóna László püspöki helynök az újratemetésről. In: Nagy 2012. 299–313.
16. Mindszenty József: *Emlékirataim*. Bp., 1989.⁴ 362. A bíboros Bécsből is szorgalmazta a magyar boldoggá avatási ügyek elindítását, köztük Apor Vilmosét is. Németh László (Imre): *Adalékok egy boldoggá avatási eljárás történetéhez (Boldog Batthyány-Strattmann László 1870–1931)*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 16(2004.1–2) 203–205.
17. Ternyák Csaba: *Mikor kezdődött Apor püspök boldoggá avatási eljárása?* Távlatok 1(1991.2) 50–55.
18. 1988-tól 1992-ig volt a PMI rektora. 2007-ben lett egri érsek. Beke Margit: *Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006*. Bp., 2008. 734–735.
19. 1992–1996 között volt a PMI rektora. *Az Egri Főegyházmegye sematizmusa 2014*. Eger, 2014. 172.
20. Fényképfelvétel a látogatásról. In: Nagy 2012. 308.
21. Andreas Resch: *I beati di Giovanni Paolo II. 1996-2000*. Vol. IV. Libreria Editrice Vaticana, 2004; Valentina Ciciliot: *Le beatificazioni e le canonizzazioni di Giovanni Paolo II. come strumenti di governo della Chiesa*. Humanitas 65(2010.1)118–142. A posztulátor a boldoggá avatáskor Veres András, a PMI rektora volt.
22. Nagy 2012. 334–335.
23. Nagy 2012. 503.
24. Nagy 2012. 395–396.
25. Nagy 2012. 512. Itt tévesen 1992 szerepel, a 399. oldalon helyesen 1991.
26. Nagy 2012. 429.
27. Nagy 2012. 493.
28. Nagy 2012. 389–426, különösen 398–399.
29. Németh László Imre: *A magyarok római kápolnája*. Bp., 2015. Harmadik javított kiadás. 18. 35.
30. *Apor Vilmos püspök életáldozata – Emléknúzeum nyílt a vértanúság helyén*. Magyar Kurír (a továbbiakban MK) 2004. június 28. Nagy 2012. 515–516.
31. Nagy 2012. 428–429.
32. *Apor Vilmos tizenöt éve a boldogok sorában*. MK 2012. november 12.; *Felavatták Apor Vilmos győri szobrát*. MK 2012. november 10.
33. *Apor-erekljét ajándékoz a csíksomlyói kegytemplomnak a győri püspökség*. MK 2012. április 26.
34. *Boldog Apor Vilmos ereklvéi a XX. század mártírjainak római templomában*. MK 2013. október 18.
35. Nagy 2012.; 457–528.
36. Vajay Szabolcs: *A Máltai Rend magyar lovagjai 1530–2000*. I-II. , Bp., 2002. 109.
37. A kép reprodukciója László Imre Németh: *Vilmos Apor, Vescovo e martire nell'atragedia del XX. secolo*. Editrice Velar, 2011. 47 ; Nagy 2012. 499.
38. Nagy 2012. 510–512.
39. Nagy 2012. 287–288.
40. *Apor Vilmos-imaév a Győri Egyházmegyében*. MK 2015. január 22.
41. *Apor Vilmos pappá szentelésének centenáriumát ünnepelték Győrben*. MK 2015. augusztus 26.
42. *Apor Vilmos imaév a győri egyházmegyében*. MK 2015. január 26.
43. *Apor Vilmos-imaév a Győri Egyházmegyében – Boldog Apor Vilmos ünnepe kiállítás megnyitóval*. MK 2015. május 20.
44. *Rajzpályázatot hirdetnek az Apor Vilmos-imaévben*. MK 2015. április 15.
45. *Színarabban emlékeznek Apor Vilmosra a budai Szent Imre-gimnáziumban*. MK 2015. november 5.
46. *Apor Vilmos emléktábla-avatás a Batthyány-téri Szent Anna-templomban*. MK 2015. október 12.
47. Honlap: gyor.egyhazmegye.hu. Postacím: 9021 Győr, Káptalandomb 5./B.
48. Idézi Nagy 2012. 332.

BALOGH MARGIT

MINDSZENTY JÓZSEF A BOLDOGOK KÖZÖTT?

Mindszenty akkor lehet a legkevésbé megosztó, ha nem egy nemzeti dráma hőseként vagy antihőseként, hanem egy meglehetősen bonyolult történet ellentmondásos szereplőjeként jelenik meg, aki egyszerre volt feddhetetlen erkölcsű és komoly tévedéseket elkövető, példamutató magatartást tanúsító és időnként következtlen.

■ „Harcolni fogok... amíg csak a koporsó be nem zárul felettem” – szögezte le Mindszenty József, Magyarország hercegprímása egyik beszédében, amelyet még 1946. június 15-én mondott a rábaközi Csornán. A kategorikus kijelentésben benne volt az életre szóló politikai hitvallás: az adott politikai rendszer kérlelhetetlen ellenfeleként a sírig védelmezi nemzete és egyháza érdekeit. Neve valóban a kommunizmus elleni harc szimbólumává nőtt, így vált világhíressé. Nem egyszerűen egy főpap volt, hanem egy politikai karakter őstípusa. Neve a 21. század eleji Magyarországon is – ha nem is mindenki által elfogadott, de komoly hívó szó: küldetéses, plebejus-konzervatív, túlcsondulóan nemzeti érzelmű, megingás nélküli náciellenes, a diktatúrákkal rendre ütköző, historizáló szemléletű főpap, aki egyszerre lett a kommunizmus üldözöttje és a kommunizmusnak tett diplomáciai vezéráldozat. Befogadása és utóélete – mint többnyire a nagyjainké általában – „manicheus” módon történt: a kritikátlan kanonizálás és a megbélyegző diabolizálás végletei között hullámnzott. Magyarországon évtizedeken át az utóbbi sablon élt, majd annak ellentéte is feltámadt: előbb az emigráció, majd a hazai katolikus közösség kollektív emlékezetét mindinkább eluralta egy vezér mártírképe, amely kizárólag gloriifikált életutat tulajdonít Mindszentynek. Nézetei mára beépültek a konzervatív és jobboldali értelmiségiek nemzetfogalmába, miközben a baloldali és liberális értelmiség is próbálja árnyalni korábbi egyoldalú és hamis megítélését. Az emlékezetpolitikai diskurzusban Mindszenty akkor lehet a legkevésbé megosztó, ha nem egy nemzeti dráma hő-

seként vagy antihőseként, hanem egy meglehetősen bonyolult történet ellentmondásos szereplőjeként jelenik meg, aki egyszerre volt feddhetetlen erkölcsű és komoly tévedéseket elkövető, példamutató magatartást tanúsító és időnként következetlen.

A plébános

■ Az 1942 augusztusáig Pehm vezetékneven ismert Mindszenty József központi feladatának, ahogy az egy plébánostól elvárható, mindig a lelkipásztorkodást tekintette. Papszentelése után nem folytatott sem hazai, sem külföldi egyetemi tanulmányokat, nem volt filozófiai vagy teológiai doktor. Gyakorló lelkipásztor lett, aki híres volt az intézményes szociális szeretet ápolásáról. A későbbi legendás Mindszenty-temperamentummal már életének ebben a szakaszában találkozhattunk. Munkássága nemcsak a szorosán vett lelkipásztori tevékenységre terjedt ki, mert amellett, hogy felvirágoztatta a hitéletet és a katolikus társadalmi munkát, megszervezett egy várost, ahol fontos kérdésekben nélküle nem hozhattak döntést. Egy olyan nemzedéknek volt a tagja, amely nem annyira országosan, mint inkább a maga szűkebb világában tett szert vezető szerepre.

Idővel bekapcsolódott az országos katolikus mozgalmakba is, részben mint az Actio Catholica egyik legbuzgóbb vidéki szervezője, részben mint katolikus rendezvények közkedvelt szónoka, és a politikai katolicizmus egyik igen aktív alakjává vált. Magyarországon a politikai katolicizmus – a protestáns keresztény felekezetekhez kapcsolódó irányzatokhoz hasonlóan – erőteljes konzervatív irányzatként jött létre, válaszul a liberalizmus, a szociáldemokrácia és a széles körű választójogon alapuló demokratikus eszmék térhódítására, mivel azok antiklerikalizmusában, nem alaptalanul, veszélyt láttak az egyházra és a hitre nézve. Pehm József az első világháborúból sarjadt őszirózsás forradalmat – némi bizonytalankodás után – elutasította, majd a Tanácsköztársaság alatti személyes tapasztalatai zsigeri ellenszenvét táplálták a különböző mezben jelentkező diktatúrákkal szemben. Pehm katolicizmus iránti hűsége az 1920-as évekre életre szólóan összeforrt a király iránti hűséggel, közéleti lépéseit – sok más katolikussal egyetemben – a konzervatív legitimizmus határozta meg. Hitt a Habsburg-monarchia magyarországi restaurációjában és az azzal járó állami autokrácia elveiben. Pehm/Mindszenty ebben a politikai aurában szolgált plébánosként negyedszázadon át Zalaegerszegen. Fiatalsága óta őrizte a hagyomány kohójában kiérlelt értékeket, amelyek megóvásáért – a fontolva haladás keretein belül – formai újításokra is készen állt: közreműködésével született meg a zalaegerszegi katolikus sajtó, lett színpadja a kultúrháznak, vagy épült jégpálya a fiataloknak. A tartalomban azonban nem tűrt semmiféle elhajlást attól az – antiszemizmusról sem mentes – szellemi iránytól és világnézettől, amelyben ő maga is nevelkedett. A korabeli pápai állásfoglalásokkal összhangban nem pártolta a más vallásúakkal való „közösködést”, miközben a politikában 1919 óta jelszóvá vált a keresztény egység. Az ő idejében Zalaegerszeg annyit fejlődött, mintha püspöki székhely lett volna. Amikor a Szentszék 1943–1944 folyamán a megfelelő személyt kereste a veszprémi püspöki székbe, Mindszenty József mögött már 25 éves sziklaszilárd lelkipásztori, tevékeny közéleti és politikai múlt állt, ami hatásában kiterjedt a zömében katolikus Dunántúlra. XII. Piusz pápa 1944. március 5-én a zalaegerszegi apátplébánost nevezte ki veszprémi püspökké, majd alig másfél év múlva, 1945. október 2-án esztergomi érsekké.

Az ellenálló főpap

■ Bár nem volt konszenzus a személyében, de Hitler totalitárius rendszerének elutasítása és nyilasok általi letartóztatása miatt a kommunisták is elfogadták. A második világháború után a magyar kereszténydemokrácia próbálkozásait a kiépülő

bolshevik rendszer néhány éven belül felszámolta. Az összes demokratikus erő felmorzsolását követően a magyar kommunisták a katolikus egyházra úgy tekintettek, mint az ország egyetlen független intézményére. Valóban Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek maradt az egyetlen komoly befolyással és tekintéllyel bíró személy, aki a mártírság vállalására elszánva – politikai értelemben is értelmzett – utóvédharcot folytatott.

Mindszenty primásként azzal a roppant kihívással szembesült, hogy miként biztosítható nemcsak az egyház működése és a vallásszabadság, hanem a magyarországi katolikus egyház társadalmi hatalma is. A bíboros két lehetőség közül választhatott. Vagy azokkal tart, akik úgy gondolták, hogy a jövőt a magyar politikai helyzet elfogadása jelenti, legyen az bármilyen tökéletlen, vagy elutasít mindent, ami az adott kormányzattól ered. Előbbi esetben kiadta volna a nyomtatékosan kért kormánypárti nyilatkozatot, és felszólította volna a híveket, hogy támogassák a kormánnyal folytatandó tárgyalásos, kompromisszumos és együttműködési stratégiát. Feltételezhető, hogy ennek az útnak a követésével a katolikus egyház hosszú távon is számottevő antikommunista erővé válhatott volna, ha nem is olyan mértékben, mint a legsajátosabb helyzetben lévő Lengyelország, ám ennek igazolásához az üldözött egyház mellett az opponáló egyházat is vizsgálni kell. A másik út, és a bíboros ezt részesítette előnyben, az elvekhez való ragaszkodást jelenti, függetlenül attól, mit tanácsolt az egyházon belüli ellenzék, és hogy ez az út milyen hátrányos következményekkel járhat az egyházra nézve.

Az egyház gazdasági, politikai, közéleti és oktatási hatalmának visszaszorítását – még akkor is, ha egy-egy intézkedés beleillett egy korszerű, európai polgári demokratikus fejlődésbe – Mindszenty csak egy kívülről jövő erőszakként élte meg. Ebben a folyamatban az *ellenállás vagy alkalmazkodás* közötti döntés vízválasztója a köztársasági államforma kikiáltása (1946. február 1.), mivel ennek következtében az egyháziak évszázadok alatt egyébként is megcsappant közjogi szerepe teljesen kiürült. Mindszenty viszont a történelmi alkotmányra hivatkozva haláláig úgy vélte, hogy a király távollétében az esztergomi érsekre mint hercegprimásra szállt a magyar nemzet alkotmányos jogainak védelme és képviselése. Ez a szerep szinte ráégett a személyére, túlságosan is azonosult vele, amiből az utókornak egy tágasabb, történelmi horizontra kell lépni. A bíboros a köztársaságot, a népi demokráciát és a kommunizmust kizárólag a Magyarországot megszállva tartó és az addigi rendszert gyökerében felforgató szovjet befolyásnak tulajdonította. Úgy vélte, hogy nem egyezkedhet a „Gonosszal”, tehát a kormány intézkedéseit minden indokolható alkalommal elutasította és küzdött ellene. Elvi alapról egyetlen lehetséges útja maradt: a kommunista vagy a kommunistáknak tulajdonított döntések elutasítása. Nem a sikerért, hanem az elvi következetességért. Elvárta, hogy állásfoglalását és abból eredő útmutatásait az egyházon belüli engedelmességből eredően nemcsak a hívek, hanem a papság és a püspökök is elfogadják.

Vajon miért ezt az utat választotta Mindszenty? Válaszunk szerint azért, mert reménykedett egy világpolitikai fordulatban, és mert abban a szilárd tudatban cselekedett, hogy maga mögött tudja a Szentszék támogatását. Akkoriban Rómában úgy gondolták, hogy üldözések idején két út létezik: vagy az alkalmazkodás, vagy a hajlíthatatlanság. Az első úton haladva megmenthetők bizonyos dolgok, legalábbis egy időre, de fel kell áldozni érte más fontos dolgokat, ami károsíthatja az egyház alapjait. A második út szép és nemes, azonban teljes vereséghez is vezethet, amelyben lényeges pozíciókat veszítenek, de megmentik az alapokat, az erkölcsi győzelemből aztán újra kivirágozhat az eszme. A pápa ódzkodott attól, hogy konkrét helyzetekre konkrét magatartási receptet írjon elő, de általában véve elvárta, hogy a hívek ellenálljanak az ateista kommunizmusnak. Míg XI. Piusz (1922–1939) nagy hangsúlyt helye-

zett a *katolikus* akció és a *politikai* akció megkülönböztetésére, addig XII. Piusz (1939–1958) viszonylagossá tette a megkülönböztetés jelentőségét, és már az 1946. nyári olaszországi választásokon a vallás és a haza védelmének jegyében a katolikusok erőteljes mozgósítására került sor. Mindszentyt is a kommunista veszély elhárításának feladatával bocsátotta újtjára bíborossá kreálásakor, ugyanakkor a *modus vivendi* híveinek is adott némi bátorítást, legalább 1946 végéig. Ezzel együtt megbízott Mindszentyben, hogy helyesen dönt ebben a súlyos kérdésben, azaz hogy alkalmazkodik, vagy ellenáll. Bár Mindszenty lépései nem minden esetben találkoztak helyesléssel, kifelé Róma minden esetben kiállt mellette.

Kortársai méltán látták Mindszentyben, hogy alkatilag is olyan személy, aki hitének szilárdsága mellett kész az életét is adni az „ügyért”. Az, ami karaktere szerint „konokság”, ebben az esetben „lelki erősségnek” is tekinthető. Ám épp ebből a kikezdetetlen elvi következetességéből eredt politikai gyengesége is. Mindezért Mindszentynek súlyos árat kellett fizetni. Hősiességéért elnyerte ugyan a fehérmártír-koszorút, de ennek előnyét sem ő, sem a katolikus papság, sem a hívek nem élvezték akkor. A második világháború utáni korszak jelszavává a kompromisszum vált. Az atomfegyverek árnyékában ez lett a világ túlélésének játékszabálya. Mindszenty opponáló magatartása azonban lehetővé tette ellenfeleinek, hogy a közvéleményt áthangolják: Mindszentyvel nem a demokratikus erők védekeznek egy kiépülő diktatúra ellen, hanem a Horthy-rendszer hívei folytatják utóvédharcaikat.

Amikor XII. Piusz pápa 1946. február 20-án köszöntötte az új bíborosokat, köztük Mindszenty Józsefet, feltette az örök kérdést: mi az egyház feladata az emberi társadalomban. A válasz is évezredes: az egyház isteni alapítójának küldetését folytatja, amikor az egész világon terjeszti az evangéliumot. A háború utáni rekonstrukciós munka – s eleve a nemzetek közötti ellenségeskedés – miatt az egyház *nemzetekfelettségét* emelte ki, s azt, hogy egészen más módon működik, mint egy állam vagy birodalom. Az üzenet egyértelmű: az egyház nem törekszik a hatalmat önmagáért megszerezni, ugyanakkor nem kíván lemondani saját hivatásáról. A lényegi kérdés a konkrét magyarországi viszonyokra tehát így módosulhat: mi az egyház tulajdonképpeni feladata egy vele ellenséges társadalomban? Lelki gondozás vagy politikai ellenállás? Vagy e kettő elválaszthatatlan egymástól, amikor a „lelkekért való harcot” politikai vagy – mint Rákosiék – rendőri területen folytatták? Ha igennel válaszolunk, vajon belesodorhatja-e egy főpap magatartásával laikusok tömegeit az egzisztenciális ellehetetlenülésbe? Ajánlhatja-e a klerikusoknak a mindhalálig való kitartást? Elvárhatja-e az élet kockáztatását annak reményében, hogy majd feltámadunk? A pásztornak nem feladata-e inkább, hogy az elvi maximum helyett az idő által meghatározott optimumot mentse meg? Mindszenty még akkor is ragaszkodott az elvekhez, amikor az már belső táborokra szakadással fenyegetett, és gyengítette az egyház hosszú távú hatékonyságát. Nem számolt azzal, hogy egy olyan politikai erővel került szembe, amely mögött ott áll az egész szovjet birodalom, vagy ha igen, azt időlegesnek tartotta. Így ahelyett, hogy mentette volna a menthetőt, harcba kezdett – egyedül. Paraszti származása, bebörtönzése, szenvedése szinte népmesei hőssé formálta. Mitológiai óriássá, egy modernkori Dáviddá, a kommunizmus elleni harc hősvé nőtt, aki szembeszáll a túlerőben lévő Góliáttal. A nép Mindszentyben látta tükörként önmaga érzéseit, szenvedélyeit, előítéleteit. A bíboros 1974-ben megjelent emlékiratai pontosan ezt a képet örökítették meg, amit aztán történészek és hagiográfusok gondosan ápoltak.

Utóbb már világosan látható: Mindszenty hajlíthatatlansága, a „mindent vagy semmi” elve a közéletben nemigen járt sikerrel, sokkal inkább a magasztos példával szolgáló mártírsorsot vonta maga után. Mindszenty nem tudta megállítani azt a folyamatot, ami Magyarországra szakadt Jalta és Potsdam révén. Se szenvedéssel, se tiltakozással. A változások irányát (bolszevizálódás) helyesen látta, politikailag ő bizonyult

a tisztánlátóbbnak, de nem tudta elfogadni, hogy a dolgokon nem változtathat. A fi-nom lehetőségeket meg nem érzékelt, amivel befolyását talán érvényesíthette volna. Prímássága felsőbbségébe vetett bizodalmban rosszul számította ki választási lehe-tőségeit: a Vatikán nem védhette meg, Amerika nem avatkozott be. Útja a kiépülő dik-tatúrával szemben szükségszerűen vezetett összeütközéshez. A túlélésért cserébe adott engedményeket nem tudta másként nézni, mint meghátrálásként vagy elvfel-adásként, ezért meg sem kísérelte, hogy megtalálja azt a maximumot, ami az adott fel-tételek között az elvekből még megvalósítható. Szigorú értékrendjében a mérlegelés, a kerülgetés, a lehetőségek közötti választás keresése erkölcstelenséggel ért fel.

Mindszenty rettenthetetlen volt, amikor a szenvedő emberről volt szó. Megnyilatko-zásainak sarokpontja az egyén, a személy értékéért és méltóságáért való kiállás. A val-lásszabadság, az egyház működési szabadsága, valamint a nemzeti érdekek védelmében tett lépései összhangban álltak pozíciójából eredő felelősségével és az általános emberi szabadságjogok védelmével. Ám a korszak általános politikai, még demokratikusnak is mondható törekvéseit – amelyeket egy keresztény ember számára legelfogadhatóbban a kiscgazdapárt fogalmazott meg – a prímás nem tudta magáévá tenni. Mindezzel magya-rázhatjuk, hogy Mindszenty nemcsak az ateizmussal és a kommunistákkal ütközött, ha-nem a politikai körülményeket tőle eltérően megítélő kereszténydemokratákkal, sőt a kiscgazdákkal is, és elutasította nemcsak Balogh István plébános, miniszterelnökségi ál-lamtitkár (Balogh páter) vagy Barankovics István demokrata néppárti politikus, hanem Varga Béla plébános és Nagy Ferenc politikáját is. Rendkívül szigorú, elvi alapú gondol-kodásmódja megakadályozta abban, hogy kellően árnyalja ideológiai és politikai ellen-feleit. Nem vette észre a szövetségest ott, ahol az kínálkozott, miközben ellenséget lá-tott sokszor azokban is, akik ugyanazt a szekeret tolták. Ugyanakkor egy anakroniszt-i-kus félelem is hajtotta, hogy változatlanul érvényes a római mondás: ha békét akarsz, készülj a háborúra. Ám hiányzott belőle a politikusok refináltsága, a diplomaták rugal-massága, az uralkodók bölcsessége. Mégis, minden ellentmondásával együtt *az adott történelmi pillanatban Mindszenty József, egy konzervatív-legitimista főpap volt az, aki ténylegesen védte a demokrácia értékrendjét* – szemben azokkal, akik harsányan ezt hir-dették ugyan magukról, ám ténylegesen diktatúrát építettek.

Mindszenty bíboros páratlan teljesítménye, hogy a magyar nép többségében sikerült katolikus alapon közös nevezőre hoznia a vallásosság és a hagyományos értelemben vett nacionalizmus érzésvilágát, megszüntetve e két „irracionális erő” közötti ellentétet, holott a múltban a hercegprímásokban – különösen a magyarországi ellenreformáció vezéralakja, Kollonich Lipót bíboros, esztergomi érsek működése óta – a magyar függet-lenséget bénító Habsburg-uralom exponenseit látták. Ezt még Pázmány Péter sem érte el – állapította meg Kovrig Béla –, hiszen vele szemben Bethlen Gábor képviselte a ma-gyar függetlenség eszméjét.¹ Mindszenty József a magyar nemzet főpapjává vált, őben-ne szétválaszthatatlanul összeforrt nemzet, magyarság és vallás.

Történelmi távlatokban vajon mi mentette meg inkább az egyházat, mi biztosított-a a túlélését? A kompromisszumok, a behódolások vagy a mártírium? Mindegyikre lehet igazolást találni. A behódoló orosz ortodox papságnak nem sikerült kikerülnie az egyházüldözést. S a világ első deklaráltan ateista államában, Albániában, ahol szó szerint földig rombolták az egyházat, az napjainkban mégis él. Magyarországon a Rá-kosi-éra likvidáló, majd a Kádár-rezsim korlátozó egyházpolitikájának céljait az sem módosította volna, ha nincs két irányzat. *Politikai végeredmény tekintetében ezért a két út közötti választás szinte jelentőségét veszti.* Ám a két lehetőség együttes jelen-léte ideig-óráig morálisan azt jelentette, hogy a magyar egyházat legalább 1964-ig, a magyar-szentszéki részleges megállapodásig nem lehetett megtörni, és utána sem to-tálisan. Mert a történelem véleményünk szerint se a szélmalomharcot vívó páncélos lovagokat, se a gerincükben meghajlókat nem igazolja, hanem azt tanúsítja, hogy az

egyház olyan bölcs intézmény, amelyben a barikádharcosok és a kollaboránsok, a békepapok, békepüspökök és a földalatti, ellenzéki, lélekben szabad egyház mindig egyszerre tudott létezni. A dolgokban rejlő vagy helyzetekből adódó ambivalenciára persze mindenki saját lelkiismerete szerint reagál. Ahogy egy hegy tetejére is különböző ösvényeken lehet feljutni, ugyanúgy egy azonos célhoz is eltérő módon közelíthetünk, vagy ahogy az indiai mondás tartja: a jó Isten görbe vonalakkal is egyenesen ír. A választásbölcssége vagy oktalansága utólag dől el.

Világ magyarjainak lelkipásztora

■ A bíboros 1948. végi újabb bebörtönzésével történelmi küldetése nem fejeződött be, hanem csak új szakaszába lépett. Az áldozat, a mártír képe a koncepciók perrel és a hosszú börtönökkel vált kitorölhetetlenné. Mindszenty mint a forradalom főpapja viszont nem gyökeresedett meg, az akkori nemzedékek évek óta nem hallhatták a nevét. Ha Mindszenty 1956-ban a börtönt és ezzel a biztos halált választja, amivel személyes sorsát ország-világ előtt a szabadságharc, Isten és haza mögé helyezi, olyan megkarcolhatatlan erkölcsi sziklává vált volna, amilyenre kevés példa akad a világtörténelemben. Tán csak a szentek között...

Mindszenty 1956. november 4-én menedéket kért és kapott a budapesti amerikai követségen. Az itt töltött másfél évtized alatt főpapi teendőiben teljesen akadályoztatva volt. Csak másfél évtized után, 1971 és 1975 között, immár élete alkonyán kezdődhetett egy újabb aktív szakasz. Lélektanilag drámai folyamat zajlott le, amíg felkészült a távozásra hazájából. Mindszentyt a látszólagos legyőzöttség nem csüggesztette el, sőt évtizedeken át leláncolt aktivitását az emlékiratai publikálása mellett a világ számos országában élő honfitársa hitének és magyarságának megőrzésére fordította.

Budapesten Mindszenty főpapi aktivitásától főleg az 1958 után kiépült „népfrontos egyházpolitika” kényes egységűjét és eredményeit féltették. Ráadásul mind több jele mutatkozott annak, hogy egy újabb, egy más típusú Mindszenty-mítosz van születőben. A külföldi lelkipásztori utakon a változatlanságot, a hagyományt, a régi vágású katolicizmust képviselő Mindszenty lépett a minderre nosztalgiával tekintő emigráns magyarság elé. A bíborosnak nemcsak az enyhüléspárti nyugati világ, a fiatalok generációs lázadása, a szexuális forradalom volt teljesen ismeretlen, hanem azok az új eszmék és új liturgikus formák is, amelyekkel az 1960–1970-es években a zsinat utáni katolikus egyház kísérletezett. Az ő templomában elképzelhetetlen lett volna, hogy beat- és bluesmiséket tartsanak rockzenekarok részvételével. Az általa közvetített hagyományos egyházkép révén Mindszenty személye már nem csupán az antikommunistáknak vált ideális jelképévé, hanem a társadalmi (és egyházi) változások egy részét ellenző konzervatívoknak is.

A hatvanas években sem Nyugaton, sem Magyarországon senki sem látta előre a kommunizmus 1989-es összeomlását (még a szentszéki keleti politika formálói sem). A békés egymás mellett élés hangulatában minden ország arra rendezkedett be, hogy tartósan fennmarad a világ politikai megosztottsága, s ezzel együtt kell élni. Mindszenty a világpolitikai fordulatok ellenére sem békélt meg az 1945 utáni magyarországi politikai változásokkal, nem törődött bele a kommunista hatalomátvitelbe, az 1956-os forradalom eltiprásába. A szovjet segítséggel hatalomba került Kádár-kormányt törvénytelennek, ab ovo minden megállapodást, amely a rezsimmel kötött, érvénytelennek és kompromittálónak tekintett. Magyarország utolsó hercegprímásának tragédiája, hogy történelmi feladatára – a kommunizmussal való rendületlen szembenállásra – a hidegháborúból kilábaló világ egyre kevésbé tartott igényt.

Mindszenty a jövőt úgy akarta építeni, hogy közben ragaszkodott a múlthoz. Szerette és ismerte is a történelmet, csak a történelmi látásmódhoz kevés érzéke volt, ami-

kor úgy vélte, hogy ami egyszer volt, az nem változhat. Statikus történelemszemlélete kivált a hercegprímás közjogi szerepéről képviselt felfogásában mutatkozik meg. Mindszenty ragaszkodott a címhez történetileg kötődő, politikai vezető szerephez, amit pedig Róma is idejétmúlt rekvizitumnak tekintett. Mindszenty a saját valóságából képtelen volt átlépni a való világba. A II. vatikáni zsinat (1962–1965) egész szellemisége a világgal való korszerű párbeszédet sugallta, amelyben vállalhatatlanná vált az egyházi és az állami alkotmányjogi funkciók keveredése. A zsinat után a Vatikán, főleg II János Pál pápa határozottan tiltotta püspökök és papok állami, politikai tisztségvállalását. Olyannyira, hogy vagy lemondtak, vagy felfüggesztették őket püspöki vagy papi tisztségükből (az 1983-ban érvénybe lépett új egyházjogi kódex kodifikálta is az egyházjogi tilalmat). Amikor VI. Pál pápa 1971-ben a „történelem áldozatának” nevezte a magyar főpapot, épp ezt a változást sűrítette bele a metaforába.

A szabad világban Mindszenty emlékiratainak kiadásán fáradozott, amit Róma kifejezetten ellenzett. A publikálás körüli huzavona – ami csak kísérője volt Mindszenty esztergomi érseki címének és vele prímási méltóságának megtartásáról vagy megszüntetéséről folytatott diplomáciai-politikai vitáknak – egyre kínosabbá vált. Végül VI. Pál pápa 1973. december 18-án az esztergomi érseki széket üresnek nyilvánította, ami a döntés nyilvánosságra hozatalakor, 1974. február 5-én lépett kánonjogilag hatályba. A letétellel Róma el akarta határolni magát az emlékiratíró Mindszentytől és politikai ítéleteitől, egyúttal elejét akarta venni a magyar kormány érvének, hogy ha a Szentszék nem tartja be a Mindszenty távozását rögzítő megállapodást (1971. szeptember 8.), akkor a kormány is megtagadja az egyháztól a kialakított ellentételezéseket. Vagyis a letételében pasztorális indokoknak beállított politikai megfontolásokról volt szó.

Az érseki székbeli való letétellel nemcsak Mindszentyt rázta meg, hanem a vele rokonszenvező katolikusok millióit is. A letételhez vezető eseményekről – különösen a pápa lemondást kérő leveléről és az azt elutasító bíborosi válaszokról – megoszlanak a vélemények: engedetlenséget tanúsított-e Mindszenty a pápa iránt vagy sem. Az engedetlenség- és engedelmisségpártiak egyformán komoly érveket sorakoztatnak fel. Egyrészt Mindszenty a pápai intelem ellenére is ragaszkodott emlékiratai kiadásához, adott politikai tartalmú nyilatkozatokat, és a pápa kifejezett kérésére sem mondott le – másrészt ezekkel szemben áll, hogy minden püspöknek joga, sőt kötelessége a pápa elé terjeszteni saját véleményét. Az engedelmisség versus engedetlenség alternatíváján Mindszenty soha nem gondolkodott, az ő esetében a nemzeti elkötelezettségen, a magyar nép szabadságáért folytatott harcán volt a hangsúly. A prímási méltósághoz is azért ragaszkodott, mert azt az ország és az egyház szabadságáért folytatott küzdelemhez eszközként használta. Hivatkozási alapja mindannyiszor egy magasabb rendűnek tartott szempont volt: harc az ateizmus ellen. Ezért félreállása vagy hallgatása az ő szemében a kommunista rezsim segítségével ért fel. Észérvekkkel nem látta be a pápa döntését, és 1974. január 6-án kelt levelében megtagadta a szerinte „zsarolással” kikényszerített pápai döntés elfogadását. Ám miután a döntés nyilvánosságra került, engedelmisségből tudomásul vette. Az engedetlenség vádját a Szentszék soha nem említette, az esetleges belső viták Mindszenty magatartásának minősítéséről csak a vatikáni levéltárak ma még kutathatatlan iratainak nyilvánosságra hozatala után ismerhetők majd meg.

A döntéssel VI. Pál – még ha lelkipásztori igényre vagy a bíboros magas életkorára hivatkozott is – egyértelműen megvonta támogatását attól az irányvonalától, amit a bíboros képviselt, és látszólag leértékelte Mindszenty addigi hősieles kiállását. Ugyanakkor lehetővé tette a magyar katolikus egyházi hierarchia újbóli felépítését. Úgy tűnhet, a Vatikán túl nagy jelentőséget tulajdonított a püspöki kinevezéseknek, mintha a hierarchia helyreállítása nélkül nem is élhetett volna a magyar katolikus

egyház. A távlati cél ennél sokkal több volt: a magyar és a többi elnyomott egyház helyzetének normalizálása. Ezért vált Mindszenty József az Ostpolitik vezéraldozattá. Véleményünk szerint Róma szemszögéből nem is lehetett valódi dilemma a magyar katolikus egyház élet- és működőképessége, avagy az önkéntes rabsággal lelki szenvedést vállaló Mindszenty bíboros tanúságtétele közötti választás. Ugyanakkor a Szentszék keleti politikájának értékelése, újragondolása ma is javában tart, ahogy az akkori szereplők – Agostino Casarolival az élen – megítélése is viták keresztjében áll.

Mindszenty József 83 éves korában, 1975. május 6-án hunyt el a bécsi irgalmasok kórházában. Maga kívánta, hogy Mariazellben, a híres Mária-kegyhelyen temessék el, miután az ottani prior jelezte, hogy a bazilikában van egy üres sírhely Szelepcsényi György (1595–1685) magyar prímás-érsek sírja mellett. Temetése után így lett Mariazell a magyarok kétszeresen is népszerű zarándokhelye. A bíboros 1973. november 17-én megfogalmazott végrendeletében azt kívánta, ha „*a moszkvai hitetlenség csillaga*” lehull a magyar égboltról, vigyék haza földi maradványait Mariazellből Esztergomba, a prímások végső nyughelyére.² Mindszenty bíboros hamvait valóságos diadalmenetben szállították haza 1991. május 3-án.

A boldoggá avatásról

■ Mindszenty József a magyar történelemben ritka személyes autoritással és fölényes erkölcsi erővel képviselte meggyőződését, szó szerint az utolsó szívdobbanásig. Élete méltán magasztosult a diktatúrákkal szembeni ellenállás jelképévé és a hűség példájává, aki mindenkor hű maradt Istenéhez, egyházához, hazájához és népéhez. Még ha eközben nagyobb keresztet is akart vállára venni, mint amekkora egy halandó embernek megengedtetik...

Az életút egészen áthúzódo ellenmondás-halmazra – Mindszenty egyszerre volt kemény és kedves, rideg és derűs, korlátolt és előrelátó, és ilyen ellentétpárokat még számosat sorolhatnánk – a történész, anélkül, hogy átlépné szakmájának határait, a nála bölcsebbek válaszában találja meg a feloldást, mégpedig a II. vatikáni zsinat dokumentumaiban, amelyek közül a *Dignitatis humanae* foglalkozott a vallásszabadsággal, és érintette a lelkiismeret kérdését is. A dokumentum 3. pontja kimondja, hogy „Az igazságot pedig a személy méltóságának és társas természetének megfelelő módon kell keresni, tudniillik szabad kereséssel, tanítás vagy képzés, közlés és dialógus segítségével, melyekkel az emberek előadják a megtalált vagy megtalálni vélt igazságot, azért, hogy segítsék egymást az igazság keresésében; a megismert igazsághoz pedig személyes beleegyezéssel kell ragaszkodni. Az isteni törvény rendelkezéseit lelkiismeretében fogja föl és ismeri el az ember; köteles is lelkiismeretét minden tevékenységében hűen követni, hogy eljusson céljához, Istenhez. Nem szabad tehát kényszeríteni, hogy lelkiismerete ellen cselekedjék, de nem is szabad őt akadályozni abban, hogy lelkiismerete szerint cselekedjék, különösen vallási téren nem.”³ Ha figyelmesen elolvassuk újra és újra ezeket az igazságkeresésről szóló sorokat, akkor a valóban modern zsinat az – bármily meghökkentőnek is tűnik, hiszen látszólag pont ellentétes szellemiségek –, amely igazolja az intranzigens Mindszentyt. Mert ha nem csupán egyetlen síkon akarjuk értelmezni az ő életét, hanem mélyebben is, akkor tevékenységének, döntéseinek, később tépelődéseinek, sőt vélt „alkotmányos jogainak” gyökere az *igazságkeresés és a lelkiismereti kényszer*. Az embert mint személyt „*saját természetét őszintén és készletlenül az igazság keresésére*”. Mindszenty szándékainak őszintesége megkérdőjelezhetetlen. Ugyanakkor az igazság keresésének útján és a lelkiismeretben meghozott döntései lehetnek tévesek is, amire egy történésznek rá kell mutatni a történeti hűség érdekében, de akár a boldoggá avatási eljárást is segítve, amelynek nélkülözhetetlen feltétele a részletes életrajz kritikai szempontok szerinti összeállítása.

A boldoggá avatás a szentté avatás megelőző mozzanata, míg mindkettő annak ünnepélyes kinyilvánítása, hogy az elhunyt hősiesség fokán gyakorolta az erényeket (hitvalló), vagy életét adta Krisztusba vetett hitéért (vértanú). Mindszenty nem vértanú, így életszentsége az, ami egyházi vizsgálat tárgyát képezi (és ezért van szükség csoda igazolására is). A boldoggá avatás előkészítéseként Füzér Julián ferences és Szőke János szalézi szerzetesek 1985. május 6-án, a bíboros halálának 10. évfordulóján hozzákezdtek a tanúvallomások összegyűjtéséhez. A hivatalos egyházi eljárást 1988. május 31-én indította el a bécsi érsekség mint a halálozási hely szerint illetékes egyházmegye, de lényeges előrehaladás éveken át nem történt. A boldoggá avatás akkor indult el érdemben, amikor Paskai László bíboros az ügyet 1993-ban átkérte Esztergomba. Így 1994. március 14-én újrakezdődött az az egyházmegyei szakasz, a bécsi érsekség helyett az Esztergom-Budapesti Főegyházmegyében. Ezúttal az ilyenkor szokásos egyházmegyei pert két év alatt lezárták, a dokumentációt Habsburg-Lotaringiai Mihály, a Mindszenty Alapítvány elnöke és Szőke János posztulátor 1996. október 17-én átadta a Szentté Avatási Ügyek Kongregációjának.⁴

Azóta közel húsz év telt el, és a tisztelők egyre türelmetlenebbül várják a pozitív döntést „Isten szolgájáról”. Sokan csak a boldoggá (majd szentté) avatásban látják a főpap elismerését és értékelését. Holott a boldogok és szentek egy *vallásos* kultusz nyomán lesznek példaképek. Elfelejtik, hogy Pázmány Péter (1570–1637) milyen óriása volt a katolikus egyháztörténetnek, és mégsem szent. A szerzőnek nem illetékesége a boldoggá avatási eljárásról nyilatkozni, csak szigorúan magánvéleménye szerint Mindszenty József kanonizációja azért problémás, és halad a vártnál lassabban, mert nehezen engedelmeskedett VI. Pálnak. Ugyanakkor legfőbb érdeme az egyház függetlenségének, azaz a római pápa befolyásának védelmezése a világi-politikai hatalommal szemben. Ha a boldoggá avatás pozitív eredménnyel zárul, akkor Mindszenty egy sajátos szentípust testesít meg: hatásos szónok, de emberi kapcsolatai hézagosak (mert a személyeket többnyire csak eszköznek tekinti), rossz emberismerő, de mindig tudatában van igazának, neki az elvek számítanak mindenekfelett, viszont a szegények és üldözöttek pártfogója. Kétségtelenül nem az a szentideál, akit manapság elképzelünk, de legitim. Ahogy arra is akad példa a kereszténység történetében, hogy egymással szemben álló felekről egyaránt kijelentették Isten színe látását: Aranyoszajú Szent Jánost és egyik ellenfelét, egy jámbor szerzetest is szentként tisztelik a bizánci egyházban. Ne feledkezzünk meg az egyházi diplomáciáról sem: 2020-ban – 1938 után immár másodjára – Magyarország ad otthont a sorban 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusnak... A latolgatásokat félretéve, a történész szemével igazából az a fontos, hogy nagyon alapos kutatások folytak és folynak Mindszenty József életművéről.⁵ Valljuk, hogy csak az alapos történeti feltárás segíthet mind a boldoggá avatás ügyében, mind a történeti értékelés vonatkozásában.

■ JEGYZETEK

1. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 3.2.4. K–384/2. 15–18. fol. „A primás.” Kovrig Béla jellemzése Mindszenty Józsefről, 1946. szeptember 24. Kézírás; ugyanitt, 64. fol. „A progresszív katolikus irány kibontakozásának lehetőségéről.” Kovrig Béla feljegyzése. Bp., 1946. november 12. Kézírás.
2. Szövegét nyomtatásban lásd *Szentnek kiáltjuk!* Összegyűjtötte és sajtó alá rendezte Füzér Julián. Katolikus Magyarok Vasárnapja, Youngstown, 1987. 78–79. És Mészáros Tibor: *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárnak napi jegyzetei (1972–1975)*. Lämpás Kiadó, Abaliget, 2000. 663–666:665. Az eredeti aláírt példány másolata: Magyarországi Mindszenty Alapítvány Levéltára, Mindszenty Archivum, 058-as gyűjtő
3. A II. vatikáni zsinat *Dignitatis humanae* kezdetű deklarációja a vallásszabadságról. Interneten: http://www.katolikus.hu/zsinat/zs_13.html
4. Az eljárás pontos menetét lásd Németh László Imre: *Mindszenty József a boldoggá avatás útján*. In: *Hogy jobban értsük a huszadik századot. (Konferenciák 2012–2013.)* (Korrajz 2013, a XX Század Intézet évkönyve.) Szerk. Markó György és Schmidt Mária. Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Köz-alapítvány – XX. Század Intézet, Bp., 2014. 92–101.
5. Lásd például a szerző munkáját: *Mindszenty József 1882–1975*. I–II. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Bp., 2015.

VIRT LÁSZLÓ

MÁRTON ÁRON ÉS AZ EMBERI JOGOK

Márton Áron élete végén, 1980-ban az utolsó körlevelében híveitől és talán már e földi élettől is búcsúzóban, visszatekintett életére. Ekkor, szellemi végrendeletében írta: „Az emberrel való sorozatos visszaélések indították a világot, hogy főként a második világháború után figyeljen az ember jogaira és méltóságára. Az egyházi Tanítóhivatalnak is az utóbbi évtizedekben egyik fontos tanítása az emberi méltóság. Krisztus a felebaráti szeretet parancsát odatette az istenszeretet mellé a főparancsokban. A hívő embernek Isten gyermekét és saját testvérét kell meglátnia embertársában, akkor is, ha másképpen gondolkozik, mint ő, más nyelvet beszél és talán mások a vágyai, célkitűzései. [...] Csak úgy fogjuk elkerülni a még mindig fenyegető háborús veszedelmeket, [...] ha őszinték vagyunk egymáshoz, nem félünk egymástól és kölcsönösen segítjük egymást életfeladataink teljesítésében.”¹

Márton Áron háborút viselt emberként és egyúttal az evangélium ihletettjeként jól ráérezett arra, hogy mi az emberi jogok biztosítója. Háborút viselt ember volt, de nagyon hamis képünk lenne róla, ha valamiféle kardforgatót látnánk benne. Az első világháború frontjain háromszor sebesült golyótól, közel járt hozzá a halál – és nem tudjuk, hogy milyen közel járt ő mások halálához. Annyit tudunk, hogy Márton Áron papként *az erőszakmentesség apostola lett*. Elutasított mindenféle háborúskodást, mindenféle ellenségeskedést, mert tudta, hogy *Isten embert teremtett, nem rendszere-*

Márton Áron a deportálások megkezdésekor „utasította a rendházakat, zárdákat, egyházi iskolákat a zsidók bújtatására”. A zsidóság védelmében elmondott beszédét [...] a Szociális Testvérek Társasága budapesti rendháza terjesztette, amivel az üldözött zsidóságot erősítette, a keresztényekben pedig az üldözöttekért érzendő köteles felelősséget ébresztette.

1 A tanulmány a Márton Áron Emlékév keretében Hódmezővásárhelyen, az Emlékpont Múzeumban 2016. május 5-én tartott előadás szövege.

1940 között szerzett pozíciókat. Elmondta Ghyczy Jenőnek, hogy „a magyar kormány kétévi politikája román viszonylatban nem vált be, mert nemcsak, hogy nem tudta beváltani a délerdélyi magyarság által hozzá fűzött reményeket, hanem a délerdélyi magyarság köreiben egyenesen azt a benyomást engedte lábrakapni, mint ha a magyar kormány az ő sorsával nem törődne. [...] a magyar kormány erélytelensége egyenesen bátorítólag hatott a magyarüldöző román politikára. Ugyancsak szükségesnek tartja a püspök, hogy a magyar kormány a legnagyobb nyilvánosság előtt deklarálja, hogy miért kénytelen eddigi (az észak-erdélyi román vezető réteg iránt elnéző – V. L.) politikáján változtatni. [...] Ugyanakkor a deklarációban *biztosítani kellene a román alsó néposztályt, hogy ez a retorziós politika nem irányul ellene.*”⁴ Márton Áron ekkor arról beszélt Ghyczy Jenővel, hogy a magyar és román kormányok által már két éve folytatott retorziós politika magyar részről szorítkozzon a komoly előnyöket élvező észak-erdélyi román vezető rétegekre, míg az észak-erdélyi román *kisemberek irányában szüntesse meg* a retorziós politikát. Márton Áron érvelése szerint az észak-erdélyi román vezető réteget ért retorzió hatására lehet a délerdélyi magyarok életére, mert ők pozícióiknál fogva befolyással bírnak a bukaresti politikai körökben. Márton Áron számára tehát az erdélyi társadalmi elválasztóvonal elsősorban nem a magyar–román viszonyban, hanem a kisebbség-többség, illetve a kisebbség-vezető réteg viszonyban létezett. Ezért mondta, mondhatta joggal 1945 húsvétján, hogy Erdély két kisebbségének, a magyarnak és a románnak az *egyidejű szenvedéseit* kell megismerni.

Az első bécsi döntés után, Felvidéken Esterházy János ugyanúgy gondolkodott, mint Márton Áron Erdélyben. Esterházy Kassa városának volt a képviselője a prágai parlamentben, és mivel Kassa az első bécsi döntéssel visszakerült Magyarországhoz, Esterházynek az 1938 előtti utolsó csehszlovák képviselőválasztás eredményeként mint kassai képviselőnek biztos helye lett volna a budapesti Országházban is vagy akár arisztokrataként a felsőházban. Esterházy azonban nem jött Magyarországra, hanem a Tiso-féle Szlovákiában maradt, az ottani maroknyi magyarsággal. Éppúgy, ahogy Márton Áron is a második bécsi döntést követően Dél-Erdélyben, az Antonescu-féle Romániában maradt az ottani maroknyi magyarsággal, noha a második bécsi döntéssel híveinek körülbelül 80 százaléka Magyarországhoz került vissza. (Ehhez azt is tegyük hozzá: ha Márton Áron 1940-ben Kolozsvárra teszi át székhelyét, akkor püspökként biztosan a magyar felsőház tagja lett volna – és nagyon valószínű, hogy többé nem, 1945 után sem térhetett volna vissza Gyulafehérvárra.) Esterházy János Kassa város átadásakor, Horthy Miklós jelenlétében megfogalmazta, hogy ő a Tiso-féle Szlovákiában maradó magyarként képviseli a Magyarországhoz visszakerült terület szlovákjainak érdekeit is. „Mi itt (Szlovákiában – V. L.) maradt magyarok ígérjük, hogy kezet adunk az itt élő (Magyarországra visszakerült területen élő – V. L.) szlovák testvéreinknek. Az ideát lévő (Magyarországon élő – V. L.) magyaroktól pedig kérem, hogy az ide csatolt szlovákok nemzeti érzéseit tartsák a legmélyebb tiszteletben, engedjék meg, hogy ugyanúgy élhessenek itt, mint ahogy azt mi magunknak odaát (Szlovákiában maradók – V. L.) követeljük.”⁵ Világos beszéd. Nem olyan életet követel a magyarországi szlovákok számára, mint amilyent a magyar kisebbség Szlovákiában megkap, mert ezzel a retorziók eszkálálódna. Azt kéri a magyar kormánytól a magyarországi szlovákok számára, amit a szlovákiai magyarok követelnek maguknak a szlovák kormánytól, függetlenül attól, hogy a szlovákiai magyarok megkapják-e jogukat, mert *az emberi jogokban nincs cserekereskedelem!* Ezzel különválasztja egymástól a két kisebbség, a magyar és a szlovák sorsát, mert *mindkét kisebbség számára a legtöbb jót akarja.* Ahogy Márton Áron számára sem a magyar–román különbség, hanem kisebbség-többség volt a meghatározó kérdés, és a kisebbség mellett foglalt állást, ugyanúgy gondolkodott magyar–szlovák, illetve ki-

sebbség-többség viszonyban Esterházy János is. Mindketten mindkét kisebbség (magyar és szlovák, illetve magyar és román) számára a legtöbb jót akarták kihozni.

Márton Áron a megsemmisítésre ítélt zsidóság érdekében is felemelte szavát. A magyarországi zsidóüldözések elleni fellépésre az adott alkalmat, hogy Magyarországnak a németek által történt megszállása után Budapest kivételével az egész akkori ország (benne tehát Észak-Erdély és a Székelyföld) területéről, 1944. május 15-én megkezdődött a zsidó lakosság deportálása a német megsemmisítő táborokba. Márton Áron román területen, Dél-Erdélyben, Gyulafehérváron élt. Egyházmegyéjének 1940 és 1944 között Magyarországhoz tartozó részét útlevelel látogatta, amire leginkább a papszentelések adtak alkalmat. Papszentelésre érkezett Kolozsvárra 1944. május 18-án, tehát három nappal a deportálások megkezdése után, azzal a céllal is, hogy megbélyegezze a zsidóság üldözését. Tanútól tudom, hogy a papszentelési szertartás előtt a plébánián előre elmondta, hogy beszédében „mire készül”. Ennek hatására a Szociális Testvérek Társasága kolozsvári nővérei – bizonyára gyorsírással – jegyzeteltek, illetve borítékban is megkapták a beszéd szövegét. (Márton Áron a beszédeit előre leírta, meglehetősen pontossággal memorizálta, és papír nélkül mondta el.) Többek között a következőket mondta Márton Áron közvetlenül a deportálások megkezdése után: „A felebaráti szeretet parancsának nyílt vállalása és érvényesítése ma inkább kötelességünk, mint nyugalmas időkben. [...] Aki a felebaráti viszonyt az emberek egyik csoportjától bármilyen meggondolások alapján elvitatja, az magára vonja az ítéletet, hogy adott esetben őt úgy tekintsék, mint pogányt és vámost, ami az evangélium nyelvén törvénytelen kívüliséget jelent. [...] Értésültem, hogy híveim az egyházmegye legkeletibb határától kezdve mélyszéles megdöbbenéssel fogadták ismert személyiségek szabadságának korlátozásáról és bizonytalan sorsáról elterjedt híreket. Ugyanígy *aggodalommal kísérték a zsidók ellen az utóbbi időkben végrehajtott intézkedéseket*. Örömmel hallottam híveimnek ezt az erkölcsi felfogását, véleményét és ítéletét, és főpásztori büszkeséggel említem föl, mert ez széles tömegek felfogása, véleménye és ítélete, egyúttal örömdetes jele annak, hogy az igazi katolikus szellem mélyen benne gyökerezik és ma is eleven erőként él népünk lelkében.”⁶ Négy nap múlva pedig, még Kolozsvárról, tehát magyar felségterületről Márton Áron levelet írt a magyar belügyminiszterhez, a Kolozs megyei főispánhoz és a kolozsvári rendőrfőkapitányhoz, melyben felszólította őket, hogy a deportálásokat állítsák le, vagy ha erre nincs lehetőségük, akkor azokban ne vegyenek részt.⁷ A jeruzsálemi Yad Vashem Intézet 1999-ben a *Népek igaza* címet adományozta Márton Áronnak. Hamis módon emlegeti Márton Áron nevét az, aki közben zsidóellenességének ad hangot.

Azt természetesen nehéz felmérni, hogy Márton Áron beszéde, mely már elhangzásának napján lázba hozta Kolozsvárt, és melyről rövid időn belül egész Erdélyben és Budapesten is beszéltek, hány embert bátorított arra, hogy az üldözötteket mentse. Azt is hozzá kell tenni ehhez, hogy Márton Áron nemcsak a kikeresztelkedetteket, hanem valamennyi zsidót védte. Márton Áron a deportálások megkezdésekor „utasította a rendházakat, zárdákat, egyházi iskolákat a zsidók bújtatására”.⁸ A zsidóság védelmében elmondott beszédét 1944 nyarán a Szociális Testvérek Társasága budapesti rendháza terjesztette, amivel az üldözött zsidóságot erősítette, a keresztényekben pedig az üldözöttekért érzendő köteles felelősséget ébresztette.

Márton Áron, aki 1942-ben Budapesten szól az észak-erdélyi, magyarországi románok érdekében, aki tiltakozott a magyarországi zsidók deportálása miatt, *joggal szólhatott* akkor, amikor romániai magyarok jogait sértették. Joggal mondhatta 1945-ös húsvéti szövegében: „A kolozsvári román egyetem egyik tanára nevét azzal tette emlékezetessé, hogy két évtizeden át sorozatos nehézségeket támasztott és küzdelmet vezetett a katolikus intézetek, a szerzetesrendek, a nevelésügyi alapok meghagyott töredék-vagyona és jogi helyzete ellen.” A Trianon előtti, magyarlakta vidékeken működő ma-

gyar állami iskolákat a román állam 1920 után román állami iskolaként működtette tovább, és – színmagyar vidékeken is! – román nyelven tartotta fenn. Ezért: „Tanköteles gyermekeink 65-70 százaléka olyan állami iskolába kényszerült járni, ahol anyanyelvén írni és olvasni sem tanulhatott meg.”⁹ Majd pedig 1946 januárjában levelet írt a magyarul jól tudó, az erdélyi magyarok körében is megbecsült Petru Groza miniszterelnökhöz: „A romániai magyarságnak ma sincs magaválasztotta politikai képviselője. Az 1944. augusztus 23-a után következő román kormányok a magyar nép és a magyar vezetők ellen foganatosított intézkedésekkel lehetetlenné tették, hogy a magyarság létrehozza azt a politikai szervet, mely felfogásának megfelel.” Levelében felrója ezenkívül, hogy a magyar tanügynek nincs anyagi alapja, a földreform, az állampolgársági törvény és a közigazgatás egyaránt háttérbe szorítja a magyarokat, a közéletből pedig nem tűnt el a háborús évekre jellemző magyarelles izgatás. Nyíltan leírja a miniszterelnöknek azt, hogy a romániai magyarság helyzete nem felel meg az akkori közelmúltban lefektetett ENSZ Alapokmánynak.¹⁰

A második világháború után azt szorgalmazta Márton Áron, hogy az igazságos béke megteremtéséhez az *etnikai elv* alapján kell kijelölni az országhatárokat. *Ez felel meg az igazságosság elvének!* Hozzá közel álló erdélyi személyiségekkel olyan dokumentumot fogalmazott meg, melyet Nékám Sándor bukaresti magyar követ segítségével eljuttatott a párizsi béketárgyalásokon döntő szerepben lévő négy nagyhatalomnak. Tervezetükben kisebb terület maradt volna Magyarországnál, mint amennyit a második bécsi döntéssel kaptunk. 1940-ben ugyanis román többségű területek is kerültek Magyarországhoz, ilyenek voltak Máramaros és Beszterce-Naszód megyék. Ezért az első bécsi döntéssel visszakerült területen a magyar többség nem sokkal volt 50 százalék felett. Márton Áron tanítványát és munkatársát, Venczel József szociológust bízta meg olyan határvonal kijelölésével, mely a románság érdekeire is tekintettel volt. Tervezetük szerint a román többségű megyék a béketárgyalás után Romániához kerültek volna vissza, így Magyarországnál a második bécsi döntésben kapott országrészhez képest kisebb terület, de az egyértelmű többséggel került volna Magyarországhoz. Ebben természetesen a trianoni országhatártól távol lévő Székelyföld is benne lett volna. Márton Áron 1945 októberében ki is fejezte reményét, hogy a nagyhatalmak nem követik el azt a hibát, mint Trianonban. „A világ hatalmasságai, akik a népek sorsa felett készülnek dönteni, a béke megteremtésén fáradoznak. Bízunk abban, hogy őszintén az emberiség javát készülnek szolgálni, és ha erőfeszítéseiket siker koronázza, az igazságos béke feltételeit és módozatait megteremtik.” Márton Áron számára azonban kevés volt a jog, ahhoz hozzátette a belső békét is: „A hatalmi feltételek azonban csak a béke külső biztosítékai, és ez nem elég, ha nem sikerül egyidejűleg a lelkek nyugtatanságát is elcsitítani.”¹¹ A lelkek nyugtalanságát pedig mindkét erdélyi nagy nép, a román és a magyar kölcsönös érdeke szerint lehetett volna biztosítani, az etnikai elvek szerint. Aki ezért Márton Áront irredentának tartaná, az vegye tekintetbe, hogy az Európa-szerte elismert jogfilozófus Bibó István is az etnikai határokon látta a megoldást.¹² Bibó István 1946 elején írta *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című könyvét, és törekvésén jól felismerhető a szándék, hogy ilyen irányban befolyásolja a készülő békeszerződést. Márton Áron és munkatársai tervezetét, mely az etnikai határok figyelembevételével jelölte volna ki a magyar–román határt, Nékám Sándor bukaresti magyar követ tájékoztatása szerint, a négy nagyhatalom közül csak az Amerikai Egyesült Államok támogatta.

Az 1945-ös és 1946-os években az egész erdélyi magyar oktatásügy, az elemi iskoláktól az egyetemig anyagi fedezet nélkül működött. A tanítók, tanárok, professzorok gyakran hónapokig nem kaptak fizetést. Ezért Kurkó Gyárfás, a Magyar Népi Szövetség elnöke (Márton Áron unokatestvére) felhívást fogalmazott meg egy Országos Petőfi Alap létrehozására, amivel legalább a tanügy és a magyar kultúra munkásai-

nak fizetését lehetne biztosítani. A felhívás nyomán az első alapítványtevő Márton Áron volt, aki hárommillió lejes adománnyal elindította a Petőfi Alapot. Arról, hogy Márton Áronnak milyen nagy szerepe volt a Bolyai Egyetem pusztja fenntartásában, Gunda Béla néprajztudós, a Bolyai Egyetem akkori tanára 1982-ben egy hozzám írt levelében tesz tanúságot. „1945-ben és 1946-ban a Bolyai Egyetem igen nehéz helyzetben volt, anyagi téren is. Fizetésünket a román állam késve adta, s a nagy gondal küzdő egyetemi vezetőség nemigen tudta az anyagi terheket megoldani. Csőgőr Lajos volt akkor a rektor. Határozottan tudom, hogy – s ez köztudott volt az egyetemen – Márton Áron bocsátotta a fizetést a rendelkezésünkre, illetve adott pénzt az egyetemnek. Az egyetem akkori kommunista vezetői igen nagy tisztelettel emlegették Márton Áront.”¹³ Márton Áronnak az állami kézben tartott magyar iskolák iránt érzett felelőssége nem volt esetleges érzület. Azt tudjuk, hogy az 1940 és 1944 közötti években milyen nagy becsben tartotta azokat a civil tanítókat, tanárokat, akik nem menekültek el helyükről, hanem Dél-Erdélyben, az Antonescu-féle Romániában maradtak. Papjainak egyenesen tiltotta a menekülést. Nagyon nagyra értékelte azt is, hogy az 1940-ben Kolozsvárra visszatért magyar egyetem 1945-ben is a helyén maradt, nemcsak az erdélyi, hanem az 1940-től Kolozsvárra költöző nagynevű budapesti professzorok sem menekültek. Ha papok, tanítók, professzorok elmenekültek volna a helyükről, az a lakosság körében menekültáradatot indított volna el. Ez a hűség azt az üzenetet hordozta, hogy élhető lesz az élet Erdélyben 1945 után is, és Márton Áron – értékelve a hűséget – ezt az üzenetet akarta erősíteni a nagyon nagy összegű anyagi támogatással.

Romániában a kommunista államhatalom két fronton indított támadást az erdélyi katolikusok ellen. Egyrészt 1948-ban hatóságilag betiltották és a román nép vállalási egységesítése címén a görögkeleti egyházba olvasztották az erdélyi románok görög katolikus egyházát. Másrészt pedig a római katolikus egyházat a Vatikántól kívánták elszakítani, és egy olyan „megállapodást” akartak az egyházra erőltetni, ami az ateista hatalom alá rendelte volna a katolikusokat. *Márton Áron mindkét törekvés-sel szembeszállt.* Amikor betiltották, vagyis földalatti formákba kényszerítették a görög katolikus egyházat (ami románüldözés volt Romániában!), akkor Márton Áron rövid idő alatt három körlevelet adott ki a görög katolikusok védelmében, és arra szólította fel a római katolikus magyarokat, hogy templomaikba fogadják be a román görög katolikusokat. Amikor pedig saját egyházát, a római katolikus egyházat akarták az ateista államhatalom alá kényszeríteni, akkor ellenállt, szembeszegült a kommunista szándékkal. Wyszyński bíborshoz hasonlóan leült tárgyalni a bukaresti kormányral, de a megállapodást nem írta alá, mert az sértette volna az egyháznak a Krisztustól kapott autonómiáját. Márton Áront ezért 1949. június 21-én letartóztatták, és koholt perben életfogytiglani börtönre ítélték. Püspökük börtönvelei alatt az erdélyi papság legkiválóbbjai sikeresen szervezkedtek annak érdekében, hogy az egyház ne kerüljön kommunista járomba. A világon egyedülálló az a helyzet, melyben a püspök szabadulásáig az erdélyi római katolikus egyház élt: egy titkos, „földalatti” körülmények között működő egyházkormányzat irányította a nyilvános lelkipásztori struktúráját. Hosszú, szövevényes történet, jelen keretek között ezt nem lehet kifejtteni, az egykori résztvevők, börtönviselt erdélyi papok tanúsága alapján 1991-ben megírtam a *Katolikus kisebbség Erdélyben* című könyvben.

Márton Áront 1955-ben, az akkori nemzetközi enyhülés hatására szabadon bocsátották, majd a magyar forradalom leverése után, 1957-ben házi őrizetbe helyezték. Kényszerlakhelye idején mozgásszabadsága a püspöki palotára és az azzal egy telken lévő gyulafehérvári székesegyházra korlátozódott. Fennmaradtak ennek az időszaknak a levelei, melyek annak tanújelei, hogy ekkor is, már idős emberként, újabb bebörtönzéssel fenyegetve is szemben állt az egyház autonómiáját, saját szán-

déka szerinti működését megszüntetni akaró kommunista törekvésekkel. A kényszerlakhely évtizedének szellemi termékei azok a beszédek, melyeket papszenteléseken és diakónusszenteléseken a székesegyházban vagy a lakása melletti püspöki kápolnában mondott. E beszédek arról tanúskodnak, hogy kényszerlakhelyen, gyakorlatilag törvényen kívül élve (1957-ben bevonták Márton Áron személyi igazolványát!), a világtól elzárva is lépést tartott a világ változásaival. E beszédek már hetvenedik éve felé járva és azon túl is friss szellemről, mély lelkületről, az élettapasztalat által is hitelesített, átélt hitről tanúskodnak.

Kényszerlakhelyét 1967-ben Köning bécsi bíboros-érsek közbenjárására oldották fel. Ezután még évekig, szaporodó betegségei mellett is járta Erdélyt, útjai diadalutak voltak. *Hűséges népe ünnepelte hűséges püspökét, a jó pástort, aki legyőzte a gonoszt.* Az erdélyi római katolikus egyház a kommunizmus teljes időtartama alatt megőrizte autonómiáját, belső szabadságát. Ez jogi értelemben annyit jelentett, hogy nem tartozott a „bevett” egyházak közé, hanem csak megtűrt állapotban létezett. Ebben én nem hátrányt, hanem az adott viszonyok között nagy nyereséget látok: Márton Áron és utóda, Jakab Antal, a kommunizmus megbukásáig maguk döntötték el, hogy melyik papjukat hová helyezik. Az erdélyi katolikus egyház hiteles maradt, aminek máig nagy hatása van az erdélyi magyar közösségi tudatra.

Befejezésül, Hódmezővásárhelyen, Németh Lászlót a száműzetésében befogadó, Németh László számára talán életmentő városban járva, a 20. század talán legnagyobb magyar írójának emléke előtt is fejet hajtva kijelentem: *Márton Áron és Németh László szellemi rokonok voltak.* Egy alkalommal, 1935-ben, amikor Németh Romániában járt, személyesen is találkoztak, amikor – s ezt a tanútól, Keresztury Dezsőtől tudom – Márton Áron elkísérte Németh Lászlót és író társait kalotaszegi kirándulásukra. A körösfői református templomban református istentiszteleten is részt vettek, melyen Márton Áron is jelen volt. Néhány szellemi párhuzam közöttük:

Mindketten a kisebbségi helyzet tudatos vállalását szorgalmazták. Ez a harmincas években akár nyelvi többségben, az anyaországban is – ahogy azt Németh az 1943-as *Nagyváradi beszédben* kifejtette – a hatalom tudatos elkerülését, a hatalom kritikáját jelentette.

Mindketten – a harmincas évek második felében vagyunk – felkészítették a népet a küszöbön álló tragédiákra, totális diktatúrákra.

Mindketten társadalmi és erkölcsi válságot regisztráltak, amivel szemben visszahajoltak a szellemi gyökerekhez. Márton Áron az úgynevezett „történelmi kereszténység” hatalommal összefonódott hamis útja helyébe az evangéliumi életalakítást és az ősegyházi mintát állította; Németh László a klasszikus görögséghez és a régi magyarsághoz hajolt vissza. *Ehhez a kisebbségi helyzet vállalása mindkettőjük számára alkalmas értelmezési keretet jelentett.*

Mindketten konkrét választ is adtak a világválságra: Németh László a *minőség* forradalmát hirdette meg, ami nem az utcán, hanem a személyes bensőben és a személyes kapcsolatokban valósul meg; Márton Áron pedig kisebbségi társadalomban élve a *versenyképesség* igényét fogalmazta meg – ami szintén minőségi váltást igényel.

Pedagógusként, saját szakmai megközelítéssel, mindketten azt fogalmazták meg, hogy legyen élménnyé a tanulás. És itt visszakanyarodhatunk az előadás témájához, az emberi jogokhoz: ahol élménnyé lehet a tanulás, ott megtanulnak örülni az életnek. Ahol megtanulnak örülni az életnek, ott személyiségükben önálló emberként – az életörömben megtapasztalva azt is, hogy van vesztenivaló – inkább észreveszik és elutasítják a jogsértéseket.

■ JEGYZETEK

1. Márton Áron utolsó körlevele (1980. május 15.).
2. Márton Áron beszéde, Kolozsvár, 1946. április 7.

3. Márton Áron húsvéti szózata, Gyulafehérvár, 1945. március 24.
4. Feljegyzés Márton Áron és Ghyczy Jenő miniszter megbeszéléséről, 1942. szept. 19.
5. Esterházy János beszéde, Kassa, 1938. november 11.
6. Márton Áron beszéde, Kolozsvár, 1944. május 18.
7. Márton Áron levele a deportáltak végrehajtóihoz. Kolozsvár, 1944. május 22.
8. Lipcsey Ildikó: *Memento: Kolozsvár, 1944 május*. Vigilia 1985. 1.
9. Márton Áron húsvéti szózata, Gyulafehérvár, 1945. március 24.
10. Márton Áron levele Petru Groza miniszterelnökhöz. Gyulafehérvár, 1946. január 28.
11. Márton Áron beszéde, Kolozsvár, 1945. október 28.
12. Bibó István: *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Bp., 1946.
13. Gunda Béla levele a szerzőhöz, Debrecen, 1982. május 9.

ANDRÁS ISTVÁN

HORIZONTÁLÓDÁS, AVAGY A SZENT MAI KULTUSZÁRÓL

Aszent, Rudolf Otto szerint, az a sajátos kategória, mely a vallásra jellemző (annak a tárgyköréhez tartozik), de kihat a társadalom más területeire is,¹ sőt magára az egész társadalomra, befolyásolva és alakítva azt, egészíthetjük ki.

Egy társadalom általában horizontális és vertikális kapcsolatokra épül, melyekből napjainkban mintha a vertikális lassan kezdene eltűnni, és a horizontális maradna az egyetlen alap, mely előre visz ugyan, de felfele nem. (Lehet, hogy felfele nem is kell, elég, ha előre vagy talán hátra mozog a mai ember). Ebben az új helyzetben, mely a posztmodern kor jellegzetessége lehet, a vertikális viszony, mely évszázadokig jelen volt, és uralta a társadalmat, egy kissé sajátos formát ölt. Egyrészt csupán emberi síkon bukkan fel, mint például a főnök és beosztott, kizsákmányoló és kizsákmányolt, irányító és irányított között; másrészt mint egy kisebb csoport ideálja, vágya jelenik meg, amely számára a természetfeletti a mindennapok része, és életük irányításához kérik a magasabb erő befolyását.

A modern kor hajnalán, amikor az emberi gondolkodás és társadalom elkezdte elvágni a vertikális zsinórt, mely összekötötte az Istennel (vagy ahogy Nietzsche mondaná, gúzsba kötötte Istennel), az ember megpróbált önmagára reflektálva mindenben kételkedni. Descartes megfogalmazza ezt a kételyt, de csak néhány évszázaddal később Nietzsche merte kimondani a végső döntést, miszerint ebbe a kételkedésbe még az Isten is belehalt.² Ennek a folyamatnak a része a tekintély, az értékek, a metafizika halála is, melynek pecsétjét mai társadalmunk is magán viseli. Heidegger jelzi,

Egyrészt a fogyasztói társadalom a szenteket is el akarja fogyasztani, és úgy kezeli őket, mint a kávéautomatát. (Sőt a Szentet is ide akarja degradálni.) Amikor baj/probléma van, bedob egy segélykérő imát, vagy valamiről lemond/feláldoz, és várja az eredményt. Ha semmi sem történik, eldobja, mást keres. Számára ennyi a kultusz, ennyi a liturgia, ennyi a tisztelet.

hogy Isten halálának a következményei közé tartozik az is, hogy a metafizika korának vége, Rorty valami újjal próbálkozik, és beszél metafizika utáni gondolkodásról, melynek jellegzetessége lényegében a Vattimo által képviselt *pensiero debole*³ (gyenge gondolkodás).

Az olasz gondolkodó nézete nemcsak azt jelenti, hogy minden összedőlt, hogy a kultúra romokban hever, hogy mindennek vége, hanem főleg azt, hogy elérkezett egy olyan korszak, amely egészen más, mint az eddigi korok, és amelyet a legegyszerűbben a kisebbségek korának lehetne nevezni.⁴ Mára mindenki kisebbséggé vált: a fehérek, a feketék, a nők, a férfiak, a melegek, az egyház stb. Érdekes, hogy a mostani pápa mintha erre érezne rá, amikor a perifériákat célozza meg, és megpróbálja megértetni híveivel, hogy nem lehet már a nagy rendszerben, a mindenkit kioktató, mindentudás birtokosaként fellépő Egyházzal semmit kezdeni. Az Egyháznak el kellene fogadnia, hogy ő maga is csak az egyik kisebbség a világon létező sok kisebbség között, mert csak így újulhat meg. Vagy ahogy Vattimo mondja, ez az egyedüli *chance*.⁵ Nem világos, miért félnek egyesek ettől, hiszen ez volt a kereszténység kezdetén is... most csak visszatértünk, hogy újraindulhassunk... na, tessék, ezerötszáz év potyára...

A kisebbségek korát éljük, és ebben a korban mindegyik kisebbség meg van győződve arról, hogy az igazság egy részét birtokolja, vagy meg szeretné és meg is tudja szerezni az igazságot. Ezért aztán a békés együttélés helyett állandó harc és küzdelem van a kisebbségek között. A tolerancia értelme is átváltozott, vagy inkább pénzfüggő lett.

Ebben a korban a szent csak egy kisebbség életében játszik szerepet, de feltárulkozik minden kíváncsiskodó előtt. Azt mondhatjuk tehát, hogy nem meghalt vagy eltűnt, hanem kisebbségi létbe vonult vissza, és abban játszik szerepet, azoknak válik fontossá, akik öntudatosan állást foglalnak mellette.⁶ Az ilyen emberek számára a szentként tisztelt személy ma is az az ember, aki földi élete folyamán szorosan kapcsolódott a természetfelettihez, az Istenhez,⁷ melynek jutalmaként halála után az Isten belekapcsolta saját isteni életébe (megistenítette). Ebből az életből segítőként tud közbenjárni az ittmaradott testvéreiért.⁸ Ez nem valami életidegen kisebbség álláspontja, hanem egy olyan kisebbségé, mely évszázadokig befolyásolta a kultúra alakulását, és meg van győződve arról, hogy az ember vágyik, nyitott és képes a természetfelettivel való kapcsolatra.

Akkor mi (is) van?

■ A Rudolf Otto-féle *sajátos* kategória mellé oda lehetne tenni az *emberi* jelzőt is. Azért, mert az ember függetlenül a kultúrától, korszaktól, nyitott, sőt keresi a természetfelettit. Az ember úgy van megalkotva, hogy nyitott, vágyik a természetfelettiire – amire csak az ember képes.⁹ A természetfeletti utáni vágy már a kezdetektől megtalálható, ahogy ezt jól bizonyítják Eliade kutatásai a mítoszok világában¹⁰ vagy Snell megfigyelései a görög kultúráról,¹¹ vagy ahogy ez más kultúrák (indiai, kínai, dél-amerikai) tanulmányozásából kiderül. Hozzátehetjük még, hogy nemcsak a távoli kultúrák, hanem mi magunk önmagunkra reflektálva (na ez aztán az igazi emberi tulajdonság) észrevehetjük, hogy nyitottak vagyunk, vágyunk a természetfelettiire (vagy inkább kíváncsiak vagyunk?). Ennélfogva aztán a társadalom két iránya (építőpillére) közül nem lehet kiiktatni, lefaragni, feloldani egyiket sem. Esetleg számításon kívül hagyni vagy másképpen értelmezni, elbagatellizálni¹² lehet.

A természetfeletti helyzete napjainkban karácsonyszerű, illetve földre érkezetté vált, ahogy ezt Vattimo alapján leszögezhetjük. Az olasz filozófus úgy véli, hogy Nietzsche után minden megfordult, minden előjelet váltott. Addig a pozitív, az igazi élet valahol a halál után volt, majd *odaát* következett be, míg a földi élet valami

A szekularizáció nem tudta teljesen kiölni az emberből a vertikális síkot, de átalakította. Egyszerűen a vertikálist horizontálissá tette, és abban éli ki a kultusz iránti vágyát. Jól alátámasztja ezt az állítást a következő hasonlat. A régi világban, ahol a vallás és a vallásosság, valamint a kultusz az égiekre irányult, természetesen voltak a templomok, dómok, a nagy körmenetek, az istentiszteletek, a himnuszok, a zsoltárok imádkozása, a szent légkörben való elidőzés, a transzcendensbe való misztikus bekapcsolódás, az élet nehézségeiből való felemelkedés. Teljesen jelen volt a vertikális kapcsolat, ami ma horizontálódott. Gondoljunk csak egy focimeccsre, amely alkalmával a szurkolók már korábban énekelve gyülekeznek a városok terein, ahonnan közösen vonulnak a stadion felé, közben himnuszokat zengnek, zászlókat lobogtatnak, szlogeneket skandálnak (ez a régi körmenet). Majd megérkezve a stadionhoz (templom) következik a kilencvenperces mérkőzés (istentisztelet), ami alatt végig énekelnek (még a zsoltározás módja is rögzített, van előénekelő, énekvezető stb.). Ezalatt (gyakran) a drogtól és alkoholtól extázisba kerülve üvöltönek, őrjöngenek, kikapcsolják magukat (na tessék misztikus élmény; vagy inkább katarzisz?), majd a mérkőzés végén hazamennek, visszasüppednek a szürke hétköznapiakba (nem látnak túl rajta), és másnap mámoros, hasogató fejfájással nézik a naptárt, és várják az újabb mérkőzést (misztikus élményt, katarzist). Ezt nevezhetjük a vertikális horizontálódásának. (De ugyanez játszódik le egy koncerten is vagy sok más közösségi programon.) Ez lett az új kultusz, amit egy kisebbség próbál ráadni az emberre, elhítelve és meggyőzve arról, hogy ez így jó, mert ez az igazi.

Emellett természetesen ott van még a kisebbséggé zsugorodott nagy egyház is, ahol még épülnek templomok, ahol a liturgia, a szentcselekmény fontos helyet foglal el, ahol a természetfeletti még nem horizontálódott. Mondhatjuk, hogy *minden a régi*, de oly módon a régi, hogy integrálni próbálja a megváltozott körülményeket (új stílusú templomok épülnek, másfajta liturgikus tér alakul ki). Itt a horizontálódást az integrálás váltja fel (ez csak megingatja a vertikálist, de nem bontja le). Ezen a szinten a kultuszban az ember rádöbben arra, hogy léte teljes egészében mástól függ, és „megtapasztalja horizontális létének vertikálisba törő sóhaját”.¹⁷ Mégis ennek a kisebbségnek is megvannak a saját nehézségei, amikor a liturgiát vezetni, átélni és a kultusz előírásait betartani kell. Itt is jelen van egyféle minimalizmus vagy *felhígulás*. Az integrálás nem törte össze a vertikálist, de nagyon megingatta... mozog minden... meddig?

A horizontálódó társadalom újabb nagy *víványa*, hogy az ember másik nagy, ősi elemét, vágyát (az első a természetfeletti való nyitottság) is megbontotta. A játék, amely az ember lényegéhez tartozik, és amely a kultusz alkotóeleme is, mára már érdekké és pénzzé vált. Találój Esterházy Péter megjegyzése, aki azt mondja, hogy a posztmodern lényegében ott kezdődik, ahol megszűnik az önfeledt játék, ahol vége van a játék önmagáért való létezésének.¹⁸

A játék megragadásával és irányításával a posztmodern ember észrevétlenül irányíthatóvá, befolyásolhatóvá válik. Áldozattá alakul, aki nem megvalósítja, megéli, hanem kiéli, leéli önmagát. Ebben a játékban is teljesen megsemmisül a vertikális sík, csak a horizontális maradt.

A horizontálódás egy másik ponton is tetten érhető. A régi kultusznak az volt a jellegzetessége (amellett, hogy út volt a természetfeletti felé), hogy a közösség minden tagjára kiterjedt. Voltak szabályok, jogok, elvárások, kiváltságok, de mindenkinek részt kellett vennie benne. Ma a nagy szabadság fényében ez leszűkült, még az egyházon belül is. Nem a közösség, hanem a személy válik fontossá, az a személy, aki átéli a kultuszt. Ebben az alany descartes-i kritikával kiválasztja azt, ami jó neki, azt, ami őt az önfeledt mámorba röpíti. Mindenki a maga módján keresi az istenkapcsolatot. Ha kell, közösségtől függetlenül is. Jól kifejezi ezt az Egyesült Államokban

készült *The Simpsons* című rajzfilm, amelyben Homer Simpson, a film egyik főhőse, követeli, hogy ő a maga módján dicsérhesse az Istent; sörrel és a televízió előtt ülve. Mintha Gadamer vagy Ricoeur hermeneutikai módszere köszönne vissza elgyakorlatosított transzcendentált módon. Az egyén dönt, ő választja ki az utat, a közvetítőt és a módot az általa transzcendensnek vélt felé. Ez általában a kényelmesebb, a könnyebb, nem távlatokat megcélzó út. E miatt a szabad értelmezés miatt kisebbségi csoportok keletkeznek, amelyek annyira biztosak a maguk igazságában, hogy nehezen tudnak elfogadni más véleményt. Meg vannak győződve arról, hogy ez nekik így jó, és más ne szóljon bele, hanem fogadja el, sőt csatlakozzon hozzájuk. Mindegyik kisebbség (vagy akár személy) számára a kultusz mást jelent, és más módon valósul meg. Tisztelnek valamit/Valakit, és ezt sokszor elbagatellizálva, vagy a ló másik felére esve, túl komolyan ki is fejezik.

Előttünk van tehát egy sajátos társadalom, sajátos kultusszal és ezekből adódóan talán sajátos szent/boldog fogalommal.

Szent

■ A bevezetőben Rudolf Otto elgondolásából kiindulva (szándékosan nem az egyházi megfogalmazásból) utaltunk már arra, hogy mi/ki a szent.¹⁹ Most megpróbáljuk, a fentieket figyelembe véve, pontosítani, jobban körüljárni a szent fogalmát és azon keresztül a szentek tiszteletét korunkban.

Az eddigiek alapján levonhatjuk a következtetést, hogy a *szent* hallatán két irányban kell gondolkodni: vertikális és horizontális. Vertikális értelemben a szent az a létező, mely minden más létező létalapja, mely titokzatos módon megnyilvánul a világban, és gyakran feltárulkozik az ember előtt; horizontális síkon pedig a szent olyan létező, mely reálisan jelen van/volt a világban, mely mástól kapja létét, de megpróbálja kapott létét példaadóan, mások számára vonzó módon a létalaphoz kapcsolni. Ebben a kategóriában jelenik meg a kultusznak az a része, mely a közbenjárást, a segítséget célozza meg, de ez is lényegében mindig az Igazi létre, a Szentire irányul.

Rudolf Otto a szent megmagyarázására létrehoz (inkább alkalmaz, mert már előtte is létezett) egy sajátos fogalmat, a numinózust.²⁰ Ebben a szóban benne van az újkor egész kritikája, hiszen a szerző meg van győződve arról, hogy a szent fogalma a huszadik század elejéig nagyon szorosan az erkölcsökhöz, a moralitáshoz volt kötve (mintha csak Nietzsche hallanánk... kortársak voltak), és ennek véget kell vetni, hogy az ember szabad lehessen. Az addigi erkölcs béklyójába kötött szentnek át kell alakulnia (nem biztos, hogy meg kell szűnnie) mindkét síkon. Ennek a fogalomnak a használatával gyakorlatilag egy személytelen névvel bíró személyes istent jelenít meg a német gondolkodó, mely napjainkban szinte általánossá vált.²¹ A szent tehát továbbra is nemcsak az emberit jelenti, hanem a természetfelettit, a láthatatlant, akinek szentsége átsugárzik a világba. De Marion figyelmeztet arra, hogy ennek ellenére nehéz meghatározni a szentet: „a szent kibújjik minden olyan meghatározás alól, amely gyöngítenié”.²² Hiába alkotunk új fogalmakat, vagy hiába frissítjük fel a régieket, a szentet nem tudjuk teljesen meghatározni, lehatárolni,²³ mindig *deus absconditus* marad.

A szentek tiszteletéről azt mondhatjuk, hogy a vertikális imitálása horizontális síkon, illetve hogy a szent ember egy teljesen meg nem határozható létalapot közvetít látható módon. Teszi ezt úgy, hogy ezáltal az igazi létező felé irányítja a kis/átmeneti létezők tekintetét. Így gyakorlatilag a látható a láthatatlan szolgálatába áll.²⁴ A szent mint egy kép – ikon, mondaná Maron – jelenik meg, ami mindig emberi tekintetet mutat. Ez a kis létezőt arra indítja, hogy a nagy létező felé fordítsa tekintetét.

Otto kritikája erős hatást indított el, melynek utórezgései ma érződnek igazán, de nem volt képes teljesen megszüntetni a szent régi értelmét. A kritizált világban a szent olyan személy volt, aki a vertikális kapcsolatot úgy élte meg, hogy a horizontális képes volt felhúzni a transzcendens felé. Képes volt a horizontális vertikálni. Ezt alakítja át Otto, aki lényegében ugyanazt tette, mint Nietzsche: megfordította az előjeleket. Ennek eredményeként napjainkban csak horizontális síkon akarják elképzelni a szentet, a tisztelet megvan, de nem mindenekfeletti; horizontális, mégis távoli. Ugyanezt Marion egyszerűen a látható és láthatatlan kereszteződésének nevezi. A láthatónak azt kell láthatóvá tennie, ami nem látható, és ebben található meg a szent; ez a szent.²⁵

Míntha semmi sem változott volna, mert ez tiszteletet vált ki. Így az a kisebbség, amely számára fontos/létezik a szent, továbbra is tiszteli a szentet, és a liturgiában, a kultuszban ezt ki is fejezi.²⁶ Körmeneteket tart, imákat mond, közbenjáró segítségüket kéri. A tisztelet nem szűnt meg, csak kisebbségbe szorult. Ennek ellenére ma is tömegeket mozgat meg (micsoda paradoxon²⁷). Nagyon jól tükrözi ezt a tényt Szent II. János Pál pápa szentté avatása vagy Teréz anya boldoggá avatása, amikor a római Szent Péter téren több ezer ember gyűlt össze, sőt az egész világ tudomásul vette. Szinte senki sem maradt közömbös, nagyon sokféle kisebbség lereagálta (így vagy úgy). A szent ma is állásfoglalásra kényszerít.

A vertikális horizontálódása ezen a téren sem múlt el nyomtalanul. Egyrészt a fogyasztói társadalom²⁸ a szenteket is el akarja fogyasztani, és úgy kezeli őket, mint a kávéautomatát. (Sőt a Szentet is ide akarja degradálni.) Amikor baj/probléma van, bedob egy segélykérő imát, vagy valamiről lemond/feláldoz, és várja az eredményt. Ha semmi sem történik, eldobja, mást keres. Számára ennyi a kultusz, ennyi a liturgia, ennyi a tisztelet. Azt is lehetne mondani, hogy érdekké feslik a szent. Tisztelni kell, jóban kell lenni vele, mert megéri, lehet több is, többféle kultúra (igazi szinkretizmus), mindegy; a lényeg, hogy amikor szükségem van rá, akkor kéznél legyen. Ez átvetődik az egyházra is, állapítja meg Diósi, amikor megjegyzi, hogy az Istent elbujtatják, nehogy „*bólogató kutyává*” materializálják.²⁹ Másrészt a horizontálódás meg akarja szüntetni a vertikalist, de/és helyette lényegében a horizontálisból próbálnak meg vertikalist formálni. A mai pszichológia tudja, hogy szükség van közbenjárókra, és szükség van példaképekre (hősökre már nem, az veszélyes), és igyekszik a szentek helyébe megteremteni ezeket. Így születnek a sztárok (csillagok), akik példaképként jelennek meg a mai generációk előtt. Mégsem boldogító mámor ez, mert a horizontális nem lehet maradéktalanul vertikális, csak illúzió lehet. Ennek eredménye a kiégés, a csalódás és a reménytelenség, ahogy azt az Ossian rockegyüttes megállapítja, amikor a sztárról azt mondja, hogy nem egyéb, mint egy folyamat vége, ahol „csillaggá vált egy festett égen”.³⁰ A sztárok tisztelete utánzásban, szövegeik megtanulásában, skandalálásában, a velük való egyetértésben nyilvánul meg; olyanokká akarnak válni, mint ők: sikeressé és boldoggá. De ez az állapot nem tartós, mert egy mű világ, egy látszatvilág, mert csak üzlet van mögötte. A szentet *fenntartó* Egyház helyébe a *csillagot szülő* Üzlet került, ami rövid idő alatt elfogyasztja, kiégetté teszi a sztárt³¹ (de a követőt is). Kiüresíti a sztárt, és már nem tud példakép, közbenjáró lenni, el kell dobní, és helyébe mást kell keresni. Ugyanakkor kiüresíti az embert is, mert nem elégíti ki a vertikális, a transzcendens iránti vágyát. Ha napjaink tömegvallásosságát nézzük, akkor gyakran felfedezhetjük ezt a jelenséget az egyházakban is, állapítja meg a már említett Diósi, ahol akarva-akaratlanul *ontológiai űrt*³² kreálnak az emberek lelkében azáltal, hogy hasonulni akarnak a világhoz. Diósi megjegyzi, hogy az egyházi berkek veszélye is csúsztatás, és hangsúlyozza, hogy a Szentről mint ikonról és nem idolról kell beszélni, mert az idól csak faragott

kép, míg az ikon a Szent feltárulkozása az ember életében,³³ és ez adhat erőt az élet-hez. Ehhez kell kapcsolódnia a személynek.

Ezek alapján a horizontálódás érdekes állapotot szül. Egyrészt mintha egy zsák-utca felé mozdítaná ki a társadalmat, mert elfogyaszt mindent, még az embert is. Másrészt ez a horizontálódás átmeneti állapotot szül, ami esélyt ad valami újnak.

Pont – esély

■ A történelem folyamán az ember és a társadalom állandóan megújul, és mindig az új, a szebb, a jobb iránti vágy viszi előre. Ha a horizontálódott világ kaput talál a transzcendens, a végtelen létalap felé, akkor átmeneti állapottá válik, és eséllyé alakul. Ennek első lépése lehetne a kisebbségek összefogása, de erre még várni kell!

■ JEGYZETEK

1. Vö. R. Otto: *A szent*. Osiris Kiadó, Bp., 1997. 15.
2. Vö. F. Nietzsche: *La gaia scienza*. Opere. V/II. af. 108, 136.
3. Vö. G. Vattimo: *La fine della modernità*. Garzanti, Milano, 2011; Vö. András I.: *Naplemente? (A modern kor metamorfózisa vagyis a posztmodern)*. Studia Theologica Transsylvaniensia 17/1 (2014/1) 7–22.
4. Vö. András István: A „kisebbségek kora”? In: *Katolicitás és etnocentrizmus Erdélyben. Katolikus identitásunk*. Szerk. Marton J. – Diósi D. Bp.–Kvár, 2015. 35–41.
5. Vö. G. Vattimo: *La fine della modernità*. Garzanti, Milano, 2011. 34–37.
6. Vö. Diósi D.: *Egyház és posztmodern. Korunk vallásossága és esztétizáló hajlama*. Szent István Társulat – Verbum, Bp.–Kvár, 2012.
7. Vö. Szent. In: *Magyar Nagylexikon*. 16. Bp., 2000. 643.
8. Ezen a síkon igen fontos szerepet játszik az erkölcsiség, a jó megtevése, ahogy azt később látni fogjuk.
9. Vö. Kerényi L.: *A tudomány Istenre talál. A megtérő tudomány*. Szent Gellért Kiadó, Bp., 2005.
10. Vö. M. Eliade: *Istoria credințelor și ideilor religioase*. Editura Științifică și Enciclopedică, Buc., 1981.
11. Vö. B. Snell: *La cultura greca e le origini del pensiero europeo*. Torino, 1963.
12. A bagatellről lásd Trombitás M.: *Bagatell*. Krisztus Világa 6/10. 12.
13. Vö. Kultusz. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. VII. Főszerk. Diós I. Szent István Társulat, Bp., 2002. 533–534.
14. Kultusz. In: *Magyar Nagylexikon*. 11. Bp., 2000. 624.
15. J-L. Marion: *A látható keresztelkedése*. Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2013. 145.
16. Diósi D.: *Identitásfaktor: kultusz*. In: *Itt vagyok, engem küldj!* Szerk. Marton J. – Oláh Z. – Kovács F. Szent István Társulat – Verbum, Bp.–Kvár, 2010. 207–216, 209.
17. Diósi D.: *A szimbólum hitelesítő kritériuma: a szép*. Vallástudományi Szemle VIII/3. 2012. 47–55, 53.
18. Ebben Puskás a kulcsforduló. Vö. Esterházy P.: *Puskás, Gödel, passz*. In: *A szabadság nehéz mámora*. Magvető, Bp., 2003. 129–136.
19. Nem szabad azt sem elfelejtenünk, hogy a szent fogalmát szekularizálódásában a német szerző műve igen fontos szerepet játszott.
20. Vö. R. Otto: *A szent*. 15–17.
21. Vö. Numen. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. IX. Főszerk. Diós I. Szent István Társulat, Bp., 2002. 858.
22. J-L. Marion: *A látható keresztelkedése*. 149.
23. „...a Szent, amelyet saját mérhetetlen különállása őriz, sem szellem, sem az érzékek számára nem megragadható.” J-L. Marion: *A látható keresztelkedése*. 149.
24. Vö. J-L. Marion: *A látható keresztelkedése*. 52–53.
25. J-L. Marion: *A látható keresztelkedése*. 37.
26. A történelemből tudjuk, hogy a szentek, boldogok kultusza mekkora szerepet játszott a keresztények életében már a kezdetektől fogva. A szenteket nagyobb testvéreknek tekintették, akik már az Istennel az örök boldogságban vannak, és akik képesek arra, hogy onnan közbejárjanak a földön maradt, zarándok egyházért.
27. Vö. G. Filoramo: *Storia delle religioni 1*. Laterza, Roma–Bari, 2000. 5.
28. Vö. Z. Bauman: *Il disagio della postmodernità*. Bruno Mondadori, Milano, 2002.
29. Vö. Diósi D.: *A szem és a fül börtöne a katolikus liturgiában*. In: *Katolicitás és etnocentrizmus Erdélyben. Katolikus identitásunk*. Szerk. Marton J. – Diósi D. Bp.–Kvár, 2015. 97–108, 104.
30. Ossian, *Ki véd meg?*, Emberi dolgok, 1993.
31. „Évek teltek, felőrölték / nézem, ahogy a színpadra lép / arcán mosoly, éppúgy mint rég / de szeme üres, hidegen ég.” Ossian: *Ki véd meg?* Emberi dolgok. 1993.
32. Diósi D.: „Mese” a posztmodern kor kellős közepéből. Vigilia 2015. 2. sz. 93–98, 95.
33. Vö. Diósi D.: „Mese”.... 95.

BALÁZS IMRE JÓZSEF

A hang

Szilágyi Júlia születésnapjára

A hangot kellett megjegyezni,
amelyre nagy nyugalom épül.
Hogy van, amire várakozni,
amíg a világ kint valahol készül.
Ha valaki azt mondaná, kész van,
kérdés mindig lesz, nyílnak új ajtók,
s a régiék mögé benézve sorban
találni még néhány kamaszkort.
Az emlékek nyelvébe köd szivárog,
ritkák lettek a tiszta mondatok.
Legtisztábbak bent, egy párbeszédben:
határsávba íródott gyermeknyomok.
Lámpák csendjénél valaki olvas.
A képek este mellé gömbölyödnek.
Az újra s újra megtörtént sorokban
álmatlanságok és álmok hömpölyögnek.

VÖRÖS ISTVÁN

Ádám és Éva

Ádám és Éva története
 igaz. De ki Ádám, ki
 Éva, mi az, hogy történet,
 és mi az, hogy igaz?
 Ádám még nem férfi,
 Éva még nem nő – nem
 is emberek persze,
 kezdetlények,
 félsejtűek, akikből
 összeadódott a platóni
 gömbember:
 az első sejt. Az első
 sejtek milliói.
 Ádám és Éva története
 inkább összeadás
 és számolás.
 De ha se Ádám,
 se Éva, se történet,
 akkor igaz se.
 Nemigaz se. Hazugság
 se, tévedés se, túlzás
 se. Ádám és Éva
 története igaz.

Mi, az utókor

Milyen lesz az utókorunk?
 Éhes kutyaszájjal liheg mögöttünk.
 De nem lát meg. Dühös és erős állatok kora. Kor?
 Az állatoknak sosem volt kora.
 A korokat mi csináltuk. Alig tartottak valameddig.
 Ahogy a háborúkat is mi. Alig értek
 néha véget. Mi lesz velünk, ha véget ér
 az utolsó kor is? Kor nélkül maradunk,
 mint az atomkor és atomháború
 túlélője marad meztelenül, mikor
 elkopik az utolsó ruhája.
 A kor nélkül maradtak ideje
 nem ismeri az időt. Az utókor a kort.
 Milyen voltunk mi utókornak?
 Hát nem jobbak semmivel.
 A világ már most se létezik.

A méz

Talán csak legenda.
Rovarlábon összehordott
virágpor? Államba szerveződött
rovarok?

Talán csak álom.
Mikor semminek sincs
íze, még a keserű sem
hihető, nemhogy az édes.

Talán csak hasonlat.
A sűrűre, töményre,
nehezen élvezhetőre,
amiben mégis van
valami rabul ejtő.

Talán csak utópia.
Hatszögletű raktárakat
építő, nem nélküli
csodalények. Az ember
álma önmagáról.

Talán csak a lehetetlen.
Átlátszó, aranysárga, finom
és réműletes.

Az üregiember

A légy egyre szaporább,
a méh eltűnt. A nyúl egyre
szaporább, az őz eltűnt.
A bogánccs egyre szaporább,
a sárgabarack eltűnt,
a galamb egyre szaporább,
az őszapó eltűnt. Egyre kevesebb
faj egyre több példánya.
Szúnyogfelfő a strand
fölött, pirányaraj a vízben,
még jó, hogy az ötven
fokban úgyse tud senki
kijönni lakólyukából.
Ház egyre kevesebb,
középület egyre kevesebb.
Az üregiember füle
enyhén megnyúlt,

orra alatt kíváncsi
bajusz, mellyel érzékeli
a történelem hangulatváltásait,
szeme egy másik világra
szegeződik, néha piros,
néha aranysárga.

A közös ismeretlen

A gyerek minél jobban
hasonlít az anyjára
vagy az apjára, annál inkább
igyekszik eltávolodni majd,
ha kirajzolódik tulajdonságaiból
egy karakter, tőle, a szülőtől
messze, túl jón és rosszon,
túl hihetőn és hihetetlenen,
lelki és szellemi szokásokon.
Nem akar olyan lenni, amilyennek
te hiszed magad, amilyen te
szeretnél lenni, amilyennek
mutatod magad. Azt csak
képnek látja, és ő, pont ő,
már más képet mutatna. Kép,
kép, kép vagy te. Azt hitted,
jellem. Jó és rossz tulajdonságok
összege. De nem. Csak kép, kép,
kép, más, mint a fotóid, más, mint
a más. Más, mint az azonos.
Csak a gyereked ismer.
És az ismeret harag. Ha kis
időt adsz hozzá: megbocsátás.

BIBÓ ISTVÁN – SZÁZÖT ÉVE

*Látják őt foltos kabátban, amint a Berkenye utcában
félmázsánként, szánkóval húzza haza a szenet.¹*

■ A magyar történeti közgondolkodásban úgy rögzült az előző századforduló – a világháború kitöréséig –, hogy „boldog békeidők”. Ennek vége felé, 1911-ben született Bibó István. (Jogász és bölcsész végzettségű édesapja előbb a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban tisztviselő, majd – az 1920-as évek közepétől – a szegedi Ferenc József Tudományegyetem könyvtárának az igazgatója, mindemellett több tudományterületen mozgó publikációkat is közread.) Elemista éveiben esik fragmentumokra az a Monarchia, amelyben a magyar öntudat még társ-nagy hatalomnak tudhatta magát Európában. Ez a kollektív önimázs sérül végletesen – alkalmasint máig hatóan – a magyar nemzetrezeket is más országoknak parcellázó trianoni békeszerződés következtében. Bibó István a gimnázium felső négy osztályát – Budapestről történt elköltözésük nyomán – a szegedi piaristáknál végzi, majd ugyanott iratkozik be az egyetemre.

Kezdetben apja nyomdokaiba látszik lépni, mivel párhuzamosan vesz fel jogi és bölcsészeti tárgyakat. (Marót Károlytól görög, Sík Sándortól magyar irodalmat tanul.) Felsőbb évfolyamokon köteleződik el mindinkább a jogi szaktárgyak iránt (főként jogelmélet, alkotmánytan, nemzetközi jog és politika), s lesz szemináriumi asszisztense – a maga korában nagy respektust szerző – Horváth Barna professzornak, aki későbbi pályafutásán is ösztönzője, támogatója. 1934-ben szerez jogi és államtudományi doktorátust. Utána két éven át előbb a bécsi egyetem, majd Genfben az Institut des Hautes Études Internationales, illetve a hágai Académie de droit international Carnegie posztgraduális ösztöndíjasa. Nevezett helyeken jogbölcsélet, közigazgatási és nemzetközi jog, valamint diplomáciatörténet terén gyarapítja ismereteit, kora kiemelkedő szaktekintélyeinek előadásain, szemináriumain (H. Kelsen, A. Merkl, M. Bourquin, P. Guggenheim, G. Ferrero).

Hazatérve budapesti bíróságokon tölt be különböző állásokat, miközben – diplomája megszerzése óta – rendszeresen ad közre tudományos dolgozatokat,² illetve más műfajú írásokat.³ 1938-tól a király nélküli magyar királyság igazságügyminisztériumában dolgozik. Emellett a *Társadalomtudományi Társaság* jegyzője, majd titkára, a *Magyar Jogi Szemle* társszerkesztője, és kapcsolatba kerül a Horthy-korszak ellenzéki-politikai tömörülésével, a Márciusi Fronttal. Egyik (névtelenségben maradó) szövegezője a Front azon kiáltványának, mely – a világháború előestéjén a fennálló rendszert és a német penetrációt egyaránt elutasítva – nagy visszhangot vált ki a korabeli közéletben. Ez mintha arra a három évvel korábbi tépelődésére is válasz lenne, miszerint „itt a tisztességes ember vagy politikus lesz, vagy kivándorol” – ám a nyilvános politikai szerepvállalástól folytatólagosan tartózkodik. 1940-ben egykori alma matere Jog- és Államtudományi Karán tesz magántanári habilitációt.⁴ A háború éveiben – miközben a kolozsvári egyetemen tart előadásokat – szak- és közírói tevékenysége sem látszik lankadni.⁵

Az ország 1944. márciusi német megszállása után lemond a *Magyar Jogi Szemle* társszerkesztői tisztéről. Egyfelől a náci megszállás elleni nemzeti összefogást szorgalmazó politikai manifesztumot készít,⁶ másfelől monografikus terjedelmű munkáját fejezi be egy „jó béke-rendszer” elvi előfeltételeiről – mielőbbi hasznosulását remélve. Az életében mindvégig kéziratban maradt történetbölcséleti esszéit – vezérgondolata alapján – évtizedek múltán, posztumusz kiadásra előkészítve kezdi „békecsinálók könyvének” nevezni.⁷ Köztisztviselőként viszont arra használja minisztériumi posztját, hogy üldözött zsidók életét mentő igazolványokat állít ki. Emiatt 1944 októberében – a nyilaskeresztes hatalomátvétel napján – letar-

tóztatják, és a német SS-alkulatok által ellenőrzött gyűjtőfogházba szállítják. Innét sikeresen kiszabadul ugyan, de bujkálni kényszerül. Apósa, Ravasz László református püspök segédelmével illegálisban éli át Budapest 1944–45-ös téli ostromát.⁸

1945 februárjában hírt kap arról, hogy a Debrecenben megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormány keresteteti, s – életben maradásáról értesülve – az újjászerveződő Belügyminisztérium Közigazgatási Osztályának (később Főosztály) élére nevezik ki. Itt elsősorban a demokratikus átalakulást célzó törvényeket – többek között az új választójogi törvényt –, valamint a közigazgatás korszerűsítését készíti elő. Addigi munkássága révén delegálják a koalíciós kormány tanácsadó testületként létesített Jogi Reformbizottságba. E bizottság tagjaként egymásután terjeszti elő a közigazgatást szervezetében és szellemében is gyökeresen megújítani célzó – Erdei Ferencsel közösen kimunkált – elaborátumait. Ezek kulcsfogalma a „város-megye”. A reform elvi alapvetése civitasok szerves fejlődés nyomán létrejött gazdasági-kulturális vonzaskörzete, illetve város és vidéke társadalmi érdekszolidaritáson nyugvó szimbiózis volt.⁹ 1946 elején a magyarországi németek kitelepítése kapcsán,¹⁰ tavasztól pedig a közalkalmazotti kar sorait tizedelő újabb politikai tisztogatás (az ún. B-lista) ügyében különbözik össze az igazgatási pozíciókat mind nagyobb számban megkaparintó kommunista tisztviselőtársaival. Utóbbiak a „vasöklű” melléknévvel illetett kommunista belügyminiszter, Rajk László támogatását bírva tették egyre inkább lehetetlenné hivatali működését. A nyár derekára az is nyilvánvalóvá válik, hogy a közigazgatás korszerűsítésében képviselt „város-megye” koncepció – a minden helyi, regionális autonómiát felszámolni igyekvő kommunista ambíciókkal szemben – érvényesíthetetlen, így, 1946 augusztusában megválnak a Belügyminisztériumtól.

A fentiekben túlmenően más oka is volt annak, hogy Bibó a kommunisták szemében nemkívánatos személyiséggé vált. 1945 őszétől két éven át – a *Valóság* majd a *Válasz* című folyóiratok hasábjain – rendszeresen adott közre kritikai elemzést a háború utáni magyar belpolitikai élet fejleményeiről. Ezekben „pártok felett álló” távolságtartással éppúgy bírálja a kommunisták egyre nyilvánvalóbb kizárólagos hatalomra törését, mint ahogy a kiszegzardapárt konzervatív irányú pálfordulását is, melyet az motivált, hogy a párt ily módon őrizze meg az 1945. évi parlamenti választáson szerzett többségi támogatását. De hasonlóképpen emel szót az ellen is, hogy a kommunisták – a szovjetek támogatását maguk mögött tudva – permanens konfliktusgerjesztésükkel kváziellenzéki pozícióba kívánják szorítani a kormányzó koalíció többségi pártját. Kölcsönös toleranciát szorgalmazva próbálta konszenzusképessé kritizálni a kiszegzardapártból és a baloldali pártok szövetségéből verbuválódott korabeli „nagykoalíciót”.¹¹ Ezért persze a szóban forgó pártok egyikében sem örvendett közkedveltségnek, de idő múltával mindinkább a kommunisták által birtokolt hatalmi helyzetnek lehetett – és lett is – Bibó számára egzisztenciális következménye.

Bibó István 1946 őszétől immár egyetemi nyilvános rendes tanári kinevezéssel a szege-di egyetem Jog- és Államtudományi Karának professzora. Politikát, közigazgatást és modern államelméletet ad elő. Utóbbi tárgykörben tartja meg székfoglaló előadását a Magyar Tudományos Akadémián, 1947 januárjában.¹² A Magyar Jogászegylet a közjogi szakosztály elnökévé választja, szeptemberben pedig a vallás- és közoktatási miniszter megbízta a (korábban Teleki Pálról elnevezett) Kelet-európai Tudományos Intézet elnökhelyettesi teendőinek ellátásával. Ez a kutatókomplexum a Társadalomtudományi Intézet mellett – melynek Bibó lett az igazgatója – a korabeli Államtudományi, valamint a Történettudományi Intézetet integrálta. Az év második felében részben szakmai-közéleti státusváltása okán, részben pedig közpolitikai konszolidációs szcenárióinak hiábavalóságát tapasztalva hagy fel az írásai-ban addig művelt aktuálpolitikai kríziselemzésekkel, s vált át nagyobb lélegzetű témákra. 1948-ban terjedelmes esszéjét ad közre a „zsákutcás magyar történelemről” és a szidőkérdésről.¹³

Az évtized végén kiépülő kommunista pártegyeduralom hoz újabb fordulatot életében. 1949-ben megfosztják akadémiai tagságától, megszüntetik állását a fentebb említett kutató-intézetben. A közigazgatás modernizálását célzó munkáját – amelyen a Belügyminisztériumból való távozását követően is tovább dolgozott – már csak szamizdatnak számító kéziratos kiadványban tudja közreadni,¹⁴ mivel abban egyértelműen opponálta a beüzemelés alatt álló szovjet mintájú tanácsrendszert. Arra próbálják rászorítani, hogy – 39 évesen – maga kezdeményezze nyugdíjazását katedrájáról. Miután ezt vonakodik saját jószántából megtenni, bürokratikus úton távolítják el onnét úgy, hogy az 1950 szeptemberében induló új egyetemi tanévet már meg se kezdhesse. Az immár futószalagon gyártott koncepciós perek – valamint a tömeges internálások, kitelepítések – árnyékában szabadlábban marad ugyan, de Rákosi

Mátyás 1956-ig tartó regnálása idején csak katalóguscédulák, bibliográfiai címleírások készítésére érdemesített beosztott könyvtáros. Ezzel együtt enyészik el annak lehetősége is, hogy a negyvenes évek végétől számára külföldi tudományos intézetektől, társaságoktól érkező szakmai felkéréseknek eleget tehesen.

Az 1956-os forradalom idején Bibó Istvánt a Petőfi Párt néven újjáalakuló Nemzeti Parasztpárt delegálja Nagy Imre kormányába, ahol november 2-án államminiszteri kinevezést kap. E tisztségében éri a két nappal későbbi szovjet katonai intervenció. A kormány tagjai ezt megelőzően már elmenekültek (Nagy Imre és szűkebb környezete Jugoszlávia budapesti nagykövetségére), miniszterként egyedül marad helyén az Országgyűlés épületében. Itt a radikálisan megváltozott helyzetről tájékoztató *Nyilatkozatot* fogalmaz, amit eljuttat a nyugati hatalmak követségeire. November 9-én még mindig államminiszteri minőségben – mivel e tisztségétől csak november 12-én fosztják meg – politikai kibontakozási *Tervezetet* készít „a magyar kérdés kompromisszumos megoldására”. Miközben a Kádár János vezette kommunista restauráció részeként tömegessé válik az októberi forradalomban résztvevőkkel szembeni megtorlás, Bibó 1957 tavaszán egy tanulmány terjedelmű *Memorandumban* foglalja össze az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc bel- és külpolitikai konzekvenciáit.¹⁵ Ennek újrágépelte példányait akkoriban szamizdatként adják kézről kézre Budapesten.

1957 májusában letartóztatják, majd 15 hónapos vizsgálati fogság után, 1958 augusztusában életfogytiglani szabadságvesztésre és vagyonelkobzásra ítélik.¹⁶ A vád „a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése” volt, melyben bizonyítékul a fentebb említett *Nyilatkozatot*, *Tervezetet* és *Memorandumot* említették, valamint azt, hogy a szóban forgó dokumentumokat Göncz Árpád és Regéczi-Nagy László vádlott-társaival eljuttatták külföldi diplomatáknak s rajtuk keresztül az ENSZ-nek is.

Nem csupán itthon, külföldről is közbenjárnak szabadon bocsátása érdekében, de az erőfeszítések nem vezetnek eredményre. Emigrációba menekült barátai 1960-ban, Londonban jelentetik meg *Harmadik út* című kötetét,¹⁷ mely a világháború utáni években készült politikai írásait, történeti esszéit, valamint az 1956-os magyar forradalommal kapcsolatos – fentebb említett – munkáit tartalmazza. A börtönben viszont – képletesen szólva – visszakapja „egyetemi katedróját”. Rabtársai történeti, politikai kérdéseire rendre hosszabb-rövidebb előadást rögtönözve válaszol. Idő múltával társai „Bibó-tanszéknek” kezdték hívni azt a börtönbeli fordítóirodát, ahol idegen nyelvet ismerő rabokat gyűjtöttek össze olyan külföldi munkák fordítása végett, amelyeket Magyarországon nem kívántak kiadni, csak az állami és pártvezetés szűkebb köre számára készültek. 1963 márciusában az ún. „nagy amnesztia” keretében szabadul. Utána hét éven át „szabadlábbon fogságban” metaforával jellemezhető sorsa: a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában lesz megtűrt – és mindvégig megfigyelt – beosztott.¹⁸

1971-es nyugdíjba vonulása után, szegényes körülmények között élve tér vissza tudományos vizsgálódásainak azokhoz a tárgyköröihez, melyeket a negyedszázaddal korábbi kommunista hatalomátvétel megszakított. A közigazgatási reformról írott újabb munkáját¹⁹ – melyet a Magyar Tudományos Akadémia felkérésére készített – kinyomtatják ugyan, de közreadása már elmarad. Mivel hazai megjelenésre esélye sem lehetett, Angliába juttatva lát napvilágot 1976-ban a nemzetközi szervezetek benuktásáról és gyógyómdjairól írott monográfiája, mely több nemzetközi jogi tárgykört (önrendelkezés, területi és államváltozások legitimitása, nemzetközi döntőbíráskodás) jár körül.²⁰ Ezt viszont a hazai hatóságok illegális cselekménynek ítélik, emiatt a külföldi tudományos intézetektől érkezett meghívásoknak képtelen eleget tenni. Útlevelekérelmeit a Belügyminisztérium visszatérően azzal utasítja el, hogy „kiutazása sérti a Magyar Népköztársaság biztonságát”. Noha ekkoriban már szemipermeábilissá roszdásodott az Európát megosztó vasfüggöny, számára tilalmas maradt, hogy bekapcsolódjon a nemzetközi szellemi-tudományos közéletbe.

A hetvenes évek második felétől egyre többen keresik fel Bibót a fiatalabb generáció tagjai közül is: főként azok, akik idővel a magyar ellenzéki mozgalomban váltak ismertté. Ott-hona mindinkább egyfajta nem akkreditált, magánegyetemi doktorandusz-szemináriummal alakul. Amikor 1979 májusában meghal, több száz fő részvételével zajló temetési szertartása az óbudai temetőben a bontakozó magyar ellenzéki mozgalom első nyílt színi demonstrációja. Halála után egy *emlékkönyv* készül tiszteletére, de – hivatalosan – ez sem jelenhet meg. Így azután a 75 szerző írásait tartalmazó vaskos kötetet illegálisan másolják-terjesztik. A *Bibó-emlékkönyv* végül a rendszerváltás után, 1991-ben kap nyilvánosságot.²¹

A nyolcvanas években neve, munkássága az ellenzéki mozgalom szimbólumává lett.²² Miután Svájcban elkezdődik *Összegyűjtött műveinek* magyar nyelvű kiadása²³ – s ebből egyre több példány jut el Magyarországra –, 1986-ban Budapesten is megjelenhet munkásságából egy bő válogatás,²⁴ amely azonban mellőzi 1956-os írásait.²⁵ Az évtized második felében a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem jogi karának hallgatói róla nevezik el korábban megszervezett társadalomtudományi szakkollégiumukat.²⁶ 1988-ban zömmel ennek a kollégiumnak a hallgatói alapítják a Fialat Demokraták Szövetsége (FIDESZ) nevű rendszer-váltó pártot. 1987-ben a budapesti egyetem jogi karának hallgatói, 1989-ben egykori alma matere, a szegedi egyetem diákjai – és az ott, őt emlékeztükben őrző „öregdiákok” – szerveznek rá emlékező konferenciát. Írásai ugyan időközben beszivárognak a hazai egyetemek bölcsész- és jogi fakultásainak szemináriumi tematikáiba, de amíg élt, az államszocialista „hivatalos Magyarországon” egyetlen önálló könyve sem láthatott napvilágot.

1990-ben a harmadik Magyar Köztársaság első elnökévé választott egykori rabtársa, Göncz Árpád beiktatási beszédében úgy emlékezik meg róla, hogy ha élne, ez a poszt leginkább őt, Bibó Istvánt illetné.

Bibó István munkássága több diszciplínához köthető. Szakképzettsége alapján a jogtudományok különböző ágait művelte, mindemellett „polgári szolgálatos” regrutaként – időszakosan – belekóstolt a közpolitika bozótharcaiba is. Volt aktuálpolitikai sorsfordulók kritikus elemzője, és számos korszakot érintően lett polemikus résztvevője történeti diskurzusoknak. Volt kormányzati főtisztviselő, egyetemi tanár, akadémikus, miniszter. Ezen tisztségeitől rendre megválni kényszerült. Sorra kiakolbólitotta onnét az a politikai inga, amely régióknak, az ő korában többször is bejárta útját a szélsőbal végponttól a szélsőjobb fordulatiig és vissza. Az említett posztokon való működési ideje felnőttkori életútjának alig egyötödét tette ki. Az egyik róla szóló írás találon rögzíti: háromévtényi kritikai közírói munkásságáért harmincévtényi szilenciummal, kétnapos aktív miniszterségéért hatévtényi cellarács mögötti léttel fizetett.²⁷ Így a négyötöd sem kínált többet, mint félreállítottság, felkészültségéhez képest megalázó „alulfoglalkoztatottság”, belső emigrációban művelt – rezervált, de nem rezignált – „szobatudósság”. Adminisztratív kirekesztés mind a hazai, mind a határainkon túli közéletből.

Részletező körülrásokra kényszerülnek mindazok, akik a „ki is volt Bibó István?” kérdésre keresik a választ. Az őt még ismerők, illetve a munkásságával foglalkozók egyaránt szembesülnek azzal, hogy „Bibó István történetét filológusi pontossággal kell megírni. Művei a magyar politikai irodalom legjava, alakja a teljes élet példája, a művekből kiolvasható teljesítménynél is jelentősebb.”²⁸ Ennek nem mond ellent, hogy a hatalomhumanizálás terapeutájának tartjuk-e,²⁹ vagy éppen kora egyik jelentős politikai diagnosztájának.³⁰ Mindketőt integrálja Szűcs Jenő tömörségében is találó formulája: Bibó István tudós politikai gondolkodó.³¹ Ez már nincs messze attól, hogy „a huszadik századi magyar politikai gondolkodás legnagyobb, európai formátumú alakjaként” őrizze az emlékezet.³²

A róla, munkásságáról érdemben megszólalók zöme – a *Bibó-émlékkönyv* kéziratának lezárása óta – az utóbbi minősítéssel lényegében egyező álláspontot vall, ami szinte kínálja a „huszadik századi haza bölcsé” címet. Van ennek némi intellektuális pikantériája, ha emlékeztünkbe idézzük, hogy Bibó István – az első számú haza bölcsét – Deák Ferencet, a magyar história panoptikumában a „hamis realisták” közé állította. Visszatekintő olvasatban viszont békésen megférnek egymás mellett. Mindketten alkotmányos keretek között kívánták politikai realitással intézményesíteni az elvi racionalitást. A nemzeti panteonban pedig – kelő súllyal különbséget téve a két évszázad és az innét piederstálra kerültek kínálata között – immár egymás mellett könyvelhetik el csalatkozásukat abban a hitükben, hogy az (időnként talmi) érdekek vezérelte napi politikai cselekvésekben érvényesülhet a közhelyszerű józan ész. Ez a kilenc rendszerváltással explodált s ellenlábás politikai kurzusok egymásutánját eredményező magyar huszadik században szinte mindvégig tiltott, embargóval sújtott portéka volt. Ám aligha Bibót minősíti, hogy politikai hisztériákat analizáló, társadalmi traumákat oldani igyekvő terápiajavallatai „utóéletükben” – ide értve a nevének egykor zászlóra tűzők körét is – folytatólagosan falra hányt borsóként hasznosulnak.

A politikai gondolkodás bármily akadémikus veretű művelésének összekeverése a köznap praktikummal viszont akkor igazán vaskos balfogás, ha ezt intellektuelek teszik. „A tiszta ész kritikája” alapján napjainkban jelentkező borúlátó eszmeftuttatások az úgynevezett „Bibó-felejtésről” tévesek kiindulópontjukban, és rossz nyomvonalon haladnak a konklúzi-

óhoz. Visszarángatnak Bibót és művét abba a késő Kádár-kori metapolitikai mezőnybe, ahol „felfedezése” fogant, illetve ennek mai – közvezérelt amnézia – változatába plántálnák át. Holott inkább üdvözölni kellene, hogy véget ért az úgynevezett rendszerváltó pártoknak a „bibói hagyatékért” folytatott – önlegitimálásukra használt – versenyfutása. Midőn az érdekezérelt pártpolitika egyre-másra felülírta az értelmiségi státusban képviselhető értékvalasztást, Bibó is rendre feltűnt a szembesülés pástján. Néhány évvel a rendszerváltás nyomán így lett a felelős szabadság mentorából – az addigi szabad prédából – újfent egyre kényelmetlenebbé váló, „ne tessék már annyit emlegetni” kritikuszabadúszó. Leginkább azért jött a derűre ború, mert szembesülni kényszerültek azzal, hogy értékezérelt intellektuális textusai nemkívánatos tükröt tartanak a napi politika – partikuláris, provinciális – gyakorlatoknak orcája elé. Bibót – gondolkodói hagyatékát – posztumusz hitték kanonizálhatónak úgy, ahogy azt József Attila (markásabb egóval) *Ars poeticájában* formulázta: „rám tekint pártfogott e század”, ám két dolog felett elsiklottak. Az egyik, hogy az éppen florealó posztmodernben a racionalitás mentén araszoló modernitás is szórészálhasogatóan megkérdőjeleződik. A másik, hogy a legmegértőbb – erre törekvő – diagnosztá-terapeuta analízis is a „pörös száj”, a kritikai gondolkodás lenyomata: köznapi olvasatban az (időtlen) ellenzékiesség artikulálása. No ez a posztmodern időközbeni letűnése közepette sem kívánatos. Bibó ráadásul, a törvényesség és az ésszerű kompromisszumkeresés premisszéi mellett, morált plusz öskeresztényi habitust is szervesen a politikához tartozónak tételezett, ami akkor sem fért bele a tömegtársadalomban modernnek mondott politika-politológia bináris kódjába, ha azt rásegítésül szentelt ostyába csomagolva kínálták. Évtizede még inkább örülni lehetett annak, hogy Bibó István kiszabadult a rendszerváltók – kisajátító törekvésekkel párosított – kalodájából. Esetleges (újabb) indexre tételénél sokkal hatékonyabb módja a negligálásnak terjedőben lévő agyonhallgatása: „amiről nem beszélünk, az nincs”.

Ehhez képest inkább kívánatos, hogy a történelmi személyiséggé lett alak és szellemi teljesítménye értékarányos árfolyamon épüljön be a hazai – történelemről, politikáról, elitfelelősségről való – közgondolkodás tárházába. Respektálva ott, ahol ez kínálkozik, és kritikailag szembesülve munkásságával ott, ahol az megkerülhetetlen. A bölcsészeti, társadalomtudományi ész-óvóhelyek mértéktartó csendjében ehhez is hozzáláttak. Az elmúlt két évtizedben – az aktuálpolitikai hasznosítási ambíciók aláhanyatlásával fordított arányban – az ún. „Bibó Műhelyben” megindult munkásságának érdemi feldolgozása. A rá való emlékezés kegyeleti, kultikus mozzanatain³³ túlmenően is sok száz dolgozat látott napvilágot különböző folyóiratokban a „bibológia” tárgykörében. Születésének centenáriumán – 2011-ben – értő utószavakkal ellátott 12 kötet adta közre újra jelentősebb munkáit. Mára egyre több helyet követelnek maguknak a könyvtárak polcain a bibói életművet – annak valamely korszakát, részterületét – görcső alá vevő önálló kiadványok, feldolgozások is.³⁴

Ezeket számba venni nincs hely, s mostani összefoglalóinkhoz képest más műfajba kívánczik. Csupán egyetlen mozzanatra utalok zárásként: az 1930-as évek végén papírra vetett emberiségi tűzparancsolatából az utolsó. „A szabadságszerető ember [...] bízik a közösség erejében, az emberek többségének tisztességében, és abban, hogy ezt elegendő bátorsággal és igyekezettel érvényre is lehet juttatni, ezért a maga példájával, minden rossz-hiszeműség elleni együttes és eredményes fellépéssel és minden jóhiszeműség számára a bizalom előlegezésével erősíti maga körül a közösségben és a tisztességes szándékok győzelemre vihethetőségében való hitet.”³⁵

Amikor közéleti credóját rögzíti, túl van ugyan mind a hazai iskolákon, mind külföldi tanulmányain, de – életkorát tekintve – még a harmadik X-en innen. Ekkoriban kezd épülni az a gondolatkatedrális, amely – összes köznapi töredezettsége ellenére – a FÉLELEM – TRAUMA – KÖZÖSSÉGI HISZTÉRIA áfiuma ellenében a BIZALOM – HATALOMHUMANIZÁLÁS – KÖLCSÖNÖS SZOLGÁLTATÁSOK TÁRSADALMA tartópillérekben nyugovó válságtérapeuta életműként hagyományozódik ránk negyven év múltán, midőn Bibó búcsút mond az evilági lét permanens zaklatásainak. Munkássága legjobb hazai értőinek-elemzőinek egyike, Kovács Gábor rögzítette „a minap”, hogy a bibói hermeneutikában mind a hivatását ténylegesen teljesíteni képes elit, mind a modern demokrácia legitimációjának alapja a kölcsönös társadalmi-közéleti *bizalom*. Bibó „megközelítésének fontos sajátossága, hogy saját koncepciója nélkülözi a gyanakvásnak és bizalmatlanságnak ezt az elemét”, – mármint azt, amit mindközönségesen sandaságként, a sokaságot orránál fogva vezető úri huncutságként szoktak volt nevesíteni. (Ő maga ezt – a 6. parancsolatban – a „köz becsapásaként, a közakarati meghamisításaként” verifikálta.) A bibói gondolatmenetet összegezve lyukad ki oda, hogy „a

modern demokrácia politikai tere nem tud létezni bizonyos alapvető bizalom nélkül. A kompetitív pártpolitika szereplőinek bízniuk kell abban, hogy versenytársaik – hozzájuk hasonlóan – betartják a népszuverenitás elvére épülő szabályait.³⁶

Bibó István születése után százöt évvel és halála után egy bő krisztusi kor múltával a kelet-európai kisnemzetek „zsákutcás történelmük” újabb – egymástól nem sokban különböző – stációján botladoznak. Annak idején, 1947. évi akadémiai székfoglalóját Cicero klasszikus imperatívszavával zárta: „Vigyázzanak a konzulok, hogy kárt ne szenvedjen a köztársaság!” A fentebb említett bizalom igencsak kívánatos lenne „a pult mindkét oldalán állók” között – különösen egy vak vezet világtalant nemzeti globalizációban –, ám stallumfoglalásuk után mintha a konzulok hallása is látásvesztésüket követné. A centenáriumi Bibó-kötetek egyikében igény fogalmazódott meg, Bibó „beágyazni az őt megillető közegbe, az európai eszmétörténet fősodrába”.³⁷ Oda illene. Előbb azonban nem magunknak kellene megismerni, megérteni munkásságát, tanulni belőle?

Bibó István „időszerűségének” eldöntését mi sem kínálja inkább, mint pontról pontra végigbongészni – elégszer nem idézhető – tízparancsolatát. Nem érintve – azaz nem profanizálva – az Úrhoz való transzcendens (hitéleti) patrónus-kliens magánviszonyt, a citoyenné lett „emberfia” közösségi, evilági társas lény normáit vette számba. (Mert hogy tanult hivatását illetően – egy ideig foglalkozását tekintve is – kodifikátor volt.) Vajon napjainkban, a posztmodern is felülírni látszó posztkereszténységben érvényét veszítette-e a közösségi mentálhigiéne homeopátiás „füveskönyvének” bármelyik passzusa? Minden pontja amellet érvel, hogy mi a lehetséges gyógy mód az úrhatnám szolgák által foganatosított közösségbomlasztó, infantilizáló, bizalommentélyező „Zeitgeist” – és annak napi gyakorlata – ellenében.

Ha a „népi demokratikus” fogalom (és korszak) – annak tautológiája ellenére – nem járótódot volna le oly véletlenül és körmönfontan, akkor Bibó e gondolatkör magyarországi főpecsétjére lehetett volna. (Pontosítva: stallumba helyezésének elmaradása ellenére az lett – az maradt.) Kora magyar sorskérdéseinek minden fontosabb diskurzusában hallatta hangját, s mondandójának zöme – alighanem éppen töménysége, veretessége okán – mindmáig emésztetlenül fekszi meg gyomrunkat, foglalkoztatja szürkeállományunk sapiens felét. Ebből következik az emberi méltóságot kortalanul evidensnek tételező – sérülés esetén reparálandó – aktualitása is. A maga idején különböző indíttatásból háritott és sokféle ellenvetéssel „lesajnál” *harmadik út* felfogás nem az általa mindvégig kritikával-fenntartásokkal tölthegyre tűzött liberális univerzum mind nyilvánvalóbb kiüresedése, és nem a markánsabban elutasított, kommunizmust álmódó létezett szocializmus enyészete miatt kínál új olvasatot. Sokkal inkább abból következően, amit az ezredfordulós rendszerátalakítási hullám óta művel a kelet-európai kisállamok nyomorúsága, itt is, szomszédságainkban is, mi több, Európaszerte. (Mintha Oswald Spengler évszázados víziója – *A Nyugat alkonya* – erőltetett menetben haladna a beteljesülés felé.³⁸ Az elképesztő mértékű és intenzitáú high-tech fejlesztések közepette a felvilágosodás hozadéka óta nincs érdemi innováció a civilizációs know how tekintetében. Az időközben létrejött tömegtársadalomnak és a – tetszik, nem teszük – kiteljesedő globalizációnak nincs közértelmességi normája, „etikai kódexe” az ún. fejlett világban sem. Henry Kissinger legutóbbi *Világrendje* is csupán odáig jut, hogy a Pax Americanát kínálja a glóbusz egészének.³⁹)

Az más kérdés, hogy – legalábbis a magyar égbolt alatt – nem látszik feltűnni olyan betűvető, aki bibói erudícióval és ihletettséggel komponálná klaviatúráján „korunk diagnózisát”,⁴⁰ horribile dictu a belőle következő, alkalmas terápiát. Amit a modern európai politikai gondolkodás *harmadik útként* keresztelt el, az a bibói értelmezésben egyszerre alapoz az őskeresztényi kohézióra és – az elhasználódott, kiérdemesült két másik úthoz képest – rögzíti a civilizációs „önérdektől” (morálisan is) vezérelt, kölcsönös szolidaritáson nyugvó társadalomszervezés újólagos kibontakozási alternatíváját. Nem éppen ez az elsődleges útja a hatalom humanizálásának? Még akkor is, ha a szükségszerű nem mindig lehetséges. Bibó plauzibilisabb Kantnál: mondandója nem kategorikus, ám imperatívsz...

Ó, a neki kiszabott – s magára vett – földi pályán tartotta magát a szabadságszeretőők credójához. Nála ez az egyént is ösztönző – kibontakozni segítő – moderált közösségi szabadság volt. Szóval és tettel – vagy ahogy újabban mondják: *tettbeszédde!*⁴¹ – kínálja tovább e mindig korhoz igazítandó testamentumot. Kanonizálni nem ildomos. Ám lehet – akár ma is – respektálandó vitapartnernek tekinteni.

■ JEGYZETEK

1. Hanák Gábor: *Számadás Bibó Istvánról*. Hévíz 1993. 3. sz. 1–7.
2. A szankciók kérdése a nemzetközi jogban. Szeged, 1934. 50; *Kényszer, jog, szabadság*. Szeged, 1935. 160; *Le dogme du „bellum iustum” et le théorie de l’infaillibilité juridique*. Essai critique sur la théorie pure du droit. Revue Internationale de la Théorie du Droit 1936. no. 1. 14–27; *Rechtskraft, rechtliche Unfehlbarkeit, Souveränität*. Zeitschrift für öffentliches Recht 1937. no. 5. 623–638; *Etika és Büntetőjog*. Társadalomtudomány 1938. 1–3. sz. 10–27.
3. *A mai külföld szemlélete a magyarságról*. Magyarságtudomány 1936. 1. sz. 126–132; *Erdei Ferenc munkássága a magyar parasztság válságának irodalmában*. Társadalomtudomány 1940. 4. sz. 503–516.
4. *A jogelmélet fő kérdései tegnap és ma*. Magántanári próbaelőadás. Szeged, 1940. június 13.
5. *A bírói és közigazgatási funkció szociológiájához*. Az igazságügyminiszter véleményező szerepe a közigazgatásban. Társadalomtudomány 1941. 1. sz. 136–143; *Elit és szociális érzék*. Társadalomtudomány 1942. 2. sz. 192–209; *A pénz*. Magyar Szemle 1942. 4. sz. 169–177; *Korunk diagnózisa*. Társadalomtudomány 1943. 4–5. sz. 457–474; *Jogszerű közigazgatás, eredményes közigazgatás, erős végrehajtó hatalom*. Társadalomtudomány 1944. 1–3. sz. 36–56; *Bibó István egyetemi előadásai, 1942–1949*. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004.
6. *A magyar munkásság „békejánlata” a magyar középosztálynak*. In: Bibó István: *Különbség*. EPMSZ, Bp., 1990. 429–434.
7. *Az európai egyensúlyról és békéről*. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. I. 1935–1944. Magvető, Bp., 1986. 295–335.
8. Kettejük történeti, politikai (történetpolitikai) gondolkozásának egymáshoz való viszonyáról lásd Tóth-Matolcsi László: *Ravasz László és Bibó István nemzetéltelmezései*. Beszélő 2005. 6. sz.
9. E tárgykorban Bibó István korabeli írásai: *A közigazgatási reform kidolgozásának fő kérdései*. 1946. február; *A magyar közigazgatás történeti háttere és a szervezeti reform körvonalai*. 1946. február. In: Gyarmati György: *Adalékok egy elmaradt közigazgatási reform történetéhez*. 1946. Századok 1979. 3. sz. 513–548; *A magyar közigazgatás reformja*. A Nemzeti Parasztpárt javaslata. Szabad Szó 1946. július 17; *A magyar közigazgatásról*. Elvi állásfoglalás és történeti áttekintés. Városi Szemle 1947. 5–6. sz. 285–294; *A magyar közigazgatási reform problémái*. In: Bibó István: *Különbség*. EPMSZ, Bp., 1990. 69–90.
10. A magyarországi németek kitelepítése, illetve ennek várható következményei ügyében fogalmazott feljegyzéseit, emlékiratait lásd Bibó István: *Életút dokumentumokban, 1911–1979*. Összeállította Huszár Tibor és Hanák Gábor. Szerk. Litván György és S. Varga Katalin. 1956-os Intézet – Osiris – Századvég, Bp., 1995. 310–323.
11. *A magyar demokrácia válsága*. Valóság 1945. Október–december, 2–4. sz. 5–43; *Vita demokráciánk válságáról*. Bibó István hozzászólása. Valóság 1946. Január–február, 1–2. sz. 97–99; *A demokratikus Magyarország államformája*. Szabad Szó 1945. június 10.; *A békeszerződés és a magyar demokrácia*. Válasz 1946. 1. sz. 43–59; *A koalíció egyensúlya és az önkormányzati választások*. Válasz 1946. 2. sz. 107–128; *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Új Magyarország, Bp., 1946. 116; *A koalíció választáson*. Válasz 1947. 1. sz. 8–25; *Összeesküvés és köztársasági évforduló*. Válasz 1947. 2. sz. 176–183; *A Márciusi Front tíz esztendeje*. Válasz 1947. 4. sz. 303–305; *A magyar társadalomfejlődés és az 1945. évi változás értelme*. Válasz 1947. 6. sz. 493–504; *Válság után – választás előtt*. Válasz 1947. 8. sz. 123–138; *Értelmiség és szakszerűség*. Tiszatáj 1947. 4. sz. 1–11.
12. *Az államhatalmak elválasztása egykor és most*. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. II. 1945–1949. Magvető, Bp., 1986. 367–397.
13. *Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem*. Válasz 1948. 4. sz. 289–319; *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után*. Válasz 1948. 10–11. sz. 778–877; *Néhány kiegészítő megjegyzés a zsidókérdésről*. Huszadik Század 1949. 1. sz. 47–53.
14. *Magyarország városhálózatának kiépítése*. Tervezte, szerkesztette Bibó István és Mattyasovszky Jenő. Kézirat gyanánt. Bp., 1950. 11 + 98 térképoldal.
15. Az 1956-os forradalom kapcsán készített dokumentumok – ma már – minden, Bibó munkásságát újabban közreadó válogatásban fellelhetőek.
16. *A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról*. Összeállította és bevezeti Kenedi János. 1956-os Intézet, Bp., 1996.
17. Bibó István: *Hamadik út*. Politikai és történeti tanulmányok. Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta Szabó Zoltán. Magyar Könyves Céh, London. Nyomtatott Rómában, ezer példányban, 1960 telén. 381.
18. Gyarmati György: *Szabadságban fogságban*. Adalékok Bibó István 1963 utáni éveire. Világosság 2013. Tavasz–nyár. 136–149.
19. Bibó István: *Közigazgatási területrendezés és az 1971. évi településhálózat-fejlesztési koncepció*. MTA Igazgatástudományi Bizottság, Bp., 1975. 90 old. + 14 térkép. A Kádár-kori Magyarországon összesen egy új – e témakörbe vágó – önálló dolgozata jelenhetett meg legálisan. Bibó István: *Tanya és urbanizáció*. A tanyakérdés vitájának újjáéledése és Erdei Ferenc tanyakoncepciója. Valóság 1973. 12. sz. 35–40.
20. István Bibó: *The Paralysis of International Institutions and the Remedies*. A Study of Self-Determination, Concord among the Major Powers, and Powers, and Political Arbitration. With an Introduction by B. Crick. The Harvester Press, Hassocks, 1976. XI + 152. I.
21. *Bibó-emlékkönyv*. I–II. Felelős szerkesztő Réz Pál. Századvég Kiadó – Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bp.–Bern, 1991.
22. A halálát követő és a rendszerátalakítást megelőző évtizedben (1979–1989) a megszorodott szamizdat kiadványokon túl – többnyire az itt is publikálók tollából – mintegy ötven, Bibó életének,

- munkásságának valamely szegmensét taglaló kisebb-nagyobb dolgozat látott napvilágot a legális nyilvánosság különböző lapjaiban, folyóirataiban is.
23. *Bibó István összegyűjtött művei*. I–III. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1981–1984.
  24. Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. I–III. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1986.
  25. Ez utóbbiak azután – más addig mellőzött munkáival együtt – 1990-ben két „egymással versengő” kiadványban láttak napvilágot. Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. IV. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1990; Bibó István: *Különbség*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bp., 1990.
  26. Lásd erről *Hazugság nélkül*. A Bibó István Szakkollégium kollégiumtörténeti kiadványa. Szerk. Csapody Tamás. Bp., 1991; *Bibó István Szakkollégium, 1983–1993*. Szerk. Parkas Judit – Nagy Krisztina – Szemerei Péter. Bp., 1993; *Bibó István Szakkollégium, 1993–2000*. Szerk. Masát Ádám – Papp Imre. Bp., 2000.
  27. Kende Péter: *A bibói örökség*. Rubicon 2004. 4. sz. 65.
  28. Hanák Gábor: *Számadás Bibó Istvánról*. Hévíz 1993. 3. sz. 1–7.
  29. Dénes Iván Zoltán: *A hatalom humanizálása*. Magyar Filozófiai Szemle 1990. 6. sz. 914–930.
  30. Rainer M. János: *István Bibó – a great political diagnostician*. Hungarian Quarterly 1993. no. 6. 32–40; *Uő: A politikai diagnosztika*. Rubicon 2004. 4. sz. 5–8.
  31. Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Történelmi Szemle 1981. 3. sz.
  32. Kovács Gábor: *Bibó István*. In: *Nagy képes millenniumi arcképcsarnok*. 100 portré a magyar történelemből. Szerk. Rácz Árpád. Rubicon–Aquila. Bp., 2000. 362–364.
  33. Hévízen és Kiskunhalason egy-egy gimnázium, Órön egy általános iskola vette fel nevét. Szegeden és Kecskeméten 1996-ban, a vésztő-mágori népi írók parkjában 2004-ben, Budapesten 2005-ben, Balatonfüreden 2006-ban avatták fel mellszobrát. Börtön utáni munkahelyén, a KSH-ban az egyik olvasóterem viseli a nevét 2010 óta.
  34. A Bibó István életművével foglalkozó önálló kiadványok közül csak válogatást tudunk közreadni, s mellőzzük azok említését, amelyekre – az írás során hasznosítva – lábjegyzetben már hivatkoztunk. (*Kurzívval jelöljük* azokat, amelyek e tárgyban további – folyóiratokban megjelent – írások bibliográfiáját is tartalmazzák.) Bibó István életművének aktualitása. Szerk. Takács József. FEA, Bp., 1993; *A hatalom humanizálása*. Tanulmányok Bibó István életművéről. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Pécs, 1993; *Bibó nyugatról – éltében, holtában*. Külföldi magyarok írásai Bibó Istvánról. Válogatta és bevezeti Kende Péter. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Basel–Bp., 1997; *Szilágyi Sándor: Bibó István*. Új Mandátum, Bp., 1999; Dénes Iván Zoltán: *Eltorzult magyar alkat*. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szegfű Gyulával. Osiris Kiadó, Bp., 1999; *A szabadság kis körei*. Tanulmányok Bibó István életművéről. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Osiris, Bp., 1999; *Szilágyi Sándor: Bibó István*. Új Mandátum, Bp., 2001; *A szabadságszerető ember*. Szerk. Gyarmati György – Tar Ferenc. BIAG, Hévíz, 2003; Balogh Iván: *Politikai hisztériák Közép- és Kelet-Európában*. Bibó István fasizmusról, nacionalizmusról, antiszemitizmusról. Argumentum, Bp., 2004; *Megtalálni a szabadság rendjét*. Tanulmányok Bibó István életművéről. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Új Mandátum, Bp., 2004; Kovács Gábor: *Az európai egyensúlytól a kölcsönös szolgáltatások társadalmáig*. Bibó István a politikai gondolkodó. Argumentum, Bp., 2004; Bibó István, a nemzet lelkiismerete. Rubicon 2004. 4. sz. Bibó pályafutásának szentelve; Kortársunk, Bibó István. Szerk. Márton László és Volosin Hédi. Pallas Kiadó, Bp., 2008; Kortársak Bibó Istvánról. Szerk. Gyarmati György – Kukorelli István. ELTE Bibó István Szakkollégium. Bp., 2009; *Bibó 100*. Recepciók, értelmezések, alkalmazkodási kísérletek. Szerk.: Dénes Iván Zoltán. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Bp., 2012; *Bibó István élete és műve*. Világosság 2013. Tavasz–nyár. A 2011. évi centenáriumi Bibó-konferencia teljes anyaga. Ugyanez online változatban: Tolle Lege 2013. 1. szám. www.tollelege.elte.hu
  35. Bibó István: *A szabadságszerető ember tízparancsolata*. In: *Életút dokumentumokban*. i.m. 190–191; *A szabadságszerető ember*. Emlékezés Bibó Istvánra. i.m. 117–119.
  36. Kovács Gábor: *Hatalom, bizalom, hiszékenység*. Legitimitás és politikai hisztéria Bibó István gondolatvilágában. In: *Lábjegyzetek Platónhoz, 13. A bizalom*. Szerk. Laczkó Sándor. Pro Philosophia Szegediensis Alapítvány – Magyar Filozófiai Társaság – Státus Kiadó, Szeged, 2015. 152–159.
  37. Stefano Bottoni: *Nemzetállam, demokrácia és kisebbségi jogok*. Gondolatok az etnikai konfliktusok bibói értelmezéséről. In: *Bibó 100*. i.m. 380.
  38. Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya*. Noran Libro, Bp., 2011.
  39. Henry Kissinger: *Világrend*. Antall József Tudásközpont, Bp., 2015.
  40. Bibó a megjelenés évében írt tanulmány terjedelmű ismertetést Karl Mannheim: *Diagnosis of Our Time*. Kegan Paul, London, 1943. című munkájáról. Társadalomtudomány 1943. 2. sz. 192–209. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. I. 1935–1944. Magvető, Bp., 1986. 295–635. 243–270.
  41. Nagy J. Endre: *Tettbeszéd*. Bibó István 1935-ös „megtérése”. In: *Megtalálni a szabadság rendjét*. i.m. 111–144.

CODÁU ANNAMÁRIA

KÍSÉRLET AZ „EMÉSZTÉSRE”

Papp-Zakor Ilka: *Angyalvacsora*

■ Bármilyen vékonyka is Papp-Zakor Ilka könyve, nem lehet egy szuszra végigolvasni és könnyen megemészteni az *Angyalvacsorát*. Hiába olvasmányosak és történetközpontúak az egyes novellák, folyton megállít, és elidőzésre készítet a megmagyarázhatatlan fordulatok okozta döbbenet, az a sebeken keményen belevájákló stílus, amellyel az olykor valószerű, de legtöbbször a fantasztikum felé hajló, groteszk vagy abszurd ötletek köré kiépített helyzeteket hol naivan, hol szende egyszerűséggel vagy szenvedélyesen adják elő az egyes szám első személyű elbeszélők. Mert ebben a kötetben érzékletesebb, profánabb, húsba vágóbb minden, még a mesészerű is.

Ha valamilyen közös nevező felől szeretnénk megközelíteni a kötet darabjait, ez talán a leépülés és a pusztulás bizonyos formái – a fizikai, mentális vagy nyelvi deficit, a „csonkaság” – iránti érdeklődés lehetne. Ennek aztán okai vagy okozatai az olyan általánosabb témák, mint a marginalizáció, a kirekesztettség és az izoláció, amelyek mind egyfajta alternatívák arra, hogy hogyan viszonyulunk a „normálistól” eltérőhöz: elrejtjük vagy megmutatjuk azt. Az első novellában (*Nagyapó Kesztyűcskéje*) az elbeszélő Kesztyűcskének torzak a vonásai, csökevényes a lába, és szétroncsolt mindkét keze, nagyapjával együtt az erdő mélyén lakik – itt a legkisebb az esélye annak, hogy valaki meglátja. Kilátástalanságát kiszolgáltatottsága súlyosbítja, hisz ő nem is dönthet sorsa felől, a nagyapja az, aki fél, hogy undorodnának tőle: „lehet, hogy ez így is van rendjén, vagy mi undorodunk valakitől, vagy az undorodik tőlünk, ez így természetes, ami jól mutatja, miért nem szeretem én a természetet.” Bár Kesztyűcske naiv olyan dolgok tekintetében, amelyeket izolációja miatt nem tudhat a világról, tulajdonképpen tudatában van keserű sorsának: „mi a véleményem a természetről, aminek köszönhetően nincsenek ujjaim a kezemen, és ami

csak arra vár, hogy valahol elpusztuljak, oszlani kezdjek, ő pedig birtokába vehessen és legjobb belátása szerint felélhessen. Hogy bogáncs eressen gyökeret a hasamba, és mókusok kölykezzenek a fejembe.” Féltesre és gondoskodásra hivatkozva korlátozzák az idősödő nő létezését az *Anyuka* című történetben is – az elbeszélő-szereplőt lánya és veje tulajdonképpen saját életéből, szerepköréből rekesztik ki, amikor magukhoz veszik, és eltiltják mindenféle tevékenységtől, ami „fárasztaná” őt. Máshol a fizikai deficit és kiszolgáltatottság attrakciójává fordítódik át: a vak artistanő például cirkuszi látványosság a *Hélium* című novellában. A gyógyulás, gyógyítás azonban sehol sem remélhető: a fogorvos házaspár a vélhetőleg beteg gyermekük miatti frusztrációját és szomorúságát olyan destruktív sakkpartik révén vezeti le, amelyek során a páciensek szája képezi a sakktablát, s a játszma végén nem maradnak ép fogak (*Sakk*); a kuruzslók módszerei nem válnak be (*Gyógyítók*); a szanatórium vagy kórház pedig utolsó stáció (*Vénasszonyok nyara*, *Kökörcsin*).

A kirekesztettség és a kiszolgáltatottság fokozatait nem csupán az emberek közötti viszonyokon keresztül ragadják meg a történetek, nagyon szembevetőd az állatok szerepeltetése is. Van, ahol a szereplők és az adott állatok sorsa/tulajdonsága analógiásan-metaforikusan kapcsolható össze: a valószínűleg elmeegógyintézetben tartózkodó idős nő folytonosan „hígagyú tyúkok”-at emleget (*Vénasszonyok nyara*); a kaviárral felhízlalt koldust vízbe vetik, halak között végzi (*Kaviár*); a fészket kitarótán építő lódarázs és a lánya életéből fokozatosan kiszoruló anya makacs kitarása szintén hasonlóságot mutat (*Anyuka*); a szürke kisegér bársonyos bundája pedig kökörcsinre emlékezteti az elbeszélőt (*Kökörcsin*). De nem pusztán párhuzamot teremtő szándékkal vannak jelen az állatanalógiák, nagyon sokszor az embernek a világhoz való viszonya világlik ki be-

lőlük: például a világról és a normákról való korlátozott tudása következtében Keszttyúcske úgy gondolja, hogy szeretne majmot, elefántot, tevét, kutyát enni (*Nagyapó Keszttyúcskéje*); a vak artistanő pedig fura, hibrid állatfigurákat – például denevérszárnyú csigákat – varr szabadidejében (*Hélium*). A *Gyógyító*kban a szerelmes kamaszlány mosómedvebundában várja vissza elüldözött szerelmét, és szinte teljes a metamorfózis: míg a bunda rajta van, úgy viselkedik és táplálkozik, mint az állat maga. A kötet címadó novellájának végén őzek nyalogatják az elbeszélő-szereplő sós könnyeit; ennél is érdekesebb viszont az, ahogy ugyanebben a történetben az angyalokat nem szakralitás, legfennebb valamilyen misztikusság övezi, hiszen sokkal inkább földi lényekként jelennek meg, szó van a húsról, bőőről. Vadászatuk, amelyről az egyes szám első személyű elbeszélő magától értetődő könnyedséggel számol be, brutálisnak tűnik a befogadó számára – ez a brutalitás azonban nem tűnne fel, ha az angyalokat valamilyen más állattal helyettesítenék.

Eljutottunk így a Papp-Zakor-féle írás immár megragadható jellegzetességéhez: az egyes narrátorok úgy beszélnek saját helyzetükről, mintha annak minden eleme magától értetődő lenne, az olvasó számára azonban mindig akad egy olyan csavar, olyan kifordított elem, ami miatt a valószerűségből kibillennek a szövegek. Az egyes mikrovilágok kidolgozott, saját szabályszerűséggel rendelkeznek, tudatosan és gazdaságosan építkeznek: a befogadó számára nem szolgálnak magyarázatokkal, valamilyen sajátos mitikusságban hagyják lebegni az eseményeket, hogy majd a zárlat felől, visszafele váljanak érthetővé bizonyos összefüggések. Ráadásul a minimalista címek sem törekednek az értelmezés vezérfonalává válni, legfeljebb annyiban, hogy a fókuszot irányítják egy-egy szövegbeli elem kiemelése által.

A szövegek erejének másik forrása, hogy bár nagyrészt kirekesztett, marginalizált figurákról szólnak (vakok, mozgássérültek, hajléktalanok, koldusok, beteg gyerekek, idegen kultúrához/nyelvhez/környezethez alkalmazkodni kénytelen emberek), helyzetük bemutatásában nélkülözik az érzélgőséget, a szájalomkeltő hatásmechanizmusokat, ehelyett valami szinte kegyetlenül közeli kitapogatása és plasztikus megmutatása érvényesül a keserűségnek, a helyzetbe zártágnak, a frusztrációnak, az embertelenségnek – ettől olyan megdöbbentőek az egyes novellák, nem feltétlenül a sztoriértékük miatt. Természetesen érződik, hogy egy-egy markáns ötlet is vezérli a műveket („degenerált” növényyszerű gyerekeket préseel albumba az *Édesanya könyvesszobája* elbeszélője, angyalokat esznek az *Angyalvacsorában*, fogakon/fogakkal sakkoznak a *Sakkban* stb.), de Papp-Zakor erénye az, hogy az ötletek nem maradnak pusztán kuriózumok, sikerül önmagukon túlmutató történetét szerveznie ezeket. Már az első szöveg tarkón üt, s a többi is tartja többé-kevésbé ezt a szintet; igaz, hogy egy idő után megtanulunk nem annyira meghökkenni-meglepdődni, főleg mert a kötet második felére kikopik a fantasztikumyszerűség is, inkább valószerűek az események. Egy-egy csavar folytán azonban a novellák mégis teljes mértékben ellenállnak a kiszámíthatóságnak.

Érdemes ezt a kötetet azért az élményért is olvasni, amelyet a nagyon érzékletes, zsigeri, organikus-plasztikus leírások, kifejezések nyújtanak („háztalan csiga a fűben, ami cuppogva megy szét a tolokocsi kerekei alatt”, „egyetlen hatalmas, rügyező szorongás”, „csúszós csempezag” stb.). Ezek nem pusztán járulékos elemei a szövegvilágnak, hanem érzékelés és érzet, tapasztalás és megértés egyberántásával láttatják azt a sajátos helyzetet, amelyből a narrátorok szólnak, s amely az olvasó számára valamilyen mértékben örökké hozzáférhetetlen marad.

ÉRDEKREND NÉLKÜLI ÉRTÉKREND

Marton József – Diósi Dávid – Bodó Márta (szerk.): *Ecce sacerdos magnus. Tanulmányok Márton Áron püspökké szentelésének 75. évfordulójára*

■ Márton Áron élete és életpéldájának tanítása fokozottan előtérbe került az elmúlt időszakban, igaz, a kommunista nyomás enyhülése, majd bukása után születtek olyan monografikus művek, amelyek ma már klasszikusnak számítanak, de a történelmi tényeket, a források sokaságát feldolgozó kötetek az eltelt évtizedben sokszorozódtak meg. A 2014-ben megjelent tanulmánykötet Márton Áron püspökké szentelésének 75. évfordulójára jelent meg. A tizenhárom tanulmány Márton Áron életéből világít meg egy-egy epizódot. A tanulmányok olyan szerzők tollából születtek, akik az elmúlt időszakban tüzetesebben foglalkoztak a püspök életével, a források módszeres feltárásával, kiadásával.

1939. február 12-én Kolozsváron szentelték Márton Áront püspökké. 1964-ben, a püspökszentelés negyedszázados évfordulóján csak a kor hangulatának megfelelően, visszafogottan ünnepeltek, a szobafogságban levő püspök számára lehetetlen volt a nagyobb szabású ünnepelés. Az ötvenéves évfordulóra, 1989-ben a rendszer emberei beavatkoztak, s napokkal a megtervezett ünnepelés előtt a rezsím bevált módszereivel elérték, hogy elmaradjon a megemlékezés. Azok, akik erre mégis vállalkoztak, nagy kockázatot vállaltak, s merészségük el is nyerte büntetését, államsegély-megvonás, illetve a megbízott főesperesi tisztből való felmentés járt az emlékező papoknak. Jelen tanulmánykötet a 2014-es, a szentelés 75. évfordulóján tartott megemlékezésen elhangzott előadásokat tartalmazza, valamint más, korábbi írások, előadások szerkesztett változatát. Ünnepi kötet, tisztelgés a püspök emléke előtt, ugyanakkor kiemelt érdeme a kötetnek, hogy a forrásanyaggal nem bánik szűkmarkúan, a tanulmányokban, azok függelékeként számos olyan anyag lát nyomdafestéket, amelyek eddig ismeretlenek voltak a nagyközönség, de még a püspököt ismerők számára is.

Kiss Gábor tanulmányában nem a sokak által ismert püspökre fókuszál, hanem Már-

ton Áron életének arra a kevésbé ismert időszakára, amikor a papság felé vezető úton való elindulása előtt az I. világháborúban katonai szolgálatot teljesített. Életének erről az időszakáról eddig nagyon kevés forrásanyagot ismerhettünk, az úgynevezett katonai anyakönyvi lap az ő esetében is – mint számos más katona esetében – megsemmisült, de a szerző ismerteti a bécsi Hadilevéltár és a budapesti Hadtörténeli Levéltár gyűjteményeinek fellett dokumentumait. Márton Áron számára a háború, annak emléke mélyen rögzült, hozzá a szenvedés, a szörnyűségek, a sérülések köthetőek. A tanulmány szerző a felelhető dokumentumok alapján rekonstruálja Márton Áron életútját az 1915-ös érettségit követő behívó keltezésétől egészen az utolsó, 1918. októbert 14-én keltezett világháborús szolgálatára vonatkozó adatig.

Virt László két tanulmánnyal gazdagította a kötetet: *Kisebbségben és Krisztus követésében. Vázlatpontok Márton Áron püspök élettörténetéhez és eszméihez*, illetve *Párhuzamos tanúságtételek. Esterházy János és Márton Áron*. Míg az első tanulmányban a szerző olyan vázlatpontokban rajzolja meg Márton Áron életét, amelyek kulcsfontosságúak cselekedeteinek, gondolatainak megértéséhez, addig a második tanulmányban párhuzamot von két kisebbségben élő, karizmatikus személyiség között, akik ugyan nem ismerték egymást, de helyzetük, életútjuk, a vészhelyzet, a vészorszak sok párhuzamot rejt.

Kovács Gergely (*Kolozsvári epizódok Márton Áron papi életéből*) és Kovács Sándor (*Márton Áron, az erdélyi katolicizmus legjelentősebb, a kolozsvári Szent Mihály egyházközség plébánosa*) Márton Áron kolozsvári papi, illetve későbbi plébánosi tevékenységére fókuszál. Márton Áron püspökké szentelése előtt közel hét évvel érkezett Kolozsvárra, ez a korszak meghatározó volt az életében, nem véletlenül választotta ezt a várost püspökké szentelése helyszínéül.

Marton József *Márton Áron emberségének csíkszentdomokosi gyökerei* címmel a papként és püspökként egyaránt nagyon a földön járó emberre irányítja a figyelmet. Abból az alapfogalomból indul ki, hogy Márton Áron életszentsége igazi emberségén alapszik. A püspök személyiségének kibontakozása, életalakulása – még ha ma számos esetben már szinte régés távlatok kódéba bújtatott, néha misztériumfátyollal körbefont egyéniségnek tüntetik is fel – nála is hosszas folyamat volt. Hiteles emberi mivoltát írásai, beszédei, cselekedetei bizonyítják. Emberségének gyökereit a szerző a szülőföldön keresi, hiszen ott ivódott belé a család, a nép, a keresztény értékek iránti feltétlen ragaszkodás.

Bodó Márta arra keresi a választ, milyennek láttatta 1939-ben, a püspökké szentelésévében Márton Áront a korabeli ferences sajtó akkor, amikor a történelem egén fekete felhők gyülekeztek, hiszen ekkor tört ki a második világháború: milyen lehetett a frissen püspökké lett Márton Áron e gondokkal terhelt esztendeje. A ma sokak által idézett, egysesek által szinte már meg is unt, a többség számára mégis példaképnek számító ember mindig keményen, következetesen és fegyelmezetten dolgozott, és mindig önmaga mert lenni.

A püspök és papjai közötti viszony nem mindig felhőtlen, különösen akkor nem, amikor a világpolitikai események kényes helyzeteket idéznek elő, a mindennapok történéseibe erős külső változások törnek be; Márton Áron egész püspöksége mondhatni fokozott készültségben állt, és ezt nem mindig, nem minden papja értette meg. Ferenczi Sándor *Márton Áron és papjai* című tanulmányában ezt a bonyolult kapcsolatrendszerrel vizsgálja a második világháború idején, 1944–1945 között, illetve közvetlenül az 1955 utáni időszakot, azt, amikor a hat évig fogságban, börtönben tartott püspököt szabadon engedték.

„Tántoríthatatlan igazságérzete merőben új ellenzéki kultúrát alakított ki. Az emberi méltóságért, a méltányosságért, a hitéért és nemzetéért küzdő főpap életében fontos és állandó erkölcsi érték volt a testvéri összetart(oz)ás. Tudott sorsközösséget vállalni az elszigeteltség hosszú éveit alatt is. Főpapi kisugárzása áttörte a börtön és a házi őrizet erőszakos csendjét, béklyókat nem tűrő habitusa, gondolatai, szavai, tettei még az elhagyott áskálódókra, sőt fogva tartóira is jótekonyságot hatott. Személyisége tértől és időtől függetlenül önvizsgálatra indít(ott)” – írja Csendes László *Párbeszéd a börtönben. Gheorghe Gheorghiu-Dej második kormányá-*

nak viszonyulása a római katolikus egyházhoz című tanulmányában, amely kiemelkedően értékes része a kötetnek. Gheorghe Gheorghiu-Dej második kormányának viszonyulását vizsgálja a római katolikus egyházhoz, és két, a Securitate által készített lehallgatási jegyzőkönyvet, sztenogramot ismertet, illetve közöl. Ezekben dr. Petru Groza beszélget Márton Áronnal 1954 júliusában, amikor már Gheorghe Gheorghiu-Dej átvette tőle a hatalmat. A bizalmatlankodó állami lehallgatják a fogságban tartott Márton Áront meglátogató Petru Grozával folytatott beszélgetéseket. Petru Groza hatalmi pozíciója ekkorra ugyan gyengült a pártstruktúrán belül, de még mindig számottevő helye volt, és nézetei sokat nyomtak a latban az egyházpolitikai kérdéseket illetően.

Börtönéveiről Márton Áron keveset beszélt. A közelmúltig nemcsak a katolikus historiográfia, de a teljes élettörténet rekonstruálása számára is fehér folt volt az a bizonyos 1955. január 6. – március 24. közötti időszak, amikor már kiszabadult a börtönből, de még Bukarestben tartózkodott. Sokan nem értették, miért nem tért azonnal vissza egyházmezejébe. Erre a kérdésre keres és talál választ Denisa Bodeanu tanulmánya: *A Márton Áron szabadon bocsátása utáni első napok krónikája 1955 januárjában „Vall” informátor jelentése nyomán.* Az informátor követte a püspök mindennapi tevékenységeit, miután az állami hatóságok nem engedték azonnal hazatérni. Emberi arcát villantja meg a püspöknek, aki szabadon bocsátását követően kissé bizonytalan, nem tudja, mire vélni a kommunisták e lépését, de kegyelmet és kegyet tőlük nem kér.

Fustel de Coulanges (1830–1889) francia történétíró meggyőződéssel vallotta, hogy a történettudomány a dokumentumok egészséges értelmezése által jön létre. A történelmet a megfigyelés és a tények tudományának tartotta, s hevesen elutasított mindenféle elméletgyártást vagy szintézist. Coulanges működése óta nemcsak a történettudomány, hanem a katolikus történetírás is hatalmas utat járt be. A pozitívista elemeken túllépve jelen kötet nemcsak jó példája a módszeres forrásfeltárásnak, hanem izgalmas olvasmány is, amelyből nem csupán egy ember, egy püspök élete, működésének egyes mozzanatai ismerhetők meg, hanem több évtized emberpróbáló viharai. Mindezek faragták a „főhöst”, Márton Áront olyanná, akit nem ember barakácsolta érdekek, hanem biztos értékrend vezérelt.

Fabian Róbert-Donát

EGY ÚJ RENDTÖRTÉNETI MUNKÁRÓL

Bánkuti Gábor: *A romániai jezsuiták a 20. században*

„Hangzavart”? – Azt!
Ha nekik az, ami nekünk vigasz!
ILLYÉS GYULA: Bartók

■ Nehezen követhető sokféleség egymás melletti és egymás utáni összegabalyodottsága. Etnikailag, felekezetiileg többnyire önazonos, ám politika-földrajzi, állami és egyházkormányzati mikor-hova tartozás szerint rapszodikusán változó státusú közösségek sorsfordulatfolyama. Külső politikai explóziók, alkalmasint reflektív, belső társadalmi moccanások, visszatérően kikényszerített – egyéni, közösségi – igazodások. Messziről nézvést *panta rhei*, közelebbről kaleidoszkópszerű töredezettség, pillanatképek áttűnése, fatális fordulatok kakofóniája. Az elmúlt század a Kárpátok keleti karéján belül a jezsuiták nélkül is kellően kusza. A sokféleség inkább összevisszaság, ide érte Jézus Társasága régebbi és újabb – lengyel, magyar, német (szász, sváb), román – elhivatottjainak ténykedését is. Ebből a sosem tudható, mi meddig tart átmenetiségből kellene utólag – visszamenőlegesen is eligazító – történelmi téri-idő folyamatábrát szerkeszteni. Csokonai Vitéz Mihályt parafrazálva, az is bolond, aki historikussá lesz Magyarországon (és/vagy Romániában)...

Bánkuti Gábor ráadásul nem először indul intellektuális kalandtúrára e – nem csak geográfiai – rögös terepen. Fél évtizeddel ezelőtt a magyarországi jezsuiták vesszőfutásának járt utána doktori disszertációja könyvváltozatában.¹ Mostani habilitációs értekezésében pedig „szomszédolásra” indult. A romániai Jézus Társaságát központba helyező vizsgálat annyival teszi az egészet bonyolultabbá, hogy érzékeltetni igyekszik: egy transznetikus, ám egyszerre doktrinér és aktivista habitus miként generálta a vizsgált időszak – Kárpátokon inneni – mindennapjait „törpe minoritás” helyzete ellenére állandósuló ideiglenességgé. Pontosítva: a sűrűn változó világi felsőségek kezdeményeztek és tettek meg mindent az alattvalói léthelyzetek felforgatása – és konszolidálatlanságban tartása – érdekében, ám látvá-

nyosan összezavarodtak, midőn társadalomszervező forgatókönyvükben nem szereplő aktorok kontárkodtak bele gyökeresen más „hitelvi” és közösségi credót hirdetve a 20. században kiteljesedő – változó ideológiák, politikai rendszerek közepette is konstans elemként őrzött – „nagyromán” nemzetépítési eltökéltségbe. Így lett a kül-, a bel-, az etno- és az egyházpolitikai kavalkád cserélődő rendszerek anomáliái mellett állandósuló társadalmi disszonanciák egymásutánja, amely(ek)ben leginkább a kiszámíthatatlan tartamú átmenetiség állandósult.

A leírás zöme a 20. század második feléről szól, de ehhez előre kell bocsátani, hogy a kötetnek van egy rejtett – csak a vége felé kiderülő – algoritmus. A romániai jezsuitáknak a század első felében formálódó (ambiciózus) küldetéséről szólva a szerző – helyenként visszautalásokkal, másutt rövid exkurzusokkal – elkalauzol bennünket egyfelől a Társaság e tájon való feltűnésébe, a századelő „polonista” indíttatású expanziójába, másfelől a térség soknemzetiségű és multikonfesszionális bonyodalmaiban, a politikai határváltozásokat szintén idegránghátszertően követő rendtartományi újraszabásokban. Közben azonban az összes témaspecifikus fogalom, illetve helyzet – időmetszetek egymásutánjaként – értelmeződik. Ebbe a térben és időben szélesebb pannóba, illetve az első világháború után cezúrát jelentő, gyökeresen új geopolitikai képletbe illeszkedik a Társaság „Drang nach Osten” penetrációja azzal a megfontolással, hogy „a sokféle másságban a limesek szeparálnak ugyan, ám kapuk biztosítják az átjárást, a perspektívát”. (12.) A nemzeti/etnikai kötelek (identitások) és az egyetemes (római) küldetés szintaxisa a két világháború között főként a görög katolikusokra koncentrál: rajtuk keresztül remél ösvényt találni az ortodoxiába való behatolás, „fellazítás” irányába, csak *sub rosa*, bizalmas textusokban rög-

zítve a reménybeli célt – a keleti rítust követők minél nagyobb arányú (vissza) térítését.

Ez az első világháború utáni Bukarestből nézve *ab ovo* szubverzív – politikai és/vagy politizálódott – ügyletnek minősült. A szerző szavait idézve, „a legnagyobbodott román államban [...] az ortodox egyháziak és egyes államférfiak az egység szempontjából nyíltan nemzeti szerencsétlenségnek tartották a keleti rítusú katolikus egyház létezését, a latin szertartásúakban pedig többségében magyar voltak miatt egyenesen az új államban ellenségét látták. A görög katolikusokat nemcsak az ortodox egyház részéről érte kihívás, hanem a katolicizmussal való kapcsolatuk is tisztázásra várt.” (24.) Mondhatják persze, hogy a történetek e koncentrált felidézésében szinte csak színező elemként említődik a könyv címbeli tárgya. Ez így is van abban az értelemben, hogy a szerző a munka első harmadában a Társaság tevékenységét mindvégig „az etnikai és felekezeti ellentétek tűzvonalaiban” fedezéket – s egyúttal működési teret – találó entitásként írja le. Az öröklött és az új „környezeti” hatások viszonyrendszerébe ágyazza be annak erőfeszítéseit, melynek meghatározó eleme – sántító formulával élve – a „románizálás”: ez itt és ekkor román identitású novíciusok toborzása, elsősorban görög katolikus fiatalok köréből, illetve más nyelvű (lengyel, német, magyar) rendtagok és novíciusok románul való tanulása-működése a Missio Rumaenica területén. Folytatva a fals hasonlatot, a *genius loci* figyelembe vevő románizálás a perspektivikus cél, a latinizálás érdekében történt.

De nehogy azt higgyük, hogy csak etnikai, illetve vallási törésvonalak mentén létezett megosztottság. Volt bizony azon belül is: máskülönbben nehezen lenne magyarázható, hogy a két háború közötti évek hiperaktív erdélyi politikusa s egyben a Katolikus Státus világi elnöke, Gyárfás Elemér alapvetően jezsuita volta miatt ellenezte oly vehemenssen a „képzett ember, jó hitszónok, feddhetetlen papi és szerzetesi életet folytató” kolozsmonostori házfőnök, Napholcz Pál püspöki kinevezését, miközben a respektussal teli jelzők is tőle magától – azaz Gyárfástól – származnak. (49.) Nemcsak közösségi szinten, esetenként egy személyiségben is megfér egymás mellett a transzilvanizmus kulturális egyetemessége-toleranciája és politikai provincializmusa.

A századközepi világégés éveiben e térségben a köztörténet impériumváltások egymásutánjáról szólt. A második esetben leg-

inkább a Szovjetunió geopolitikai expanzióját szoktuk emlegetni, ám volt ennek egy ritkábban reflektált mellékszála is. A materialista bázisú világbirodalmi ambícióknak machiavellista ráségítő eleme lett Moszkva „ortodox Róma” akció rádiuszának a kiterjesztése. Regionális következmény: „az ateista államrezon közös nevezőjén túl nincs olyan szovjet modell, amelyet ezekben az országokban maradéktalanul utánoztak volna.” (57.) A gondolatmenet törése ellenére érdemes arra utalni, hogy ez esetben a szerző egyháztörténeti oldalról erősíti rá a „világi” szférákat pásztázó historiográfia azon – mindinkább konszenzusos – álláspontjára, miszerint az ún. szovjetizálás, konkrétan a sztálinizálás mindenütt a protektorátussá lett „nemzetállamok” történelmi-társadalmi sajátosságaiba abszorbeáltan érvényesült, s eredményezett kezdettől különböző államszocialista modellvariánsokat. Az egyik romániai specialitás: aggodalommal és averzióval átszőtt ugyan az ateista-moszkovita ortodoxia kinyilvánított hegemoniájával való szembesülés, ám a román nemzetállam-építés szempontjából (is) ez tűnt opportúnusabbnak. Hozzá képest egyértelmű hazaárulás lett a Rómához való hűség, a Vatikán felsőbbbségként – külső támaszként – való respektálása/használat. (59.) A római katolikuság és a „latin” rendek nemcsak állam-, hanem (román) nemzetellenes formációk is. Ebben a kontextusban válik érthetőbbé a görög katolikuság felszámolása – összes püspökük azonnali letartóztatása és börtönbeli halála – (is), és a szűkebb tárgykör, a jezsuiták rendként való megsemmisítése, tagjaik – ha lehet ilyet mondani – halmozott törvényenkívülisége s velük szemben az eszerinti bánásmód.

E sokdimenziós, többszörös prizmatörésű közeggel való megismerkedés után a szerző továbbra is megtartja az addig érvényesített értekező próza nyelvét, mégis olyan thriller dinamikájú történet kerül ki klaviatúrájából, mintha John le Carré és Graham Greene – utóbbi a maga hívő-egyházkritikus elegyével – egy jobbfejta „négykezes regényre” szövetkezett volna. Most már elsősorban a jezsuita rendtagok egyéni és közösségi *Via dolorosa* stációi mentén araszol előre a történet. Közben pedig kibontakozik a Pál apostoltól kezdődően Lénárd Ödönig visszaköszönő „erő az erőtlenségben” jelenség. A párhatalommal és Securitate-erőszakkal ellehetetleníteni próbálták hitük pánclézata mellé a közrendű hívek demonstratív támogatását is fel tudták

sorakoztatni. Konspiratív úton – mert másképp nem volt rá mód – hathatós szövetségesekre lelnek a náluk számosabb Erdély-részi ferences testvérekben, és sikeresen blokkolták annak a gyulaféhevári „államosított” ordináriusi bürokráciának a működését, amely – Márton Áron püspök bebörtönzése után – Rómát megtagadva vállalta a pártállamnak való parírozást. Ezzel összefüggésben Márton Áron fogcsikorgatva megejtett 1955. márciusi szabadon bocsátásának is új – legalábbis általam nem ismerten új – aspektusa fogalmazódik meg a kötet vonatkozó (103–106.) oldalain.

Ez – idő múltával – a jezsuiták sorsán is változtatott. A rutinszerűen beüzemelt börtön-klauzúra kudarcot vallott. Ennek „hét éve alatt egyetlen szerzetes sem hagyta el a rendet, [...] az állami kényszer nem lassú kimúlást idézett elő, sokkal inkább az egymásrautaltságot, a közösségi összetartozást erősítette meg.” (108.) S noha a Társaság tagjai közül 1990-et csak a provincia hét tagja érte meg – jórészt gerontológiai okokból –, időközben „a korábban lényegesen gondolt különbségek is felülíródtak a közösségi szinten megélt kenózisban”. (108.) Ez utóbbira csak egy példa: Rafael Haag – aki a romániai jezsuiták közül a leghosszabb ideig volt börtönben – egyik levelében a rabság éveit élete leggazdagabb, különleges kegyelmi időszakának nyugtázta. (146.)

Az immár névvel említett mozzanat átvezet a kötet utolsó harmadára. Fontos emléteni, hogy a 14 rendtag életútját felidéző blokk nem – az igényesebb kötetek végén általában megtalálható – „annotált névmutató”. A szerző – a terjedőben levő prozopográfia formula helyett – *Portrék* cím alá rendezi őket, holott ez a rész eleget tesz a „kollektív biográfia” elvárásainak. A rendi habituson, valamint azon sajátosságon túl, hogy döntő többségük felnőtt, érett fejjel – Gheorge Fizera pl. 45, Ioan Bodocan 52 évesen – tért be a Társaságba, a meghurcoltatás sorsközössége, a szétszórattatásban őrzött döbbenetes egymásra figyelés – nem Secu értelemben! – is egyívásúakká stigmatizálja őket. A nyelvi-etnikai-kulturális sokféleséggel érkező egyéniségeket – az önként választott közös habituson túl – a penetráns elnyomatás-meghurcoltatás mindennapi prése tette a renden is „túlterjeszkedő”, laikusokat abszorbeáló, szolidaritáscentrikus sorsvállalásos közösséggé. Ezen belül tűnik elő mindegyikük saját karaktere, mentális egyedisége, ami nem csak abból következett, hogy e *societas* tagjai nem – a közösségi alárendelődést inkább

megkívánó s intézményesítő – monasztikus rendben éltek. Esetükben – mondhatni – minden tag egy szál maga is „maga volt a Rend”, amit szemléletesen tanúsít Ormai Pál 1959-es vádirata: egyediségüket megtartva bronzosodtak. Többségük a Bánáttal kiegészített tágabb erdélyi-pártiumi térségből származott. Regátból való – a már említett – Rafael Haag, s németországi születésű Otto Farrenkopf. A galíciai lengyelek akkorra koptak ki, illetve „mentek haza”, mire – 1959-től – önállósult a román rendtartomány. Azt csak az utólagos, aggregált tudás hozza felszínre, hogy a számvetés nem talált közöttük Erdélyből való magyar „történelmi középosztályi” születésűt. Nekik a hányattatásokkal fűszerezett sorsfordulatok közepette is „volt hova menniük”, illetve volt hol maradniuk.

A mindent túlélni tudók közül nem véletlenül Emil Puni, illetve Godó Mihály portréja a legterjedelmesebb: A *de genere* „román” Puni a latin-ortodox „nemzetek feletti” fúzió elkötelezettjeként, a magyar Godó pedig a vallatóival szembeni hajlíthatatlanság ötnyelvű kósziklajaként a legszínesebb egyéniség. A gyógyítónak lett „füvesmerter”, Báta Gyula páter meg – tízezres páciéntúrát gyűjtve maga köré – üzem méretű „magánpatikát” szervezve biztosította a napi betevőt a leginésesebb években, rendtagokon túl is. Szubjektív közbevetés ugyan, de – ha előre tudom – ezzel az ikonosztázbá szedett életút-sorolvasással kellett volna kezdenem: utólag viszont jó szívvel ajánlhatom mindazoknak, akik csak ezután veszik kézbe a kötetet. Ez nem a hátoldali „sportrovat” – ahonnan régen haladtunk visszafelé a napilapokban –, viszont *ecce homo* „arcuk lesz” azoknak a néven nevezetteknek, akikkel a szatmárnémeti, a kolozsvári, a totesdi, a bukaresti rendházakról szóló tudósításokban vagy ide-oda rendelkezésük közepette találkozunk. Bálint Tibor *Zokogó majombeli* „élhetetlen családja” egy a kálváriát létformaként vállaló spirituális közösség változatban reinkarnálódik, nemkülönben kiterjedt – renden kívüli – kapcsolati hálóval. Miközben a regnáló diktatúra a fenyegetettség állandósításával, a köznapi lét mindenféle szempontú közösségbomlasztásával, atomizálásával igyekszik biztosítani egyeduralmát, ezzel ellenkező hatást generál: irracionálizmusa, „józan ésszel” való elviselhetetlensége ösztönzi a Bálint Tibori „matriarcha” – akár transzcendenciában való – keresését és megtalálását, underground – oda szorult/szorított – közösségekként való szerveződését. Ez ellen, ha tud is róla a Securitate – s többnyire tud –, nincs hatékony

eszköze fellépni. A lelkekben, lelkeken át zajló transzmissziót nem tudja „büntetőjogilag” tetten érni a materiális erőszak. (Kérdés, hogy mennyiben volt ehhez – áttételes – inspiráló „minta” a vizsgált ügyet körülölelő ortodoxia sokkal inkább megőrzött miszticizmus.)

A forrásokat illetően aligha kerülhet meg a „mindig gyanús” titkosszolgálati iratok használata. Azok szavahihetősége fölösen elég naplóval, memoárral volt egybevethető. Tiszteletet parancsoló, hogy a szerző – hasznosítva a generációbeli romániai kollégák vonatkozó feltárásait is – milyen minuciózusan járt utána a tárgykört érintő szakirodalmi „felhozatalnak”. Így nem csupán a Securitate legendáit – nota bene „önleplező” intern jelentéseit – volt módja korrigálni: a kritikai olvasat közepette értő szemmel válogatott azokból a – megfigyeltektől, meghurcoltaktól elkobzott-begyűjtött – dokumentumokból is, amelyek csak a titkosszolgák fürkészésének „jövöltábol” maradtak fenn.

Az alattvalókat egyöntetű csapásként sújtó politikai köztörténetet a szerző tudottnak, ismertnek tételezi. Legalább oly mértékben

pásztazza vizsgálatának tárgyát társadalomtörténeti közelítésben, mint rendi (egyháztörténeti) aspektusból. A szekuláris környezet sorsfordító „külső” kényszerei és az egyéni-közösségi *megéleltörténet* felidézése során egyszerre távolságtartó, ugyanakkor empátiát tanúsító a narratíva. A „minden kavargó” viszonyok bemutatásához a szerző megtalálta azt a szerkezetet-tagolást, amelyben – egymásba fűződve, egymásra épülve következő – érthető, világos képpé ötvöződik a sok-sok mozaik. Nem sandít napjaink mártirologiádivatja felé: a Dávid és Góliát erőviszony-különbséget meghaladó harci potenciál közepette zajló interaktív párviadalt idéz fel. Értő és megértő romániai Társaság-sztori áll össze Bánkúti leírásában. Idegen nyelvű közreadás esetén szervesülhetne igazán a jezsuita *history*ba, merthogy rendre komparatív utalásokat olvashatunk a közép-európai asszisztencia más rendtartományait illetően is.

Gyarmati György

Vác, 2016. május 22.

■ JEGYZET

1. Bánkúti Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában*. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965. Jezsuita Könyvek. L'Harmattan – ÁBTL, Bp., 2011.

KÉTSZER SZÁZ ÉV ERDÉLY

■ A két új Korunk-könyv Poszler György *Az erdélyi magyarság száz évéről** és Kántor Lajos *Fehér kakas, vörösbőr*** című vallo-más-monológia. Egy higgadt, néhol már magasztos esszé és egy személyes élményben gazdag életrajzi vallomás. Beszédék Erdélyről, mondhatnánk, ha a szókapcsolat nem az elmúlt századbéli nyolcvanas évek egyik sötét emlékét idézné.

Poszler munkája lényeg-könyv, Kántoré élmény-könyv. Ami nem jelenti, hogy bennük a lényeg megragadása nem élményszerű, vagy hogy az élmény nem életre szóló, ellenkezőleg. Ha valaki, legyen akár szaktörténész, a Magyar Népi Szövetség, a Magyar Autonóm Tartomány, különösen pedig a Bolyai Tudományegyetem megsemmisítését, a védelmében fellépők tetteit, a folyamat legbenső lényegét a legtömörebben, néhány oldalon összefoglalva akarja olvasni, Poszler György posztumuszát kell fellapoznia. És ha

valaki, legyen akár irodalom- vagy művelődéstörténész, kortárs vagy az utódnemzedékekhez tartozó olvasó, ha nemcsak a *Korunk* 1957 utáni történetére kíváncsi, hanem egy kolozsvári magyar értelmiségi család életére, egy szerkesztő, irodalomtörténész szellemi tájékozódására, utazásaira és barátaira, Kántor Lajos újabb szinoptikus emlékezés-be-számolóját érdemes elővennie.

Poszler akadémikus, akinek Erdély és szülővárosa, Kolozsvár „a gyerekkori múlt és az öregkori jelen”, és aki Kántorhoz, a másik, újabb akadémikushoz „nagyon közel került” – Kolozsváron nemrég még együtt ültek Nagy Albert sokat emlegetett remekműve, a megázott fehér kakas, a Kántor-könyv „címszereplője” alatt –, azóta az eltávozott barátok sorába lépett. Művének megfogalmazott alapkérdése a Gyulafehérváron megígért, soha be nem teljesített magyar nemzeti autonómia. Nagyesszéje az autonómiáért

*Korunk–Komp-Press, Kvár, 2016.

**Korunk–Komp-Press, Kvár, 2016.

folytatott sziszüphoszi, hovatovább százéves küzdelem és e küzdelem azóta rég megsemmisült eredményeinek, hőseinek és áldozatainak személyes körképe. „Tanulása” pedig: „Talán nem kellett volna elhinni mindent.” Kántor, akit Poszler „az építők mai mesterének” nevez, szellemi önéletrajzát, benne a számára több mint félszázada kortárs magyar irodalom személyes vetülete írta meg. Munkájának meg nem fogalmazott alapkérdése a könyvekben, képekben, tárgyokban őrzött közösségi, családi és személyes múlt kapcsolata a jelen irodalmával és művészetével. Egy alkotó, intézményteremtő erdélyi magyar értelmiségi életében, életformájában, amelynek erkölcsét, működésének tárgy- és térbeli kiterjedését a történeti hagyomány és a modernitás alakította. Tanulása pedig: „Jelen lenni, olvasni, írni – méltóbb program hetven-akárhány évesen is, mint irigykedni a fiatalokra, netán gyűlölködni, utálkozni, unatkozni, gyászba süppedni, várni a halált.”

Poszler száz, Kántor háromszáz oldalnyi vallomás-leltára annak a kelet-közép-európai régióknak a mai szülőtte, amelynek egykor Szűcs Jenő által pontosan leírt, keleti szükségszerűségek és „nyugatias alkatelemek” torzította történelmi valóságában a nemzeti és osztálybosszú, a hitegető elnyomás, a körmönfont embertelenség abszurditása már Páskándi Géza abszurdoidjai előtt negyven évvel is a realitás volt. A bennük foglalt történelmi tragédiák és a máig ható következmények ellenére mindkét munka elmélyülést kívánó, nyugodalmas, nem „nehéz”, bonyolult olvasmány. A Poszleré azonban nemes pátozával, megfontoltságával és tömörségével mégis fölzaklató írás, mert a rettenetes tények, a pusztítás, a „bizonytalan remények” és a „tétova kételyek” nyomasztóan éles kontrasztot alkotnak a lírai, ám ugyancsak éleslátó megfogalmazással. Ez a kontraszt követeli ki, hogy ne elégedjünk meg Poszler arra vonatkozó végső „tanulásával”, hogy mi mindent nem kellett volna elhinni. Kántor egy bukaresti írószövetségi választást felidézve említi, hogy: „Az egyezséget mi betartottuk, ők viszont kihúzták a szavazólapon a romániai magyar képviselőket. A lecke számomra egy életre szól.” Azt is Kántor idézi Szabédi Lászlótól, amit Jordáky Lajosnak írt „vezéreink” tévedéseiről: „Nem ismerik Vörösmarty figyelmeztetését: a bírhatót ne add el álompénzen. [...] Mi már annak is felülünk, amit nem is ígérnek!”

A konklúzió azonban Poszler Györgynél sem a legutolsó mondat. Számára ugyanis

nemcsak a fejedelemség kori és a Reményik-féle atlantiszi Erdély, a dicső és álomittas történelmi régmúlt, és nemcsak a transzilvanizmus két világháború közti helytállás-etikája létező valóság. Átélt és látja az 1945 utáni kataklizmák sorozatát is, amelyet, mint a jelen és a jövő alakulását is, történelmi tetőről szemlél. Műve ezért nemcsak azt kívánja, hogy olvasója okuljon belőle, hanem azt is, hogy a száz év Poszler által érzékletesen, körvonalalaiban élesen megrajzolt, alakjaiban többnyire megértőn, opálos fényben ábrázolt folyamatait összevesse saját tapasztalatával. Kántor Lajos könyve nemcsak az írói alkatból következően kiegyensúlyozott, sokféle figyelő, hanem talán azért is, mert benne foglaltatnak Erdély száz-százöt évéből legalább hatvanak, a többször is átalakult, nevét mégis alapítása óta viselő *Korunk* történetének újabb lapjai. Azé a folyóiraté, kisugárzó műhelyé, amely a féltve őrzött, nem kis áldozatok árán megóvott hagyomány mellé a modern világot is behozta az elzárt Erdélybe. Ez a szellemi műhely, melynek Kántor hatvan éve tagja, szerkesztője, főszerkesztője, meghatározója, ahogy lehetett, az erdélyi magyar közgondolkodást is „szerkesztve”, közössége számára évtizedeken át intézményeket alkotott, minőségi teljesítményre ösztönzött, az értelmiségi létet formálta, őrizte (visszacsempészve) a régi és a két háború között működő elődök örökségét is.

„Tehát a nemzeti autonómia követelése '21-ben és '89-ben is” – kezdi Poszler felrajzolni a Kós Károly *Kiáltó Szó*-röpiratától a tizenhat kolozsvári magyar értelmiségi fogalmazta *Hívó Szóig* terjedő ívet. Esszéje nem „kronologikus”, nem is ötletszerűen asszociatív; a kijelölt külső kereteket Trianon, Belvedere, Budapest és Bukarest jelzi. A szellemi tájékozódás irányát az előbb a *Magunk revízióját* sürgető, utóbb a kisebbségi létre *Nem lehet*-et mondó Makkai Sándor szabja meg, az előbb a *Cselekvő erdélyi ifjúságot*, később a Vásárhelyi Találkozó nemzedéki *Hitvallását* papírra vető Tamási Áronnal, Tavasz Sándorral és társaikkal együtt. Mindezt annak a „szomorú heroizmusnak” Európa-szerte akkor már mind vesztetesebb atmoszférájában, amely Bánffy Miklósnál hamarosan heroikus fatalizmussá lesz. A minduntalan előtoluló emlékek a történelmi menetrend szerint haladó esszé-elbeszélőt látszólag a saját csapdájába csalják. Valójában tudatos szerkesztés szerint szakítja meg előadását, hogy felidézze Szabédi és mások, köztük éppen a „felnőtt-

ként felfedezett vagy újra felfedezett” Bánffy alakját, akinek trilógiájában „a havasok csúcsain karcsú antik istennőalakok fénylő sugártesteit teremtik a fagyban lecsapódó, gomolygó párák”.

A megszakitások azonban ahelyett, hogy megakasztanák, inkább átszínezik, mozgalmassá teszik a jól ismert végkifejlet felé tartó események rajzát. Az erdélyi magyarság első, huszonnégy éves kisebbségi korszakát – amelyet Ligeti Ernő a *Súly alatt a pálma* érzelmes, mégis tárgyilagos lapjain összefoglalóan a hőskor, a virágzás, a helytállás, végül a hanyatlás korának nevezett – a Poszler által megidézett Belvedere-palota, vagyis a második bécsi döntés zárta le. „Komplikált történelmi szituáció a kettévágott Erdélyben. Északon a magyarrá lett vagy ismét magyarrá lett Erdélyben, az alkalmi döntőnkök kreálta Észak-Erdélyben átmenetileg megszűnik a magyar autonómia dilemmája. Délen, a románoknak maradt vagy továbbra is románnak maradt Erdélyben folyamatosan kiéleződik a magyar autonómia dilemmája.” A második összeomlás után „Románia »kiugrik« a háborúból. Kiemelkedik a végzetesen vesztesek közül. Majdnem a győztesek közelébe. Tehát Magyarország bennragad a háborúban. Oda zuhan a végzetesen vesztesek közé. Majdnem a megsemmisülés közelébe.”

Aki erkölcsileg és a józan reálpolitika szinte sohasem kivitelezhető megoldásai-ban mindvégig és vitathatatlanul messze magasan fölébe emelkedett korának és kortársainak, Erdély püspöke, Márton Áron volt. „Feledhetetlenül nemes alakját” és magatartását neki szentelt rövid exkurzusában Poszler is a legmagasabb mércének tekinti, mert: „Mevolt a saját hite. Azon túl nem hitt. Sem a Magyar Népi Szövetség illúzióiban. Sem a berendezkedő hatalom ismételt ígéreteiben. Hívó szépséggel mondta az egyetemalapítás lázában az első rektornak. »Csőgőr kérem, maga tényleg azt hiszi, hogy az önálló magyar egyetem sokáig megmarad?« Nos tudjuk, Csőgőr valóban azt hitte. Nos tudjuk, valóban nem maradt meg.” 1958-as bérmakörútján, amikor a megaláztatások és kínzások után a püspök „megindul, hogy bepótolja, amit nem ő mulasztott”, bejárja a Székelyföldet, közben útja egy részét „lovon teszi meg. Nem autón. Mert akkor valami mechanikussal profanizálná a testközeli találkozást. Nem gyalog. Mert akkor valami anakronisztikussal teatralizálná a főpapi látogatást. Elevenen testközeli marad és méltóságteljesen emelkedett. Lelki vezető az

övéi között. Hogy nem intellektuális, hanem spontán gesztus? Nyilván így igaz. Két intellektuális és morális remekműve, a fajlúdzés ellen mondott beszéd és a Petru Grozához írott levél után egy spontán remekmű. Nem Kolozsvár »katedrálisában«. Nem Gyulafehérvár püspöki palotájában. Hanem székely falvak egyszerű ünnepein.”

Poszler okkal tekinti a második világháború után is Romániában maradt erdélyi magyarság négy legfontosabb alapintézményének a nemsokára aláaknázott, majd szétrombolt Magyar Népi Szövetséget (1944–49), az autonómia illúziójában fogant Magyar Autonóm Tartományt (1952–60), a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemet (1945–59) és a marosvásárhelyi Székely Színházat (1946–61). Esszéjének alfejezetei közül, amelyekben mondandóját személyes élménnyel, a fő- és mellékalakok lenyűgöző jellemzésével hitelesíti, különösen a reménytelen indulású Népi Szövetség és a Bolyai Egyetem végzetes sorsának érzékletes összefoglalása emelkedik ki. Ezeket, mint a könyv búcsú-utószavában Kántor is megjegyzi, valóban tanítani kellene, éppúgy, mint Szűcs Jenő *Vázlat Európa három történelmi régiójáról* című, harminc éve szinte elfeledett, a Poszleréhez hasonló súlyú, vele szinte oldalszámra meg egyező munkáját. A magyar egyetem és a vele összefonódottak sorsának tragédiája, mint az öngyilkossá lett Szabédi Lászlóé és Csendes Zoltáné, jelképes, sőt végzeteszerű azokéval együtt, csak másképpen, akiket a magyar ötvenhat robbanása után letartóztatnak, évekre-évtizedekre börtönbe zártak, munkatáborba hurcoltak. Együtt azok sorsával, ismét csak másképpen, akiknek a magyar egyetemből már semmi sem jutott, utódaiknak pedig még annyi sem. A Bolyai felszámolása ellen kitartóan tiltakozó, Don Quijote-i küzdelmet folytató Hun Nándor kolozsvári orvos „kívül van minden játékszabályon. És minden illúzió. Magányos »partizán«. Amatőr. Ezért próbálkozhat e szellemi kamikazeakcióval. Bányai [László] belül van minden játékszabályon. És minden illúzió is. Szervezett funkcionárius. Profi. Ezért szerelheti e kamikazeakciót le.”

Az egyetem sorsát Poszler Sziszüphosz felgördített, legördülő, ismét felgördített, ismét visszagördülő sziklájának mitológikus metaforájával érzékelteti. Szabédi az eltávozott „vendégtanárr”. Benedek Marcell helyére került, „’47-ben, a második legördülés kezdetekor. Először esztétikát tanít. Majd világirodalom-történetet és magyar irodalom-történetet is. Sorsa az egyetem sorsával egy-

beforr. Pontosabban: sorsát az egyetem sorával egybeforrasztja. Megadva a végjáték tragikus jellegét. Ám a felgördülés közben [...] Véget ér egy korszak. A román hatalom és a magyar kisebbség, legalábbis a kisebbség egy része közötti furcsa kompromisszum. Az egyik oldalon illúzió a világ megváltozásáról. Hogy sohasem lesz még egyszer nemzetiségi elnyomás. Meg félelem: hogy mégis lehet nemzetiségi elnyomás. Tehát beépülni a hatalomba, hogy ne lehessen. Az egyik oldalon szimuláció a világ megváltozásáról. Hogy valóban nincs még egyszer nemzetiségi elnyomás. Meg bizonyítás: a hatalom részese nem lehet elnyomott. Tehát befogadás a hatalomba, hogy bizonyítani lehessen. E kompromisszumra, álszimbiózisra hovatovább már nincs szükség.” A fentől megasztított szikla azután sokakat, bizonyos értelemben egész nemzedékeket maga alá temetett. És miközben „a sakálók egymást marják”, nemcsak Márton Áront, hanem a hatalom kisebbségi részeseit, Balogh Edgárt, Csögör Lajost, Demeter Jánost, Jordáky Lajost, Kurkó Gyárfást is évekre börtönbe zárják.

Az erdélyi magyar kultúra, a szellemi élet 1956 utáni építői közül Poszler Gáll Ernőt, a *Korunk* főszerkesztőjét, a sajátosság méltóságának ideológusát, Kántort, a szerkesztőt és mint a *Konglomerát (Erdély)* íróját, végül a *Kriterion* néhai igazgatóját, a lassú, de nagy és tartós győzelmeket arató Domokos Gézáat említi. A küzdelem áldozatainak végtelen sorából Szabédinak, a költőnek és gondolkodónak, Kurkó Gyárfásnak, a Népi Szövetség tizenhárom évi magánzárka után megbomlott elméjű első emberének, Cs. Gyimesi Évának, „a romániai magyar esszéírás és irodalomtudomány egyik legjelentősebb alakjának” arcképét rajzolja, aki, miután felőrölte a küzdelem, 2011 tavaszán „kövekkel telerakott hátizsákkal a hátán a Garibaldi hídnál a Szamosba” ugrott. Negyedikként egykori tanárát idézi, Szikszay Jenőt, akit a politikai rendőrség kergetett az öngyilkosságba Brassóban.

Végül valamit Poszlernek a magyar esszéírásban egyedülálló, áttetsző, dichotomikus nyelvéről. A lényegyet akkor ragadjuk meg, ha az erős sodrású Poszler-szöveget gondolatban összevetjük akár Cormack McCarthy regényeinek szinte központozás nélkül, tempós kitartással önzőnlő mondat-kamionjával, akár Vas István emlékiratfolyamának sokszorosan alliteráló, nagy műgonddal megépített szerkezeteivel. Poszler esszé nyelve ugyanis metszően logikus szerkesz-

tésre, természetes, élőbeszédszerű tagolásra mutat. A mondatok szétदारabolása pedig, ha éppen nem tömondathoz vezet, a mellérendelő tagolással a dichotómia, az ellentétezés erejét fokozza. Alig néhány héttel azelőtt, hogy a Szamos választotta, Cs. Gyimesi Éva éppen Poszler különlegesen „retorizált” esszényelvéről írt a *Helikonban*.

Kántor „előadása” másként élőbeszédszerű. Asszociatív, anekdotikus, komótos, olykor aprólékos, máskor könnyed, mesélő, publicisztikus, de mindig tudatos, értelmező és tényközlő. Tömörítő képességét, melynek később szerkesztőként nagy hasznát vehette, irodalomtanárai a Farkas utcában mindenestre okkal emelték ki. A *Fehér kakas, vörösborból* Kántor magánmitológiájának központi elemét, a festő Nagy Albert mesterművét már megismerhettük, a szöfttesre ömlött vörösbor foltja pedig a régi, ma már talán mégis múlt (?) „népi-urbánus” szembenállás egyik kolozsvári összecsapásának megszőpült emléke. Megszőpült az emlék, hiszen az éles szóváltás Kántor asztalánál annak idején a magyar irodalomtörténet-írás nem kisebb alakjai között zajlott le, mint amilyen az indulatos „urbánus” Bori Imre volt, a magyar irodalmi avantgárd vajdasági „pápája”, és a szelíd, néha azonban nem kevésbé indulatos „népi” Kiss Ferenc, egyébiránt Kosztolányi monográfusa, a magyarországi politikai ellenzék egyik kulcsembere. Azóta már mindketten halottak.

A vallomások visszatekintést családtörténetként, irodalomtörténetként, nemzedéki rajzként, élményleltárként és szellemi önarcképként lehet olvasni. Egyes fejezeteit, gondoljunk akár a Mikes Kelemen utcai régi Kántor-házra, lakóira és vendégeire, az egyetemi évekre és a korunkos évtizedekre, művészetre és utazásokra, akár Domokos Géza, Lászlóffy Aladár, Szabédi László, Szilágyi Domokos és mások életművére, a szerző már „kidolgozta” részleteiben is, külön könyvekben. Szintézisről van tehát szó, de nem kivonatolásról, gazdag emlékfolyamról, melynek köteteit „életem végéig írni fogom”.

Az emlékező írói módszere, különösen a családtörténet fejezeteiben, a „talált tárgy megtisztítása”, pontosabban megvallatása. Az emlékeztető tárgyak Kántor házi képtára, könyvtára, szobrai, érmei, az elfeledett irattartókból, a ledőlt könyvespolc-erődítmény bástyájának romjai alól felbukkanó levelek, iratok (a magasból szerencsére nem a Korunk zuhant le). Az emlékező eleinte sorra veszi őket, és afféle próza-leltárverset alkot belőlük, továbbá mindarról, amit munka

közben maga körül meglát, beleértve harcmezőnyi, élő és holt papír arany súlya alatt roskadozó íróasztalát, az Erika írógépet, a barlangnyi foteleket és persze a büszke „Kántor-könyvek” különálló polcát. Többnyire azonban hagyományos módszert alkalmaz. Azt, amelyet az erdélyi magyar prózában a legtalálékonyabban talán éppen Lászlóffy Aladár követett *A képzeletbeli ásatás* című regényében. Az általa elmondott, ugyancsak életrajzi történeteket Lászlóffy az elveszettnek hitt, végül megtalált tárgyak, egy szóval a látvány: családi emlékek, régi fényképek, foszló iratok mögé konstruálja, Kántor pedig tárgyait nézve emlékezik rájuk. Amint Poszler csak látszólag szakítja meg itt-ott előadását, Kántor asszociatív intermezzókat iktat be.

A *Fehér kakas...* így és ezért lesz egyszerre az élmények téra és a családtagok, rokonok, osztálytársak, őszinte barátok, derék kollégák, a szellemi iránymutatók és a mindenképp kerülendő korhősök emlékezte, a vélt jóakarók és a biztosan a Szekuritátének dolgozó besúgók arcképgyűjteménye. Kántor, a nem mindig túl intelligens besúgói jelentések „hátsó nézetéből” legalábbis úgy tűnik, véleményeiben és „irodalompolitikai felfogásában” 1970 körül „objektívnek látszik, és aki felületesen olvassa írásait, azzal a benyomással marad, hogy egy világos marxista orientációt képvisel. De írásainak mélyebb elemzése bizonyítja, hogy aláássa a marxista felfogást, és az irodalmi életbe bizonyos mértékben a marxista tanításokkal ellentétes irányt vezet be. Konceptiója az általános »strukturalista«, antimarxista jellegű szemlélethez közeledik, amely egyes mesterkedésekkel (eszközökkel) a marxizmust igyekszik megsemmisíteni. Ez az irányzat eléggé elterjedt Lengyelországban, ahol aláaknázza az ideológiai frontot.”

Ugyanebben az időben a „Gyorgyalvi” fedőnevű ügynök „könnyebben oldja meg feladatát: egyszerűen hülyének nevez, Csehi Gyula professzorra hivatkozva. Hülyeségem igazolásaként a »modernizmus« és más »új« irányzatok »brutális« védelmére hivatkozik, amit a kitűnő esztéta Rácz Győző és a legjelentősebb kritikus, Szócs István elutasít, miközben én Páskándi Géza és Deák Tamás abszurd darabjait népszerűsítem, mi több, bebizonyosodott, hogy csak ilyen műveket közlök; terrorizálom Balogh Edgárt és az Utunk szerkesztőt is – Létay Lajost, Marosi Pétert; nem tartozik közéjük Szabó Zoltán és K. Jakab Antal, ők ugyanis szintén lebecsülik a realizmust.” Mindamelllett Kán-

tor koncepciójának szerves része „a két világháború közötti polgári irodalom (az Erdélyi Helikon) és a népiek népszerűsítése, ugyanakkor – Nagy Istvánt kivéve a sorból – nem tekintem irodalomnak a munkásirodalmat. Gaál Gábor irodalom-felfogását is egyoldalúnak, dogmatikusnak és baloldalinak tekintem”, ráadásul ott van „kapcsolódásom Illyés Gyulához – aki körül egy újfajta nacionalizmus hívei csoportosulnak –, Czine Mihállyal szoros kapcsolatot tartok fenn, a másik, a polgári oldalon pedig Pomogáts Bélával.” Ezért különösen veszélyes volna, ha Balogh Edgár után Kántor kerülne a *Korunk* főszerkesztő-helyettesi székébe, mert már nem követi ugyan Balogh nézeteit, nagy kárt okozhat a lap irodalompolitikájának.

A „Szabó Tibor” fedőnevű besúgó szerint igaz, hogy Kántornak nagy a munkabírása („nagyon-nagyon szorgalmas vagyok”), ám hatalomvágyó. Politikai ambíciói vannak, „szívesen lennék a magyar lakosság, de legalábbis a hazai magyar értelmiség képviselője, párt- vagy állami fórumokon. Az viszont köztudott – írja a jelentő –, hogy én akarok írónemzedékem, a Forrás vezére lenni. Eszmei fegyelmet tartok nemzedékemben, és ha valaki ezt nem fogadja el, mindjárt támadok. Ezért kerültem nyílt konfliktusba a fiatalabbakkal, Tamás Gáspár Miklóssal (a neve aláhúzva), Ágoston Vilmosssal, Molnár Gusztávval. Marosi [Péter] felsorolja barátaimat – a legintimebbek közül Láng Gusztávot, Szabó Gyulát és Bálint Tibort említi (kártyázunk is együtt); a határon túliak közül Ilia Mihályt nevez meg, a sok budapestit nem sorolja fel, Bori Imrét, a jugoszláviai kritikust azonban kiemeli, a leghűségesebb barátja vagyok. És jönnek »leggonoszabb ellenségeim«, a polemizálók, Szócs István és Jordáky Lajos. Ezzel szemben baráti kapcsolatokat ápolok D[umitru]. R[adu]. Popescuval és [Augustin] Buzurával, jóban vagyok Adrian Marinóval, a neves kolozsvári irodalomtudóssal. Feleséggel [Kántorné Nagy Erzsébettel] együtt sokat fordítok románból.” A baráti arcok hosszú sorozatát a már említettek mellett többek között Bányai János, Páskándi Géza, Sükösd Mihály, Tóth László, Tözsér Árpád egészíti ki.

Az élet kis történeteinek kereteit-határait Kántor könyvében is a Posztertől már ismert történelmi gócpont-események szabják meg. A második világháború utáni időknél még az iskolapadban átélt reménye, a kiszámítható hatalom kiszámíthatatlanul lesújtó nemzeti és osztálybosszúja, a tapasztalatok és a következmények, melyeket az élet kis

történeteiben mégis többször felcsillanó nagy szerencse kíséri. A magyar ötvenhat be-
lerobban az akkor harmadéves bölcsész
Kántor történetébe is. A megtorlás során ba-
rátaai közül sokakat elvisznek, közülük töb-
ben évekre eltűnnek, 1959-ben pedig ő is
azok között találja magát, akiknek már nem
jutott a magyar egyetemből. Könyv, olvasni-
és kutatható azonban, amint első könyve,
a Budapesten napvilágot látott *Százéves
harc „Az ember tragédiájá”-ért* is mutatja,
jutott akkor is, amikor tanára „egy életre”
Szabédi László lett, s kisvártatva – a szeren-
cse újabb csillanása – jutott neki bőven írni-
és szerkeszteni a *Korunk* és a *Forrás*
nemzedéki köreiből is. A szerző már a Par-
kas utcai iskolában (nemcsak a Lászlóffyval
közösen kitervelt „Törekvés sport- és kultu-
rális egyesületben”) valóban törekvő, szor-
galmas diák volt, aki már 1957-től bejárta a
Korunk szerkesztőségébe, amely aztán, mert
az egyetem helyett végül ezt választotta,
egész, nemcsak munkakönyv szerinti aktív
élete során az ő saját műhelyévé is lett. Mi-
után 1965-ben elérkezett Ceaușescu ideje,
’59-től nincs többé a Bolyai Egyetem, nem-
sokára ’68 is robban, és a hetvenes évek vi-
szonylagos felvirágzását a Kriterion éves

terveiben a magyar könyvcímek rohamos
fogyatkozása, betiltások, félreállítások, a
cenzúra fokozása, majd a cenzúra formális
megszüntetésével a cenzúra tényleges meg-
sokszorozása kíséri.

Aztán elmúlt Ceaușescu ideje, közben
azonban megmaradt a *Korunk*. A szerkesztő-
ségben Kántor is átélte a hatalom ki-
sebbségellenes támadásaitól hangos, hekti-
kus, máskor nyugalmasabb, összességében
kiegyensúlyozott, értéktermelő Gáll Ernő-i
évtizedeket. Aztán túlélt a legsötétebb, a
dühöngő diktatúra idején a lapot is meg-
semmisíteni akaró, összességében érték-
pusztító Ráczy György-i éveket. Azóta a *Ko-
runk* harmadik folyamából is eltelt már
majdnem huszonhét esztendő. Távolodik a
gyermekkori múlt és közeledik az öregkori
jelen, az azonban a jövőre nézve is érvényes
marad, amit Poszler idéz a kisebbség kény-
szerűen elfogadott sorsát autonóm létté ala-
kítani akaró Szabédiról szólva: „A sors-
kérdés zárt. Azt sugallja, hogy valami ránk
méretett, amivel szemben tehetetlenek va-
gyunk. A létkérdés nyitott. Azt sejteti, hogy
valami elé kerültünk, amit magunk is for-
málhatunk.”

Csapody Miklós

A HAGYOMÁNYOK VONZÁSÁBAN Csinta Samu: *A lélekmentő. Kallós Zoltán első kilencven éve*

■ Kifelé és befelé egyaránt figyelő, a látás
és láttatás szándékával útra kelő magatartás
jellemezi Csinta Samu újságíró vállalkozását.
Egy sajátos életutat, Kallós Zoltán életpályá-
ját törekszik megismerni, megkísérli rálátni
az életpályát lendületbe hozó motivációkra,
a belső erőforrásokra, azokra a személyes
tartalmakra, amelyek kilenc évtizede immár
az életművet működtetik. A megismerés és
megértés folyamatoként egy könyvvel let-
tünk gazdagabbak, mellyel a Hagyományok
Háza 2016 áprilisában a 90. születésnapját
ünneplő Kallós Zoltánt köszöntötte.

Szubjektív, ugyanakkor az objektivitásra
is tudatosan törekvő hangvétel jellemzi
Csinta Samu írói hangját. A kívülről befelé
közeledő, a kíváncsi, a felfedezni vágyó
szubjektum nézőpontjából szemléli a jármű-
ből körvonalazódó régiót, Mezőséget, Vá-

laszatot és annak emblematikus szimbólum-
mát, a Kallós Zoltán Alapítvány múzeumá-
nak és könyvtárának otthont adó kúriát, az
egykori Bánffy-vadászkastélyt.

Türelmes, elidőző jelenlét után az újság-
író számára lassan felsejlik a múlt, egy csa-
lád, egy közösség, egy tájegység történelme.
A családi, gyűjtői archívumból felbukkanó
fotók korhűen illusztrálják az életút repre-
zentatív állomásait.

Ahogy an előrehaladunk az élettörténet
feltárásában, egy „benszületett”, a kutatott
kultúrában benne élő, az adatközlők között
élő, őket belülről szemlélő és érteni törekvő
kutatói attitűd körvonalazódik számunkra.
Kallós Zoltán úgy végzi tanítói munkáját
Mezőségen, Moldvában vagy Gyimesben,
hogy közben teljes mélységében szeretné
megismerni a lokális, regionális környeze-

tet, a közösséget, a közösség által életben tartott tudást, a szellemi és tárgyi örökséget. És mivel nem turistaként, nem idegenként érzékel átmeneti időre a kutatott terepre, a maga egészében, valóságában mutatkozik meg a kultúra. Mert Kallós Zoltán nem pusztán az egyének által forgalmazott kollektív tudásra kíváncsi, hanem kíváncsi az egyes ember érzéseire, lelki rezdüléseire is. Nemcsak kapni szeretne, hanem elsősorban ad: odafigyelést, törődést, őszinte érdeklődést. Számára nemcsak a gyűjtési szituációban létezik az adatközlő személye, hanem azon túlmenően is, évek múlva, konkrét élethelyzetekben, amikor lelki vagy akár anyagi támogatásra van szükségük. És mivel kivételes kapcsolatteremtő és kapcsolattartó képességgel rendelkezik, valójában hazajár gyűjtőútjai alkalmával, az otthonosság, a bensőséges légkör hatja át a terepen való jelenléteit. Számára a gyűjtés nem munka, hanem belsővé vált éltforma, amelyben teljes mértékben otthon érzi magát. Ugyanakkor életművének értékét fokozza az a tény, hogy Kallós mintegy öt évtizeden keresztül vívta a harcát az ellenséges rendszerrel, az állandó megfigyelések, megfélemlítések, a kilátástalanság, az anyagi bizonytalanság ellenére hallgatott arra a belső hangra, amely a külső körülmények ellenére is bátorságra, csak azért is helytállásra, szüntelen cselekvésre sarkallták. Tudta és hitte, hogy eljön majd az a kegyelmi pillanat, amikor az elvégzett munkának beérik a gyümölcse. Ezt a hitet igazolják ma a folklórarchívumokban elhelyezett népzene- és -táncfelvételek, a kiadott albumok, könyvek, a válaszúti múzeum, a népművészeti központ, a nyári tánc táborok, a szórványkollégium. És azt a hitet, hogy a magyar kultúra életben tartása érdekében nemcsak tárgyakat, hanem lelkeket is érdemes menteni, nyomatékosítja a tény, miszerint már-már túlnőtte önmagát a megvalósított álmot, további bővítésekre, fejlesztésekre mutatkozik igény.

Balázs-Bécsi Gyöngyi, az alapítvány egyik frontembere szerint azonban nem szeretnék, ha a mennyiségi gyarapodás a minőség rovására történe. Annak látják kiemelt fontosságát, hogy a náluk tanuló gyerekekben *lelki állóképességet alakítsanak ki, amely képessé teszi őket a talpra állásra, a talpon maradásra.*

A könyvben olyan kortársak, tanítványok, szakmabeliek visszaemlékezéseit is olvashatjuk, akiknek az életútjuk egy bizonyos ponton találkozott a Kallós Zoltánéval, és ez a találkozás végérvényesen meghatározta az életpályájuk, gondolkodásuk alakulását. Mindannyian kiváltságnak tekintik a barátságát, személyiségének a lelkükben hagyott lenyomatát. Csodaként határozzák meg az életművét. Íme egy visszaemlékezés: „Szerencsés vagyok, mert élvezhetem Kallós Zoltán barátságát, mert kortársa és kissé sorstársa is lehetek, és lehetőséget kaptam, hogy hozzájárulhassak hatalmas terveinek megvalósításához. Sok közös ügy érdekében segítettük egymást: megépítettük a választói csodát, a magyar szórvány legértékesebb központját, amely egyben a magyar kultúra fellegvára. Kallós Zoltán építménye azonban nem mérhető mértékegységekben. Szellemi öröksége az egekig ér.” (Szép Gyula)

Mivel Kallós Zoltán kora és fáradtsága ellenére is azt vallja, hogy „annyi tennivaló lenne még ezen a földön”, a figyelemfelkeltő alcím érthetővé válik, a megkezdett munka túl fog ívelni az ő földi életén, munkatársai, tanítványai minden bizonnyal kamatoztatni fogják a rájuk bízott örökséget.

A Csinta Samu érdeklődése nyomán körvonalazódott portré az érzékeny figyelés, az arcok, tekintetek, mozdulatok megragadása által annyira élethű tükröt mutat az olvasónak, hogy kedve kerekedik útra kelni és személyesen is megismerni a választói csodát.

Kovács Anikó

EGY ÚJABB KOLOZSVÁRI SZOBRÁSZMONOGRÁFIÁRÓL

Murádin Jenő: *A szobrász Kolozsvári-Szeszák Ferenc*

■ A századforduló erdélyi művésztszadalmában egyik feledésbe merült alakjának, Kolozsvári-Szeszák Ferencnek a pályáját rajzolja meg Murádin Jenő legutóbb megjelent monografikus írásában. A 2015-ben, a sepsiszentgyörgyi ARTprinter Könyvkiadónál megjelent kötetben a szerző a kolozsvári szobrásznak a historizmusban gyökerező és a szecesszióban kibontakozó életművét tárja az olvasó elé.

A könyv szerzője, a Kolozsváron élő Murádin Jenő a magyar művészettörténet szakma és olvasóközönség előtt egyaránt ismert kutatója az erdélyi képzőművészetnek. Murádin a korszak erdélyi származású szobrászaival már korábban is foglalkozott, az utóbbi években jelentek meg Fadrusz János és Köllő Miklós munkásságát bemutató kötetek, melyek sorába illeszkedik az alább bemutatásra kerülő kötet is.

Szerkezetét tekintve a könyv hét fejezetre tagolódik, amelyet az alkotó munkásságát bemutató, közel harminc reprodukcióból álló képgaléria követ, mindezek végén pedig egy rövid életrajzi mutató kap helyet. Az első hat fejezetben a művész születésétől fiatalon bekövetkezett haláláig kerülnek tárgyalásra életének különböző állomásai, míg az utolsóban egyfajta összegzést kaphatunk Kolozsvári-Szeszák munkásságáról, ami kijelöli helyét a korszak művészetének történetében. A gazdag jegyzetapparátussal, szövegközi képekkel is ellátott életrajz alapos kutatásról tanúskodik, melynek elsődleges forrásai a korabeli sajtótermékekben megjelent híradások, de jelentős információkat szolgáltatottak az életmű megrajzolásához a különböző iskolai értesítőkből, évkönyvekben vagy kiállítási katalógusokban fellelhető adatok is.

Az első fejezetben – *Család, tanulmányok, pályakezdés* – a szerző a kolozsvári Malom utcai szülői háztól a budapesti Iparművészeti Főiskoláig kalauzolja az olvasót, bemutatva a szobrász családi körülményeit és fiatal, pályakezdő éveit. Lényeges kiemelünk, hogy a szobrász születési dátumával

kapcsolatos bizonytalanságot tisztáz a szerző, és bemutatja azt a kolozsvári környezetet – jelesül a helyi ipari szakoktatást olyan tanítókkal, mint Pákei Lajos és Molnár József –, amely inspirálóan hatott a fiatal Szeszák pályaválasztására. A szülőföldön szerzett tapasztalatokat követően a kolozsvári ifjú 1899-től Budapesten folytatott művészeti tanulmányokat, mely elhatározás korántsem volt szokatlan a korszak erdélyi művészeinek körében, sőt mondhatni ez jelentette a művészsé válás egyik igen fontos alapját.

A *Töretlen elkötelezettséggel* című fejezet számot ad Szeszák tanulmányaiában történt előhaladásáról, fiatalon elért sikereiről, bemutatva első ismert alkotásait. A szobrász korai munkái, melyek túllépték a tanulmányok által behatárolt tematikákat, Kolozsvárhoz kötődő jelesebb személyeket (Brassai Sámuel, E. Kovács Gyula, Versényi György) megörökítő domborművű portrék és büsztók voltak, s ezek a szerző meglátása szerint Szeszák Ferenc irodalmi és kultúrtörténeti érdeklődéséről is tanúbizonyságot tesznek. Szeszák is – ahogy kortársai közül többen – megjárta ösztöndíjjal Párizst, s egyetérthetünk a szerzővel abban, hogy ez a tanulmányút jelentős hatást gyakorolhatott a szobrásznak a szecesszió jegyében kibontakozott stílusfejlődésére. A fejezet továbbá rávilágít a kolozsvári művésznak a rövid életű Erdélyrészi Szépművészeti Társaság által szervezett tárlatokon való részvételére, valamint a Mátyás-szobor felavatása körüli események formáló és inspiráló hatására.

A *mesteriskola és epreskerti tanulságok* fejezet címe arra a művészeti környezetre utal, amelyben az itt tárgyalt alkotások megszülettek. Szeszákknak a városi közgyűlés újabb ösztöndíját szavazott meg, ami arra készítette, hogy szakmailag továbbképezze magát, így tanulmányait 1903 és 1907 között Stróbl Alajos szobrászati mesteriskolájában folytatta. A város által juttatott ösztöndíj mögött, amit a szerző is kiemel, kétségkívül a támogató későbbi megbízásainak

szándékai húzódtak. A várostól érkező felkérés nem is váratott sokáig magára, 1904-ben az új színház épületének szobrászati díszítésében szántak Szeszákknak feladatokat. Részletesen kerül ismertetésre az új színház két homlokzati fülkéjében elhelyezett egész alakos Wesselényi Miklós- és Jósika Miklós-szobor története és utóélete, valamint a főhomlokzat két tornyán elhelyezett szobor-kompozíciók, amelyek Apollón és Thália alakját jelenítik meg oroszlánok húzta trigában. Ezek az alkotások az epreskerti környezetben, Stróbl irányítása alatt születtek, a két nagyobb kompozíciót Szeszák szobrásznövendék társaival együtt vitelezte ki. A fejezet további része a szobrász egy másik, ebben az időszakban készült alkotásával, a Nagyszalontán felállított, egész alakos, ülő testhelyzetben ábrázolt Arany János szobrával foglalkozik.

A negyedik rész – *Budapest művészközösségében* – a kolozsvári szobrász sikereit és kudarcait tárja az olvasó elé a különböző pályázatok, szobortervek és csoportkiállításokon való részvételei kapcsán. A részletes bemutatásra kerülő, Magyarokanizsa város megbízására készített, 1908-ban felállított nagyméretű, expresszív mintázással kivitelezett Krisztus-szobrával Szeszák már érett, mesterségbeli tudásának magaslatán álló szobrászként mutatkozik meg. Budapesti Százados úti műtermében sorra alkotta meg a nagyobb pályázatokra készített szoborterveit. Részt vett a Kossuth-émlékműpályázaton, a Bartha Miklós- és Csányi László-szoborpályázatokon, a miskolci Deák-szobor pályázatán, a budapesti Erzsébet-émlékműre kiírt pályázaton, a Munkácsy-pályázaton, valamint a Kelety Gusztáv-síremlékpályázaton. S bár legutóbbit leszámítva mindannyin sikertelenül pályázott, mégis több esetben vígaszdíjat ítéltek pályamunkájáért, így anyagi gondokkal nem küszködött. A fenti pályázatokon való részvétele mellett a szerző a szobrász műcsarnoki tárlatokon való szerepléseire is kitér, hol főként kispasztikákkal, portrékkal jelentkezett.

A monográfia soron következő fejezete *A hazahívó szülőföld* címet kapta, utalva a szülővárosba, Kolozsvárra való visszatérésre. 1914-ben, még a világháború kitörése előtt költözött haza Szeszák, és rendezett be műtermet az Erdélyi Nemzeti Múzeum épületében. Murádin Jenő a Pósta Béla hagyatékában fellelhető iratok alapján tárja fel a szobrász hazatéréseinek körülményeit, és körvonalazza Szeszák és az egyetemi tanár, múzeumigazgató Pósta közötti együttműkö-

dést. A betegsége ellenére az 1915-ben besorozott szobrász, bevonulása előtt kiállítását rendezett kolozsvári műtermében, ennek leírása zárja a fejezetet. Érdemes kiemelni, hogy a szerző kutatása révén került elő az egyik, a fent említett műtermi kiállításon szereplő, expresszív megmintázású terrakottaszobor, mely Rezik Károly zeneművészt ábrázolja, gondolkodás közben.

„*A halottak élén*” címmel a könyv a hatodik, utolsó előtti fejezete a szobrász életének utolsó éveit foglalja össze. A katonai szolgálat alól rövidesen felmentett Szeszákot a Kárpátok óre szobrának megalkotására kérték fel. Szeszák Ferenc talán napjainkban legismertebb alkotásának – mely politikai-nemzeti töltete miatt emelkedik ki az életműből – történetét követhetjük nyomon a szobor kezdeményezésétől a felállításon át egészen annak utóéletéig. A fejezet további része a szobrász utolsó éveiben a Házsongárdi temetőbe készített síremlékeivel foglalkozik. A háború okozta anyagi nehézségek miatt, sajnálatos módon pont a *Házsongárd szobrászának* is nevezett, felvett előnevében szülővárosa előtt tisztelgő Kolozsvári-Szeszák Ferencnek nem készülhetett el érdeimeihez méltó síremléke, így máig jeltelen, felderítetlen sírban nyugszik.

A könyv utolsó részében, mely *A historizmustól a szecesszióig* címet kapta, a szerző művészettörténeti szempontból értékeli Kolozsvári-Szeszák munkásságát, áttekintve az életmű jelentősebb szakaszait. Részletesebben tárgyalja Gyarmathy Zsigáné Hory Etelkát ábrázoló térszobrát, mely ma a kolozsvári Botanikus kertben található, ugyanakkor a szobrász közgyűjteménybe került hagyatékáról is számot ad.

Bár néhány archív fényképfelvétel esetében elmaradt a forrás helyének feltüntetése, összességükben a gondos kutatómunka során összegyűjtött, közel fél kötetet kitevő színes és fekete-fehér reprodukciók szerencsés módon egészítik ki az írást, megkönnyítve az olvasó számára Szeszák művészetének megismerését.

A fenti rövid ismertetés után elmondhatjuk, hogy Murádin Jenő hiánypótló munkát végzett. Kolozsvári-Szeszák Ferenc életének és művészetének megrajzolása segít abban, hogy a korszak magyar művészetéről alkotott képünk teljesebbé válhasson egy olyan elfeledett vagy nem eléggé ismert szobrász életművével, aki korának igencsak közismert, pályázatokon is aktív, szülővárosában megbecsülésnek örvendő szereplője volt.

Vécsei Hunor

HÉT ELŐADÁS A HATALOMRÓL

■ A *Magyar Tudomány* 2016. júniusi számának Hunyadi György vendégszerkesztette tematikus szakasza az MTA társadalomtudományi osztályai által 2015-ben – a Magyar Tudomány Napja alkalmából – szervezett ülésének anyagait mutatja be, *A hatalom* témájában. Az ülésen elhangzott tizenegy előadásból itt hetet olvashatunk, kivétel nélkül kiemelkedő tudósszemélyiségek által szignálva, szerteágazó tudományterületekről s ezeken belül is sajátos alkalmazási irányokból: történelem – emlékezetpolitika kritikája (Pók Attila), nyelvészet – szociolingvisztika (Kontra Miklós), jogszociológia – jogtudatkutatás (Fleck Zoltán), politológia – globalizációkutatás (Bayer József), filozófia – civilizációkritika (Almási Miklós), könyvtártudomány – az információs társadalom története (Monok István), szociálpszichológia – politikai szociálpszichológia (Csepeli György).

Ahogy az konferenciakötetek esetében természetes, az anyagok túl szűk keretek közt kénytelenek mozogni ahhoz, hogy tanulmányyszerűen kimerítő részletességgel mutathassák be témáikat; ugyanakkor – talán a kérdéskör tágassága, talán az ülés multidiszciplináris jellege folytán – tematikusan mégis igen ambíciózusak, amennyiben nem saját problémahorizontjuk egy részékedését igyekeznek analitikusan megvitatni, hanem ellenkezőleg, problémafelvetésük lehetőleg minél tágabb vonzatszféráját próbálják szinertikus módon végigpásztázni. Ez természetesen csak egy futó pillantás erejéig sikerülhet, ám a szerzők – szakmai, retorikai – habitusa e pillantás élességét messzemenően biztosítja.

Ugyanakkor egy ilyen típusú, átfogó témavezetés olyasfajta érzést kelthet az olvasóban, mintha mindig valamilyen *ugyanarról* lenne itt – mintegy transzcendentálisan – szó, anélkül, hogy ennek azonossága végérvényesen fölfedődhetne. Konkrétan, mégiscsak hiányolható előadásoként bizonyos körülhatároltabb tézisek fölvetése, melyek a szerteágazó hipotézisrendszert – mely alapján az ilyenfajta beszéd mint kommunikáció egyáltalán megvalósulhat – világosabbá, egyben a következtetéseket fallibilisebbé tennék.

Továbbmenve, a téma (a fölsorolt tudományterületekre egyben lebontott) hatal-

massága is kitermel egy sajátos sebezhetőséget: egy ilyen szó, fogalom, cím, címke, nyelvi szimulakrum – hacsak nem metafizikailag értjük – nem teszi lehetővé a kollektív kérdés valamely közös játékszabályként szolgálható körülírását. Ezért tapasztalható, hogy minden szerző saját kérdésértelmezésének közérdekű relevanciáját igyekszik előtérbe állítani, ám ez újra csak valamely reflektáltan (kollektíven) személyes helyzet-érzékelés előfeltevésén fordul majd meg. És szintén emiatt adódik, hogy éppenséggel a témává tett tárgy az, amely, egyrészt egy valamelyes konszenzus közegeiben, és pedig többé-kevésbe mindenütt a *politikai* hatalom *uralmi* összetevőjeként szűkítve-értelmezve, másrészt alapvetően divergens módon határozódik meg a szövegekben.

Egyrészt: a múltértelmezés *politikai* konfliktusai a kortárs Magyarországon (P. A.); a nyelv *politikai* uralása Magyarországon, Közép-Kelet-Európában és transznacionális közegekben (K. M.); a *politikai* hatalom korlátozásának gyakorlatai a jogtudat szociológiájában (F. Z.); a *politikai* hatalom változása az információs társadalomban (B. J.); a virtuálisan (valójában problematikus) *politikaiként* érzékelt hatalom láthatatlanná válása (A. M.); a tudásbiznisz mint társadalmi osztályok *politikai* harcának színtere (M. I.); illetve a *politikai* hatalom szemiotikájának átalakulása a szekularizált világban (Cs. Gy.).

Másrészt: a múltértelmezésnek valamilyen elemi, ontológiai – és ennél fogva eredendő autonóm – *hatalma* van, mely a politikával kölcsönös viszontértelmezéseket bonyolódik, különös (történelem-) tudatalakzatokat hozva létre (P. A.); a nyelv kontrollja általi hatalomgyakorlás a (gyakran aberráns) politikaival párhuzamos mentális *hatalmi* tereket teremt (K. M.); a hétköznapi jogtudat ellenhegemonikus *hatalmat* ad az ellenálló szubjektum kezébe (F. Z.); a politikai autoritás csökkenő lehetőségei radikálisan alternatív *hatalmi* újraszerveződést tesznek szükségessé (B. J.); a politikai kontroll alól kiszabaduló láthatatlan *hatalmak* új típusú, árctalan dominanciát/alávetettséget szülnek (A. M.); a tudásmenedzsment üzleti logikája a tudás mint *hatalom* újraelosztásához vezet (M. I.); és az emberi egzisztencia

a varázstalanított világ nihilizmusában új *hatalmi* kiindulópontot képez (Cs. Gy.).

Ez az a pont, ahol az összeállítás – az egyes szerzők egyedi teljesítményén, az igen informatív bibliográfiai hivatkozásokon, illetve a kollégákkal avagy a szélesebb értő közönséggel való párbeszéd irányába tett erőfeszítéseken túl – valóban izgalmassá válik. Konkrétan, ha a hatalom forrásainak Bayer József körvonalazta kategóriáin – ideológiai, gazdasági, katonai, politikai, melyek közül, mint rámutattunk, csakis a politikai tűnik rákérdézhetőnek – túllépünk, egy cseppfolyós, dinamikus, drámai, ám annál érdekesítőbb kérdéshorizontra jutunk, melyet amúgy mindannyian nap mint nap tapasztalunk, habár megfogalmazhatatlannul: a kortárs emberiség folyamatosan átalakuló önszerveződésének területére. Itt pedig, amint azt eme összeállításban láthatjuk is, a meghatározatlan hatalom mindenütt jelenlévősége minden kornál radikálisabban

kényszerít a *hatalom mint olyan* kérdésének fölvetésére, mely a *hatalom és időbeliség, hatalom és nyelv, hatalom és mindennapiság, hatalom és közlés, hatalom és titok, hatalom és tudás, hatalom és egzisztencia* politika előtti kérdéseire bomlik le.

Egy további kérdés szerint mi lenne az, ami sajátos, lokális, perspektivikus („kelet-közép-európai”, „magyar”) adalék mindeből, túl a globálisan – fenyegető erővel és mennyiségben – tudhatókon; mi itt a *mi* kérdésünk? A válasz pontosan az a divergencia és sokértelműség, mellyel éppen a *hatalom* kérdése nálunk körüljárható. S egy ilyen világpolgári léptékű kérdésvetést pontosan *ebből* a hatalmi/alávetettségi helyzetből elgondolni, melyet Csepeli György Szelényi Ivánnal szólva – paradox megfogalmazásban – az akaratuktól megfosztottak akarata által fenntartottként ír le, nem kis teljesítmény.

Telegdi-Csetri Áron

ABSTRACTS

István András

■ ***A New Way of Respecting the Saints***

Keywords: vertical and horizontal relationships, connection with the supernatural, saint, holy, Descartes, Nietzsche, Rudolf Otto, Heidegger, Vattimo, Rorty, Marion

Throughout the history of mankind, social forms have been built on characteristics with vertical and horizontal relationships. Vertical meant the connection with the supernatural while the horizontal included the human relationships. It seems that in today's postmodern society the pattern breaks up and a bigger role is given to the horizontal relationship. Consequently the supernatural shrinks to become part of the horizontal. The meaning of the "saint" or the "holy" appears in a whole new way while respect of the saints is forced to take a role as minority. In this brief study we will try to take a look at that new way of respecting the Saints, while pointing out the chances to accept their role as a minority.

Margit Balogh

■ ***József Mindszenty among the Blessed?***

Keywords: Cardinal József Mindszenty, Archbishop of Esztergom, Hungarian nation's rights, preparations of beatification

Because of the political conflicts after World War II, the only remaining independent institution of the country was the Catholic Church led by Cardinal József Mindszenty, Archbishop of Esztergom, who, referring to the historical constitution, believed until his death that in the absence of the king the defence of the Hungarian nation's rights is the task of the primate. In retrospect it is clear that the principle of "everything or nothing" was not really successful in public life, resulting much more in martyrdom than success. The creed of the Cardinal became indelible during the long years of show trial and prison. On November 4, he was granted asylum at the U.S. embassy in Budapest, which he left only in 1971. In the free world Mindszenty mainly worked on the publication of his memoirs. His intentions to publish his story and opinions, including the political debates about the occupation of the seat of the Archbishop of Esztergom got increasingly embarrassing. Finally Pope Paul VI declared the seat of the Archbishop of Esztergom empty. József Mindszenty passed away in his 83rd year, on May 6, 1975. Ten years later the preparations of his beatification began, the necessary documentation was handed over to the Congregation for the Causes of Saints on October 17, 1996. His followers are impatiently waiting for the positive decision on the "servant of God".

Iván Bertényi jun.

■ ***Blessed Charles IV***

Keywords: Emperor Charles I of Austria and King Charles IV of Hungary, the last Habsburg

The paper introduces briefly the life of the last ruler of the Habsburg Empire, and sums up the main problems of his reign. Charles' only two-year-reign remained in the shadow of his great-great-uncle Francis Joseph, although he was a more remarkable personality than to remember

him only as "Charles the Last". He ascended the throne with noble intentions, but failed, because the Great War proved to be much stronger than any political leaders of the Central Powers. Thanks to his modern education, Charles was able to recognize the problems of the 20th century. For example, he turned with understanding towards the poor, and this great social sensibility can be derived from his deep Catholic faith. However, WWI hindered him to fulfil his programme, and he had no choice to make it clear how he planned to reform the multi-ethnic structure of the Austro-Hungarian Monarchy. Although Charles can be called a rather unsuccessful statesman, his personal values can be exemplary for most of us. Pope John Paul II declared Charles blessed for putting his Christian faith first in taking political decisions, and for remaining a devoted Christian husband and father, although he had to play a very difficult role as Emperor during the Great War.

Márta Bodó

■ ***The Saints of the Árpád Dynasty: Representatives of Transcendent and Political Power***

Keywords: saints of the House of Árpád, women saints

The rhetoric concerning the saints of the Hungarian Árpád dynasty involves the thought that the Hungarians are a special, chosen nation in political as well as in religious respect. The article is an attempt to establish a modern discourse on sainthood that is valid for religious people as well as in a scientific approach. Thus, the first saints of the Árpád dynasty, the holy kings are the ones to establish a dynastical cult of the sacred as a means to legitimize political power. László I, the initiator of this cult, was a very talented ruler. Later, he himself was beatified. In the 13th century women were beatified in a larger number, and a different kind of sainthood developed. Even married women with children could become saints. Many women of the Árpád dynasty were beatified. Quite many of them lived not in Hungary but all over Europe, as they married in different royal and aristocratic families. The best known woman saint of the Árpád dynasty is Elisabeth of Hungary/Thüringia. Legends, the specific genre of the Middle Ages that tell the life of the saints, contain many rhetorical elements and repetitive motifs from which the true face of Elisabeth can be drawn. She is a vibrant personality, who became a very representative model for her time. Saint Margit, another member of the royal family, daughter of King Béla IV, who fought the Tartars, was offered to God. She spent her life in a monastery as a child. Later, she herself has chosen to stay in the cloister, though her father wanted her to marry for political reasons. Many literary works were dedicated to Elisabeth and Margit, which show how the cult of these women saints changed from time to time, how each century chose certain features as adequate models.

Gábor Klaniczay

■ ***New Acquisitions in the Research on the History of the Cult of the Saints***

Keywords: hagiographical research, Hungarian saints

This introductory essay provides a panorama of the renewal of hagiographical research related to

the cult of Hungarian saints and other saints in medieval Hungary in the past decades. Starting with the late antique beginnings of the cult of the saints, with the Pannonia-born St. Martin, the overview follows a chronological line. After the saints of the Christianization age – martyred missionaries, converting bishops, holy hermits –, the bulk of new Hungarian research concentrates on the royal saints of the Árpád dynasty: Sts. Stephen, Emeric and Ladislás and the saintly princesses Elizabeth and Margaret. The cult of the saints, however, was universal, and brought to Hungary a number of unrecognized saints of the Catholic Church: Sts. Demetrios, the Apostle James, the martyr virgins Catherine and Margaret, the holy hermit St. Paul, the “modern saint” Francis of Assisi. Finally, there is much research on the different modalities and media of disseminating these cults: wall paintings, sanctuaries, illuminated codices (e.g. the Hungarian Angevin Legendary), liturgical genres, sermons, pilgrimages.

Zoltán Magyar

■ *King Ladislás of the House of Árpád in the Hungarian History of Culture*

Keywords: *King Ladislás, the most respected ruler of the House of Árpád, champion of the ‘motherland’, athleta patriae, Hungarian History of Culture*

There are few figures of such fame and popularity in Hungarian history as king Ladislás of the House of Árpád, canonized after his death. Perhaps only king Stephen can rival his popularity but, whereas the figure of the founder-king of the Hungarian state underwent innumerable changes throughout the centuries according to the current ecclesiastic, political and dynastic interests, Ladislás has always remained an expression of a certain collective spirituality and respect for traditions. He thus became, in his lifetime and in posthumous reception, perhaps the most respected ruler of the House of Arpad. In Ladislás' figure we can witness the fusion of the nomadic ideal of manhood with the European ideal of the Christian knight and sovereign. He appears as the champion of the ‘motherland’, *athleta patriae*, as the hymn *De Sancto Ladislao Regis* called him. He is ‘the champion elect of the Virgin Mary’, ‘the pillar of Christian knights’, as it is found in medieval liturgical texts. Posterity has preserved the image of the chivalrous, valiant, heroic warrior-king. The reminiscences of his person are still vivid in folk memory, in ecclesiastical tradition and historical sources. Whereas he cult of St. Stephen was kept alive first and foremost by toponyms related to him, by altarpieces depicting the *patrocinium* and, later, by the Baroque national revival, Ladislás' figure achieved in medieval Hungarian art a status equal to that of the most important biblical subjects.

László Imre Németh

■ *Blessed Vilmos Apor, Bishop and Martyr (1892-1945)*

Keywords: *Baron Vilmos Apor, bishop, martyr, beatification*

Baron Vilmos Apor de Altorja was born into an illustrious noble family in Segesvár, Transylvania. He attended a school run by the Jesuits in Karlsburg and in Kalocsa, afterwards he studied theology in Innsbruck. He started his service as chaplain in Gyula, and later as parish priest. In 1941, he received the Papal Nuncio's notification of his appointment as Bishop of Győr from Pope Pius XII. In 1942, he became patron of the Holy Cross Association. He did everything not only for the converted Jews, but additionally for all refugees regardless of their religion. In 1945, he provided refuge to those who asked for it in the basement of the Bishop's Castle of Győr. On Good Friday, 30th March, whilst protecting women in the refuge, a Russian soldier shot him because he refused to let the Russians take them. Despite a hurried and prompt surgery on Easter Monday, 2nd April, he passed away. He was temporarily buried in the Carmelite Church. Only in 1986, the Communist regime allowed his mortal remains to be placed into a marble coffin (created in 1948) in the Cathedral. After his death the beatification process began, but it was interrupted and only in 1989 could be restarted. Pope John Paul II prayed at his grave during his second visit to Hungary in 1996; he was then beatified by the Pope on 9th November 1997. His liturgical Feast is on 23rd May, and the Diocese of Győr takes care of his followers.

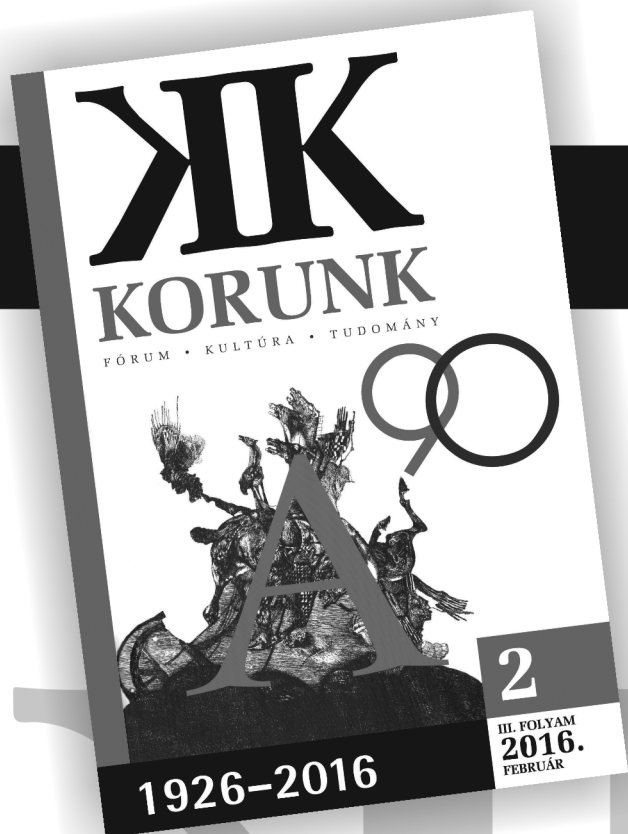
Attila Zsoldos

■ *The Holy King*

Keyword: *the House of Árpád, Stephen I, “holy king”, sacred and secular elements*

Many member of the House of Árpád have been sanctified, among them also two kings: King Saint Stephen (1000-1038) and Ladislás I (1077-1095). From the two, only Stephen was frequently mentioned throughout the Middle Ages as the “holy king” (leaving aside his personal name). This practice not only demonstrated that the significance of Stephen was held to be higher, but also the fact that his cult effectively combined the cult of the “saint” with the cult of the “king”. This double character of the cult of Stephen I is visible within the structure of the norms related to the coronation of Hungarian kings and in the institution of the judicial and legislative assemblies held at Székesfehérván on August 20. It is evident that the intention is to associate the event in every possible way with the figure of Stephen, and the sacred and secular elements are inextricably combined in both cases.

KORUNK

TÁRSADALOMTUDOMÁNY
KULTÚRA
IRODALOM

a Kárpát-medence egyik legrégebbi alapítású magyar nyelvű folyóirata
értelmiségi fórum – kisebbségi szemle – nemzetiségi intézmény
az erdélyi és európai hagyományok ötvözete
híd az erdélyi és egyetemes magyar tudománypublikálás,
irodalom és művészet között

**KORUNK – KORUNK AKADEÉMIA
KOMP-PRESS – KORUNK STÚDIÓGALÉRIA**

**TÁMOGASSA A KORUNK FOLYÓIRATOT
ÉS INTÉZMÉNYRENDSZERÉT**

Anyagi támogatása lehetséges módozatairól a korunk@gmail.com email címen,
a (0040) 264-375-035 és (0040) 742-061-613 telefonszámokon, illetve az Új Budapest Filmstúdió
telefonszámán: (+36 1) 316-0943, konkrét felvilágosítást nyújtunk.

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszerkesztette:
Kovács Kisa Gyöngy

- András István** (1978) – római katolikus teológus, Gyulafehérvári Szeminárium, rektor-helyettes és prefektus, Gyulafehérvár
- Balázs Imre József** (1976) – egyetemi docens, PhD, főszerkesztő-helyettes, Korunk, Kolozsvár
- Balogh Margit** (1961) – történész, a történelemtudomány kandidátusa, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest
- Bertényi Iván** (1939) – történész, az MTA doktora, ny. egyetemi tanár, Budapest
- Ist. Bertényi Iván** (1975) – történész, PhD, igazgató, Bécsi Magyar Történelmi Intézet, tudományos igazgató-helyettes, Collegium Hungaricum, Bécs
- Bodó Márta** (1963) – főszerkesztő, PhD, Keresztény Szó, Kolozsvár
- Codăre Annamária** (1993) – mesterképzés hallgató, BTE, Kolozsvár
- Csapody Miklós** (1955) – irodalomtörténész, PhD, Budapest
- Fabian Kőbért-Donát** (1937) – mesterképzés hallgató, BTE, szerkesztő, Vasárnap, Kolozsvár
- Gyarmati György** (1951) – történész, az MTA doktora, főigazgató, ÁBTI, Budapest
- Jitiana, Liviu** (1971) – római katolikus teológus, PhD, egyetemi docens, BTE Római Katolikus Fakultás, Kolozsvár
- Klaniczay Gábor** (1950) – történész, az MTA doktora, egyetemi tanár, Közép-európai Egyetem Középkori Tanszék, címzetes egyetemi tanár, ELTE BTK Középkori és Kora Újkori Egyetemes Történelmi Tanszék, Budapest
- Kovács Anikó** (1978) – magyartanár, PhD, Sepsiszentgyörgy
- Lakatos László** (1884) – szobrász, Székelyudvarhely
- Magyar Zoltán** (1967) – népeajzkutató, PhD, tudományos főmunkatész, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest
- Martos József** (1950) – római katolikus teológus, egyetemi tanár, a teológiai tudományok doktora, dékán, BTE Római Katolikus Fakultás, pápai prelátus, nagyprépost, Kolozsvár
- Németh László Imre** (1956) – római katolikus pap, PhD, pápai prelátus, olaszországi magyar főlelkész, elnök, római Szent István Alapítvány, posztalátor, Róma
- Telegdi-Csetri Áron** (1976) – önkéntes kutató, Népeségkutatási Központ, BTE, Kolozsvár
- Vécsai Hunor** (1991) – doktorandusz, BTE, Kolozsvár
- Viri László** (1954) – szociológus, katolikus hittanár, Egyesített Szociális Intézmény, Győr
- Vörös István** (1964) – költő, Budapest
- Zsoltos Átila** (1962) – történész, az MTA levelező tagja, tudományos tanácsadó, témacsoport-vezető, MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

„A szentek tisztelete a késő antikvitástól a középkor végéig (s a katolicizmusban napjainkig) a kereszténység egyik legfontosabb kultuszformája. Történetét kutatva nemcsak a különböző korok vallásos világképéről kapunk színes képet, hanem az egész társadalomról, annak jogszokásairól, hétköznapi életéről, ideáljairól és hiedelméről, az egyházi és világi hatalom – a modern korban egyház és politika viszonyáról is. Nem véletlen, hogy a történelmi kutatás a rokon diszciplínákkal – művészettörténettel, irodalomtörténettel, vallástörténettel, régészettel, néprajzzal – karöltve megkülönböztetett figyelmet szentelt neki. Az utóbbi évtizedekben, a történettudomány interdiszciplináris átalakulása során ez lett az egyik legnépszerűbb területe a művelődéstörténelmi kutatásoknak mind Magyarországon, mind nemzetközi viszonylatban.”

(Klaniczay Gábor)

ISSN 1222 8338

9 771222 1283304

1 6 0 0 8

5 LEJ
500 FT

SFÂNȚI ȘI PREFERICIȚI MAGHIARI
HUNGARIAN SAINTS AND BLESSED